

Neerlandica extra Muros. Jaargang 1986

bron

Neerlandica extra Muros. Jaargang 1986. Coutinho, Muiderberg 1986

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nee005198601_01/colofon.php

© 2015 dbnl

dbnl i.s.m.

[Neerlandica extra Muros - voorjaar 1986]

In memoriam

Prof. dr. D.M. Bakker

Op 30 november 1985 overleed Dick Miente Bakker, in leven hoogleraar in de Nederlandse taalkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en oud-bestuurslid van de IVN. Hij was 51 jaar. De dood overviel hem plotseling, op straat. Sinds hij in 1980 tijdens het Filologencongres in Groningen door een hartaanval getroffen was, heeft hij geweten dat dit kon gebeuren.

Wie Dick Bakker gekend heeft als lid van het dagelijks bestuur in de periode 1973-1976, zal hem zich herinneren als een bijzonder vriendelijke man, die soms wat langzaam formuleerde, maar als het zo uitkwam heel gedecideerd kon zijn. Maar in ieder geval als iemand die zijn taak met hart en ziel vervulde. Hij had persoonlijk geen ervaring met de buitenlandse neerlandistiek gehad, toen hij zijn bestuursfunctie aanvaardde. Daarom bracht hij eens een groot deel van een dag bij mij thuis door, om achtergrondinformatie te krijgen. Al gauw was hij even goed ingewerkt als zijn collega's.

Zoals hij in het IVN-bestuur was, moet hij geweest zijn in alle sectoren waarin hij werkte: een zeer gewaardeerde collega, een goede vriend. Je ziet zelden zoveel mensen op een begrafenis als op die van Dick Bakker.

Dick Bakker was ook een gelovig mens. 'Zelfs al ga ik door een dal van diepe duisternis, ik vrees geen kwaad, want Gij zijt bij mij', stond er boven zijn overlijdensbericht. Laten we, wat we zelf ook geloven, maar in deze geest aan hem blijven denken.

J. de Rooij

Woorden leren in het vreemde-talenonderwijs (vto) - I

Siel van der Ree

Vrije Leergangen Diemen

1 Van woordjes naar woorden

Iedere docent van een vreemde taal met enige ervaring kent het verschijnsel: na een veelbelovend begin met goede resultaten belanden studenten in een stadium, waarin geen duidelijke vooruitgang geboekt wordt, althans naar het gevoel van die studenten zelf. Dit gevoel hoeft niet als zodanig vertolkt te worden om zich toch te verraden, bijvoorbeeld in die moeizame conversatielessen of bij die teksten met telkens weer nieuwe, d s moeilijke woorden.

Blijven studenten hierop vastlopen dan is volgens mij het moment aangebroken, dat de docent zich zeker zou moeten oriënteren op de handelingen die nodig zijn om de zaak weer onder controle te krijgen. Een bijzonder goede gids hiervoor vormt de dissertatie van Carolien Schouten-Van Parreren: *Woorden leren in het vreemde-talenonderwijs* (Van Walraven, Apeldoorn 1985). Hierin vormt de drieslag *oriëntering, uitvoering* (of handelingen) en *controle* het leidmotief binnen wat rustig een rijke compositie genoemd mag worden. Deze bestaat uit acht delen, handelend over (1) het handelingsmodel en de methode van onderzoek, (2) de huidige stand van zaken in de didactiek van het vto en de argumenten voor de receptieve benadering, (3) de woordenschatverwerving, in het bijzonder de verbetering hiervan als die gekoppeld wordt aan leesvaardigheid, (4) aan welke voorwaarden het taalmateriaal  n de handelingen van de leerlingen moeten voldoen om de koppeling van woorden leren met leesvaardigheid optimaal te maken, (5) belangrijke ontwikkelingen in de geheugenpsychologie, zowel uit Amerika als uit Rusland, vooral rond de vraag wat voor activiteiten (handelingen) met de leerstof de retentie het best bevorderen, (6) aard en structuur van raadvaardigheid, waarbij goede raders het voorbeeld moeten leveren voor (7) het opzetten en bijstellen van systematisch onderwijs in raadvaardigheid en (8) de drieslag raden - opzoeken - analyseren en aanvullende retentie-bevorderende handelingen, ditmaal belicht op mogelijke werkwijzen in de praktijk, waarbij een pleidooi gehouden wordt voor co operatief leren en nog eens 'eventjes' vrijwel alles, wat je over woordjes moet weten, de revue passeert.

De hoofdstukken 2, 3 en 6 waren al eens eerder verschenen en zijn enigszins herzien. Wat ontbreekt is een zakenregister. Dit heeft me enigszins gehinderd, ten eerste doordat het het schrijven van dit artikel een stuk lastiger gemaakt heeft en ten tweede omdat naar mijn mening zo'n register niet mag ontbreken in een baanbrekend werk als het onderhavige, zeker als dat, zoals de auteur zelf opmerkt, overlap vertoont tussen verschillende hoofdstukken.

Het lezen van dit boek was overigens een plezierige, soms adembenemende ervaring. Dus verder zo niet niets dan, dan wel zo veel mogelijk positiefs erover.

De rijkdom heeft wel zijn zon- en schaduwzijden. Voor docenten die de gelegenheid hebben de actuele ontwikkelingen te blijven volgen, wordt veel nieuws helder belicht. Voor hen echter die, bijvoorbeeld doordat zij extra muros werken, niet zo goed op de hoogte kunnen zijn van recente ontwikkelingen zou de enorme hoeveelheid nieuwe informatie best kunnen leiden tot lichte verwarring over hoè dit alles in de praktijk gebracht kan worden. Met name sterk taal- of letterkundig georiënteerde neerlandici zullen begrippen als *individual item* en *relational processing*, een punt van discussie binnen de *l.o.p.*- oftewel *levels of processing*-benadering van de geheugenpsychologie slechts met de grootste moeite in verband kunnen brengen met hun werk. Want binnen dit werk zijn zij weinig geneigd zich bezig te houden met de vraag, hoè hun studenten woordjes leren zolang zij die maar ‘gewoon leren’, of hoè hun studenten precies lezen zolang ze die vragen over de tekst maar ‘gewoon’ beantwoorden. Dat de studie van een vreemde of een tweede taal echter enorm versneld wordt naar mate minder aan het toeval overgelaten en meer ‘stuurbaar’ of controleerbaar gemaakt wordt, is inmiddels overtuigend aangetoond (Hoekstra 1983, Mooyman 1979, Nieuwborg 1980, Van der Ree 1983, Sciarone 1984). Nadat Westhoff (Westhoff 1981) dit voor leesvaardigheid in kaart gebracht heeft, geeft Schouten-Van Parreren nu een gedetailleerde beschrijving van woordjes leren, door haar terecht volwassen gemaakt tot woorden leren in het vto. We hopen haar bedoelingen enigszins tot hun recht te laten komen door in dit artikel vooral in te gaan op de praktische uitvoerbaarheid van woorden leren door lezen.

2 Actuele ontwikkelingen

In *Neerlandica extra Muros* is al het een en ander verschenen over ons onderwerp, en wel van de hand van Beheydt (1984 en 1985), Nieuwborg (1984) en Schouten-Van Parreren (1985). Wij leggen het accent op twee hoofdzaken, ten eerste op de opkomst van de *receptief-semantische* of *receptief-handelingspsychologische* (voor het tweede-taalonderwijs *audio-lexicale*) richting en ten tweede de aandacht daarbinnen voor *woorden leren*.

Schouten-Van Parreren wijdt in haar dissertatie één hoofdstuk aan actuele ontwikkelingen in de didactiek van het vto. Ruim de helft daarvan gaat over de *receptief-handelingspsychologische*, kortweg de *receptieve* benadering. De bezwaren tegen de bestáánde methoden, zeg tot en met de thematisch-cursorische m(eth)ode, zet zij overtuigend uiteen. Behoudens in stelling 13 blijft zij hierbij mijns inziens te zachtzinnig: zij wijst onvoldoende op de koude douche, die docenten zouden krijgen, als zij na verloop van tijd eens gingen tellen, hoeveel woorden, syntactische structuren, kennis van stijl- en tekstkenmerken en weetjes van Nederlandkunde de studenten gemiddeld per uur opgedaan hebben. De toetsvorm daarvoor is niet moeilijk.¹ Een richtlijn bij de bepaling van het rendement kan zijn, dat in het tweede-taalonderwijs (verder t2o) gemakkelijk zo'n 22 woorden en in het vto zo'n 15 woorden per studie-uur (dus huiswerk meegerekend) gemiddeld te halen is: geeft men bijvoorbeeld 2 uur college plus 1 uur huiswerk, dan zouden zo'n 45 nieuwe

woorden aangeboden moeten zijn. Dit is nog aan de heel voorzichtige kant.²

Deze getallen, gebaseerd op onze eigen ervaringen en nascholing aan schoolteams, geeft Schouten-Van Parreren niet. Wel noemt zij de relatief *snelle vorderingen* met luisteren en lezen, die bovendien motiverend werken, als één der argumenten voor de receptieve benadering. Hierbij geeft ze ook aantallen, bijvoorbeeld dat een noodzakelijk dekkingspercentage van 90 (de overige 10 procent kunnen eventueel uit de context afgeleid worden) in niet geadapteerde teksten over het algemeen pas bereikt wordt als er 5.000 woorden bekend zijn. Als andere argumenten noemt zij: de *spreekvaardigheid* is desgewenst in een later stadium betrekkelijk makkelijk te ontwikkelen of ‘komt vanzelf’ in die zin dat die even goed en soms zelfs beter is zonder dat er expliciet onderwijs in gegeven is; luisteren en lezen, in nauwe samenhang geoefend, leiden tot betere resultaten voor *beide* vaardigheden; de mogelijkheden voor *differentiatie* lijken beter.

Deze vier argumenten noemt Schouten-Van Parreren ná het allerbelangrijkste, namelijk dat spreekvaardigheid niet is te ontwikkelen zonder dat aan bepaalde voorwaarden voldaan is. Men moet bijvoorbeeld beschikken over een aantal zogenaamde cognitieve modellen op het gebied van woorden, idioom en grammaticale structuren, dat wil zeggen dat men allerlei concrete woorden, idiomatische uitdrukkingen en syntactische patronen als het ware kant en klaar en spontaan kan oproepen in plaats van steeds te moeten bedenken of construeren.

Worden leerlingen al in een vroeg stadium gedwongen te spreken, dan kunnen zij dit alleen ‘construerend’ doen: uiterst traag, inspannend en frustrerend werk. Bij gebrek aan oproepbare modellen uit de vreemde taal putten de leerlingen uit het enige dat wel beschikbaar is: de moedertaal, die de ‘modellen’ levert voor interferentiefouten of, in het beste geval, vermijdingsstrategieën. Dit soort problemen wordt vermeden als de docent een goede receptieve aanloopfase organiseert, waarin... zwijgen aangemoedigd wordt en afgewacht wordt wanneer de leerlingen aan spreken toe zijn.

De auteur gaat niet in op de zichtbare problemen, die zo'n werkwijze zowel voor de docent als voor het gros van de studenten kan hebben. Mijn eigen ervaring is dat vooral degelijk opgeleide docenten en studenten met een zogenaamde impulsieve leerstijl (dus de vluggerds die dan ook rustig nogal wat fouten riskeren, zie hiervoor Hulstijn 1982) hier de grootste moeite mee kunnen hebben, zij het om verschillende redenen. Als de degelijk opgeleide docent de werkwijze eigenlijk ‘niet ziet zitten’, draagt hij z'n onzekerheid over aan studenten, die reeds enigszins gespannen zijn door een vorm van onderwijs die in strijd is met de stereotypen die zij over ‘normaal’ - onrendabel, maar volgens hen goed - onderwijs ontwikkeld hebben. Het is me gelukkig gebleken, dat beide partijen hier in soms zeer korte tijd overheen komen, mede dankzij een trefzekere combinatie van werkvormen en oefentypen (uitgebreid beschreven in: *Kollektief van vrije schrijvers 1985, 3*, verkort in het *Verslag van het negende Colloquium Neerlandicum, 1986*), maar ook door een toenemend vertrouwen in en een hoog rendement van de methode. Wie voor

het vto en t2o het primaat toekent aan begripsvorming en woorden leren (voor mij vrijwel synoniem) volgens de receptieve benadering, moet afscheid kunnen nemen van veel vertrouwde praktijken en zelf een (mee-) leerproces durven doormaken, om te ontdekken niet alleen, hoe een incidentele leerweg kan verlopen maar ook, waar pleisterplaatsen gewenst zijn en tot welk doel elke reis kan leiden.

3 De incidentele leerweg

Incidenteel leren is het ‘oppikken’ van begrippen en het verkrijgen van inzicht zonder dat de leerling zich inspant om alles direct te onthouden, bijvoorbeeld door het uit het hoofd te leren. Als incidenteel leren zorgvuldig opgezet wordt, dan is er in zekere zin weinig tegen te doen: je leert het toch wel.³

Die zorgvuldigheid wordt bepaald door de aard en de verscheidenheid van het aanbod, de *verwerking* (dus het ‘invoeren’ en consolideren) en de *toetsing* van de leerstof. En cruciale punten op zo'n ‘leerweg’ vormen de duur van de receptieve fase en de overgang naar de produktieve.

Schouten-Van Parreren geeft mogelijkheden en moeilijkheden uitgebreid weer. Alleen al over de *selectie* van leerstof is het moeilijk eenstemmigheid te krijgen. Kan men over de eerste duizend woorden nog beslissen op grond van de frequentie, hoe moet dat daarna? Dan kunnen criteria als beschikbaarheid, belang, vertrouwdheid, valentie en vervangbaarheid wisselend gehanteerd worden en alleen goed geordend, indien volstrekt duidelijk is welke domeinen en thema's door de studenten gekend moeten worden. Daarbij speelt ook een rol of de studenten náást de woordjes ook twee algemene *vaardigheden* leren, en wel om hun ‘potentiële woordenschat’ uit te breiden en om zoveel mogelijk te doen met hun bestaande woordenschat. Deze vaardigheden hebben ze nodig als ze voor een onvoorstelbare hoeveelheid woorden komen te staan, die bovendien niet vaak zullen terugkomen.

De eerste vaardigheid is kunnen analyseren van de woordvorm, waardoor samenstellingen en afleidingen doorzichtig worden. Specifieke oefeningen hiervoor geven de studenten inzicht in woordvorming, in de vorm van structuurmodellen (hoofdstuk 3.2) of in verdergaande methoden, waaronder matrixen, waaruit enige duizenden relatief frequente woorden te maken zijn (8.2.2). Docenten, die dit soort oefeningen steeds zo introduceren, dat de studenten de regelmaat ontdekken (via inductief aanbod dus), zullen merken dat daarop heel enthousiast, soms zelfs tè gretig gereageerd wordt. Is dat laatste het geval, dan horen zij veel te vaak overgeneralisaties zoals in kindertaal (bijvoorbeeld ‘Deze mandarijn is zo pittig’ of ‘Die pony is wel erg kurig’). De studenten moeten dan in zekere zin teruggedroten worden, wat bij een receptieve benadering overigens vaker nodig is, en erop gewezen dat begrip van iets niet automatisch resulteert in het actief kunnen hanteren daarvan.

Deze eerste vaardigheid moet dan ook in directe relatie met

de tweede getraind worden: het kunnen opmaken van de betekenis uit de context. Ook hierop reageren studenten zeer enthousiast, te meer als zij na enige tijd merken, dat juist geraden woorden veel beter ‘blijven hangen’ dan in het woordenboek opgezochte of, het minst effectief, door de docent direct voorgezegde woorden.

In verband met de manieren, waarop woorden geleerd kunnen worden maakt Schouten-Van Parreren een onderscheid tussen manieren van *invoer* en *consolidering*. Voor *invoer* leze men *perceptie* en *semantisering*. Na een kort recapitulering van de bezwaren tegen aanbod en het leren van losse woorden behandelt de auteur de vraag of de leerling wèl of geen hulp moet krijgen bij het vinden van de betekenis van een nieuw woord. Deze vraag wordt teruggebracht tot een bekende tegenstelling *banend* (discovery learning) - *sturend* (expository teaching).

Als voordelen van het laatste worden genoemd: de verworven kennis is goed geordend en begrepen, het kost minder tijd. Van deze veronderstelde voordelen heb ik in de praktijk van het vto en t2o weinig gemerkt. Integendeel, met betrekking tot de ordening heb ik geleerd, dat wat anderen voor jou geordend hebben niet zonder een vorm van ‘mentale reorganisatie’ òf sterk vervormd òf geheel niet onthouden wordt. In zulke gevallen lijkt het mij het beste, die reorganisatie samen met de leerlingen ter hand te nemen bijvoorbeeld door de eis eigen presentatie-schema's, zeg ‘plaatjes’, van moeilijker begrippen en redeneringen te maken *alvorens* die in woorden vast te leggen. En wat die tijdwinst betreft: die geldt mijns inziens alleen voor de formele lessen en voor de docent. Er moet nog aangetoond worden, dat met *sturend* onderwijs éven snelle resultaten gescoord kunnen worden als met *banend*.

Schouten-Van Parreren kiest, met goede argumenten, voor *banend* onderwijs, overigens geen vorm van ‘trial and error’, maar juist eentje, waarbij de leerling zelf zoveel mogelijk middelen leert hanteren om niet alleen achter de betekenis van nieuwe woorden te komen maar ook om die te leren onthouden: de *consolidering*. Ook hierbij spreekt het vanzelf, dat de docent middelen kent en overdraagt voor de juiste omweg: namelijk zó te leren leren dat niets zonder zoveel mogelijk vormen van ‘cognitief houvast’ ingevoerd en geconsolideerd wordt.

Die middelen zijn eindelijk voortreffelijk beschreven in deze dissertatie, en ze zijn met succes in de praktijk getoetst: daarbij bleken zij géén ezelsbruggen ter grootte van de Zeelandbrug, zoals wel verondersteld wordt, maar juist ‘zinnvolle cognitieve activiteiten’, die er althans in mijn ervaring⁴ toe leidden dat mensen heel vaak weer ontdekten wat hen afgeleerd was: het op alle niveau's bijna ongelooflijk leervermogen van mensen.

4 Het onzichtbare hoorbaar maken

Het is duidelijk ‘dat we over het taalverwervingsmechanisme alleen iets kunnen zeggen op grond van wat we weten over invoer en uitvoer van dit mechanisme. Wat er zich precies afspeelt in het hoofd van het kind of de leerder kunnen wij niet nagaan. De “black box” van de taalver-

werving blijft ontoegankelijk voor onderzoek.'

Deze uitspraak van Beheydt (Beheydt 1985, p. 46) zou ik om verschillende redenen niet meer voor mijn rekening durven nemen. Ten eerste zijn daar de resultaten van hersenonderzoek, voor docenten mijns inziens het best samengevat in één der aardigste leerboeken over *denken, leren en vergeten* die ik ken (Vester 1976); daarnaast is de *psycholinguïstiek* toch ook een en ander op het spoor gekomen (Clark & Clark 1977) en zou *taal* als produkt van de menselijke geest toegang tot categorieën en werking van die geest kunnen geven als onderzocht werd, welke denkwijzen 'allen' aan-respectievelijk uitspreken. En tenslotte is er binnen het vreemde- en tweede-taalonderwijs meer dan één truc om denkwijzen te betrappen: bij *interactie*-aspecten van taal kan met *reconstructie*-oefeningen (na een demonstratie of video-opname) heel goed ontdekt worden, welke rol de cultuurgebonden perceptie speelt als leerlingen bijvoorbeeld gezamenlijk het aanbellen, binnenlaten, jas aanpakken en ophangen, de huiskamer binnen laten, een plaats aanbieden, koffie schenken en converseren bij het bezoek trachten na te spelen. En bij *betekenis*- en *interpretatie*-aspecten van taal bestaan er oefeningen om redeneer- en denkwijzen bloot te leggen en bespreekbaar te maken (Van der Ree 1984).

Ook kunnen docenten bij aanbod van nieuwe begrippen leren rekening te houden met de werking van het secondengeheugen, minutengeheugen en lange-termijngeheugen. Het eerste, een selectief mechanisme, heeft te maken met aandacht en mate van concentratie en is dus afhankelijk van de manier, waarop nieuwe begrippen aangeboden worden. De docent bepaalt hierbij veel meer dan hem lief is. Het minutengeheugen houdt waarnemingen enige tijd vast (zo'n twintig minuten): in die tijd zijn bepaalde activiteiten nodig, anders wordt alles weer verdrongen. Waarnemingen worden tenslotte blijvend vastgelegd in het lange-termijngeheugen, waarin door zeer specifiek denkwerk en een zekere herhaling begrippen en ervaringen verankerd zijn, zowel geïsoleerd als in relatie tot elkaar. Heeft deze biochemische verandering in neuronen eenmaal plaatsgevonden, dan kan helaas de oproepbaarheid van herinneringen nog een probleem zijn.

Schouten-Van Parreren staat bij deze opslag-('storing' -)problemen als zodanig niet stil, maar doet een stap verder: naar de 'levels-of processing'-benadering, die zich bezig houdt met de *mentale processen* waarmee aangeboden materiaal opgeslagen wordt - 'encoding process' - en dankzij welke dat later oproepbaar is - 'retrieving' - (Ik zal deze voor ons zo belangrijke materie systematisch behandelen in het tweede deel van dit artikel). Een enkele keer echter stelt zij over de oproepbaarheid van herinneringen dat het onderwijs machteloos kan staan. Zij doet dit tijdens het belichten van expert gedrag, dat wil zeggen het gedrag dat goede raders vertonen, teneinde daaruit voorbeelden af te leiden voor het onderwijs in raadvaardigheid (de hoofdstukken 6 en 7). Hierbij behandelt zij onder andere fouten tengevolge van de werking van het zogenaamde woordgeheugen: *onoproepbaarheid* en *tip-of-the-tongue*-verschijnsel. In het eerste geval ben je 'warm' en kan je vergeefs zitten wachten of je iets

te binnen wil schieten, in het tweede geval heb je zelfs vermoedens over het signalement ('er zit bijvoorbeeld een a in, dat is zeker') en is de spanning dus groter. In beide gevallen is 'zichtbaar (...) dat het onderwijs *hierop* geen greep zal kunnen krijgen' (p. 147). Ook hieraan twijfel ik. De leerkracht kan, zo is mijn ervaring, wel degelijk helpen om uit zulke impasses te komen. We kennen *stress* en de *sporetheorie* van Van Parreren (Van Parreren 1970). Van stress weten we onder andere, dat die optreedt bij de twee genoemde impasses en hoe we die kunnen bestrijden, namelijk door *afleidingstechnieken* en *verandering van de situatie* (in de klas gewoonlijk enige tijd uitstel). En ook zonder de sporetheorie kenden oudere wis- en natuurkundeleraren allang het *volg-het-spoor-terug-trucje*: met de leerling bekijken tot welk punt hij iets nog wel weet (of kan) of hoe die ergens aan gekomen is. Combineert men zo iets met het oproepen van 'randassociaties' (die de omstandigheden betreffen, waarin iets is waargenomen, respectievelijk geleerd), dan kunnen vragen als 'Weet je nog, wanneer of van wie je er het eerst van gehoord hebt?' of 'Herinner je je nog, die middag moest je zo lachen, omdat Hans dat idiote antwoord gaf' héél wat oproepen. Ik wil niet stellen, dat het onderwijs alles kan oplossen, maar wel dat in deze gevallen meer mogelijk is dan op het eerste gezicht lijkt.⁵

Het aardige van dit proefschrift is nu net, dat het zoveel denkwijzen zichtbaar maakt. Onderzoek via hardopdenk-protocollen blijkt zowel (terug-)zoek-, als redeneer- en raadstrategieën veel beter aan het licht te brengen dan 'werken met introspectie' tot nu toe kon doen vermoeden. En op momenten, dat leerkrachten de bekende zinloze vraag 'Wát begrijp je niet?' stellen, zou déze werkwijze het best eens veel beter kunnen doen, zeker als die coöperatief toegepast wordt (waarbij de beste studenten kunnen fungeren als proefleider tegenover de studenten met moeilijkheden).

5 Woorden leren raden en onthouden door lezen

Voortbouwend op het werk van Carpay (Carpay 1975) en Westhoff (Westhoff 1981) beschrijft Schouten-Van Parreren gedegen wat er ontwikkeld kan worden als je mensen leert systematisch gebruik te maken van hun natuurlijke neiging voortdurend hypothesen te stellen en te toetsen. Daarbij valt het accent op maar één zeer specifiek soort waarnemen: lezen. Aan dat (voorspellend) lezen wordt ook de raadvaardigheid gekoppeld. Andere manieren van lezen (vragend, ervarend, creatief) laat zij niet aan bod komen. Mijn eigen ervaringen dáármee zijn aanleiding om in het vervolg van dit artikel op enige mogelijkheden daarvan te wijzen.

Voor het leren raden van woorden uit de context staan vele wegen open. Het ene uiterste komt neer op het samen met de klas proberen en bespreken, hoe dat nou moet. Volgens mijn ervaring komen t2o-studenten daarbij vrij onveranderlijk tot de volgende werkmethode:

- a Kijk naar de *woordvorm*. Is het woord geheel onbekend of komen er *gegevens* in voor, zo ja, welke?
- b Kijk naar de *directe omgeving* van het woord, eerst ervoor, dan erna: levert die *aanwijzingen* op, zo ja, welke?

- c Kijk naar *de hele zin*: levert die grove hypotheses op, zo ja, welke?
- d Kijk naar *de tekst*, eerst voor, dan na de zin in kwestie: waarop bouwt de zin voort, waar gaat het precies over ná deze zin?
- e Lees *een heel stuk verder*, als je het nog niet weet.
Deze werkwijze voor groepen met véél nationaliteiten, waarvan een groot deel bovendien niet over een tweetalig woordenboek kan beschikken, is ook in de controlefase ‘primitief’.
- f Zoek in een aantal eentalige woordenboeken zoveel contextvoorbeelden dat de betekenis duidelijk is. Schrijf ze op een kaart.

Vooraf het samen uitzoeken en het daarna coöperatief toepassen leiden echter tot één zeer positief resultaat: de cursisten verliezen allengs hun angst voor nieuwe woorden en krijgen duidelijk plezier in deze vorm van denksport. Daarnaast blijken enkele cursisten in dialogen betere vragen te gaan stellen over hun onbekende woorden in hun gesprek.

Schouten-Van Parreren stelt een ander uiterste voor, wellicht toegesneden op het vto: veel gedetailleerder aanwijzingen over handelingen die achtereenvolgens uitgevoerd moeten worden. De leerling ontdekt allengs, hoe deze verkort kunnen worden en kan z'n eigen werkwijze dan beschrijven (hoofdstuk 7). Ook bij dit andere uiterste bleken de leerlingen heel wat op te steken.

Hoe en wanneer men raadvaardigheid kan onderwijzen hangt natuurlijk van heel wat factoren af. Kan je het bijvoorbeeld ook ter hand nemen bij een groepje studenten, dat in het kader van een bijvak binnen een half jaar à twee uur per week ‘wat Nederlands’ wil leren verstaan en lezen? Dat zal toch heel sterk afhangen van wat je van die studenten mag verwachten, in feite van je visie op leer- en geheugenpsychologie. Dit cruciale punt (en tevens het centrale hoofdstuk in deze dissertatie), met z'n consequenties voor goed vto en mijn antwoord: ‘Minder tijd? Dan juist sneller leren raden!’ zal in het vervolg van dit artikel ter sprake komen.

6 Entr'acte

Het hardop denken (en dat in geschrifte vastleggen) over een belangrijke dissertatie wordt hier onderbroken: niet alleen tijdnood en plaatsgebrek nopen daartoe, maar ook en vooral de omstandigheid, dat de beschreven uiterst belangrijke ontwikkelingen mijns inziens méér verdienen. Wil de lezer net als de schrijver gedoseerd te werk gaan, dan luidt zijn advies, zich in te lezen door eerst de hoofdstukken 1, 2, 5 en 7 (eventueel 8), door te nemen en daarna rustig van het geheel te genieten.

Eindnoten:

- 1 Een eenvoudige toetsvorm voor de woordkennis is de volgende: uit het *Leerwoordenboek* (Hart en Polter 1983) worden steeds tien woorden in afnemende frequentie gekozen, dus tien uit de groep frequentste honderd, tien uit de groep tot 200, tien uit de groep tot 300 etc., tot men bij 1200 is. Bij deze twaalf groepen van tien woorden worden telkens tien zinnen gekozen die in dat *Leerwoordenboek* gegeven worden. Uit die tien zinnen wordt steeds het woord in kwestie weggelaten: elke zin bevat dus één 'blanc'. Men typt de tien woorden, waar het in elke groep om gaat, nu in de verknoeiide volgorde boven of naast de tien zinnen en geeft de instructie: zet het juiste woord *binnen een bepaalde tijd* op de juiste plaats. Het resultaat laat zien, tot welke woordfrequentie de student trefzeker kiest. Hetzelfde kan men doen met zinnen en tekstfragmenten uit de methode, die de studenten zelf gebruikt hebben: men geeft die zonder de (sleutel-)woorden en controleert dusdoende, tot welke les de student z'n woordjes kent. Dit soort toetsen kan een 'eye opener' zijn voor de docent, zeker als hij de resultaten afmeet aan het aantal bestede college- en huiswerkuren en tracht te berekenen, hoe groot het rendement per studieuur is.
- 2 In een door de VLVU verzorgde intensieve cursus Nederlands als tweede taal krijgen de (volwassen) cursisten de eerste drie lessen 103 woorden en 22 collocaties en zinnestelsels aangeboden, in totaal 125 nieuwe eenheden. Dit is een rustig begin van de eerste dag waarbij 's middags verwerkingsoefeningen en muziek, drama, video of leesteksten nogmaals drie lessen en zo'n 60/70 nieuwe eenheden opleveren en 's avonds twee uur 'huiswerk' gemaakt wordt om de stof te doen bekijken, eventueel een toets voor te bereiden. Zo'n eerste dag gaat veel tijd verloren aan procedure-training. De rest van de cursus doen de studenten dus dagelijks meer.
- 3 Bij een zorgvuldige opzet hoort ook het de studenten van meet af aan duidelijk maken, dat ze ontspannen moeten meedoen en niet moeten proberen alles te onthouden. Het is ons bij navraag (naar aanleiding van mislukkingen in een eerste les) gebleken, dat pogingen, direct zoveel mogelijk 'op te nemen' of 'te leren' (zoals ze zeiden) bij geschoolde cursisten vrijwel een garantie voor falen zijn. 'Denk mee, leer niet mee', is een goede regel ter voorkoming van een heel vermoeiende en onrendabele luister- en (mee-)lees attitude, die niet bij incidenteel leren hoort.
- 4 Zowel in de nascholing (via collega's minstens 1.000 leerlingen van alle niveaus, dus inclusief analfabeten, en leeftijden van 14-55 jaar en, in één 'geval', 64 nationaliteiten) als zelf lesgevend. Hierbij heb ik zéér vele (heup)flessen whisky van het merk 'Teacher's' gewonnen door weddenschappen met collega's en studenten die ervan overtuigd waren dat ze 'nu eenmaal geen taal' konden 'leren' door in proeflessen Indonesisch te laten zien, dat ze binnen drie kwartier ruim 60 nieuwe woorden konden leren (onthouden).
- 5 Een recent voorbeeld leverde Jos Brink, quizzmaster van 'Wedden dat...', die in zijn tv-programma een kandidate als volgt uit een impasse hielp. Op het moment dat zij één muziekfragment niet direct kon herkennen en zichtbaar verslagen raakte, pakte hij de cassette voor het volgende fragment en zei: 'Eerst de volgende'. Dit uitstel zorgde voor de benodigde afleiding: ná herkenning van die volgende musical klaarde het gezicht van de kandidate plotseling op. Toen zij echter direct wilde zeggen, wat het daarnet gemiste fragment dan behelst had, greep Jos wéér in. Eerst moest zij het laatste fragment raden en toen ook dat goed gegaan was, mocht ze de naam pas opgeven nadat ze het fragment in kwestie nog een keer beluisterd had. Met dit 'meester'-staaltje heeft Jos mijn hart gestolen.

Een literatuuroverzicht wordt bij deel II van dit artikel gegeven (najaar 1986).

Nederlandse grammatica in de negentiende eeuw ***R. Salverda, Universitas Indonesia, Jakarta***

De afgelopen twee decennia valt er een duidelijke opleving van de belangstelling voor de geschiedenis van de taalkunde te constateren. Internationaal gezien is een belangrijke impuls hiertoe gegeven door Chomsky, speciaal met zijn omstreden boek over de Cartesiaanse linguïstiek uit 1966, waarin hij, op grond van de nieuwe filosofische principes van de TGG, komt tot een herziening van de geschiedenis van de linguïstiek en tot een herwaardering van de positie van Port-Royal en Von Humboldt daarin. Van het jaar daarna, 1967, dateert het samenvattend overzicht in Robins' *Short History of Linguistics*. Daarnaast moet ook de naam genoemd worden van Koerner, die in 1972 een uitvoerige dissertatie schreef over De Saussure. Sinds 1974 verschijnt onder zijn leiding het tijdschrift *Historiographia Linguistica*; tevens redigeert hij een belangrijke serie tekstedities van oudere werken in de *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science* (bij Benjamins in Amsterdam). Wat tenslotte congressen betreft, sinds 1978 kent dit vakgebied de regelmatig gehouden *International Conference on the History of Language Sciences (ICHOLS)*, terwijl in Tokyo in 1982 op het dertiende Internationale Linguistencongres de geschiedenis van de linguïstiek onderwerp van een aparte sectie was. Bij deze opleving van de belangstelling heeft zeker ook een rol gespeeld, dat veel linguïsten, juist uit reactie tegen de TGG, behoefte kregen aan bezinning op de waarde van vroeger verkregen inzichten. Bestudering van de vakgeschiedenis is dan natuurlijk een eerste vereiste.

Voor de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde is het boek van Bakker en Dibbets uit 1977 een mijlpaal. Traditioneel werd de geschiedenis van het vak meestal, zoals bijvoorbeeld in Lecoutere/Grootaers 1926, behandeld in een inleidend hoofdstuk, of, zoals in De Vooy's 1952, ondergebracht bij de geschiedenis van de Nederlandse taal. Het boek van Donaldson uit 1983 sluit aan bij deze traditie. Daarnaast waren er ook wel enige verspreide publikaties, zoals bijvoorbeeld de opstellen van De Vooy's, de monografie van De Vos 1939 over de geschiedenis van het moedertaalonderwijs, en de tekstuitgaven van vooral 17de-eeuwse grammatici in de Trivium-reeks. Wat ontbrak was echter een samenvattend overzicht van de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde als een zelfstandig onderwerp, en dat werd voor het eerst gegeven in Bakker en Dibbets 1977.

Eigenlijk was dit boek vooral een uitnodiging tot verder onderzoek. Inmiddels is het vakgebied 'Geschiedenis van de taalkunde' zich duidelijk aan het ontwikkelen tot een zelfstandig specialisme. Er is bij de Stichting Taalwetenschap een aparte Werkgemeenschap Geschiedenis van de taalkunde ingesteld ter coördinatie van het onderzoek. Als resultaten van voortgezet onderzoek kunnen genoemd worden de dissertatie van Van Essen over de anglist Kruisinga, en die van Klifman over de

zestiende/zeventiende-eeuwse Trivium-traditie, beide uit 1983. In 1984 werd ter gelegenheid van het vierhonderdjarig bestaan van de grammatica van het Nederlands een heruitgave voorbereid van Spiegels *Twe-spraak van de Nederduitsche letterkunst* uit 1584 (zie ook het themanummer van *Gramma*, jrg. 8, nr. 3 (sept. 1984)). In 1985 verscheen de uitgave van een nog oudere Nederlandse grammatica, de *Voorreden vanden noodich en nutticheijt der Nederduytsche taelkunste*, te Londen geschreven door de Middelburgse koopman Johan Radermacher (*Dokumentaal* 14 (1985): 116). In de periode november 1984-juni 1985 tenslotte verscheen een drietal proefschriften over de Nederlandse grammatica in de negentiende eeuw: eerst dat van Le Loux-Schuringa over de behandeling van samenhangrelaties in zinnen in een elftal Nederlandse grammatica's uit de negentiende eeuw; vervolgens de breed opgezette studie van Noordegraaf over drie stromingen die de taalkunde van de negentiende eeuw beheersen, respectievelijk de normatieve, de algemene en de historisch-vergelijkende grammatica; en tenslotte het boek van Hulshof over C.H. den Hertog als grammaticus. In dit artikel bespreek ik deze drie dissertaties.

De stand van zaken in het onderzoek van de Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw werd door Bakker in 1977 als volgt samengevat: veel literatuur over dit onderwerp is er niet, de geschriften uit die tijd zijn nog niet volledig verzameld en bibliografisch beschreven, er is nog maar weinig van geanalyseerd, de ontwikkeling van de grammatische begrippen is nog nooit systematisch onderzocht, er is geen samenvattend overzicht beschikbaar, de herkomst van veel ideeën is onbekend, de filosofische en wetenschapstheoretische achtergrond ervan is onduidelijk (Bakker & Dibbets 1977: 115). Het overzicht dat Bakker vervolgens zelf geeft, begint met een uiteenzetting over de visies op taal van een drietal Duitse denkers, respectievelijk Herder, Hamann en Von Humboldt. Daarmee wordt het dilemma geïntroduceerd dat voor een groot deel de negentiende-eeuwse taalkunde beheerst: moet men de taal begrijpen en verklaren vanuit de 'Geist', of ligt, juist andersom, het fundament van onze taalkennis uitsluitend in de kleinste elementen van de concrete taalverschijnselen? (ibid: 120-121).

Bij de behandeling van de geschiedenis van de Nederlandse grammatica in de negentiende eeuw gaat Bakker vervolgens in op een zevental onderwerpen. Allereerst de nog sterk achttiende-eeuwse, normatieve schrijftaalregeling van de Bataafse Republiek, vastgelegd in Siegenbeeks *Verhandeling over de Nederduitsche spelling* van 1804 en de *Nederduitsche spraakkunst* van Weiland uit 1805. Vervolgens de Logische Analyse: de redekundige ontleding volgens Ansljns *Nederduitsche spraakkunst voor eerstbeginnenden* uit 1814 en de logicistische taalbeschouwing van de invloedrijke Duitse taalkundige Becker. Daarna volgt de eerste fase van de historisch-vergelijkende taalwetenschap en de invloed van Rask, Bopp en Grimm. Een centrale plaats wordt, als vierde punt, ingeruimd voor de poging tot synthese tussen de logische en de historische benadering in Brills *De Hollandsche Spraakleer* uit 1846, en de discussie tussen Roorda en Te Winkel over de Logische Analyse. Roorda

zag deze als grondslag voor de wetenschappelijke taalstudie, maar besteedde daarbij te weinig aandacht aan de resultaten van de historisch-vergelijkende taalkunde. Het toch al niet stevige bouwwerk van de Logische Analyse bleek niet opgewassen tegen de confrontatie met de historische feiten. Omstreeks 1870 werd de Logische Analyse naar het onderwijs verwezen; alleen de historisch-vergelijkende taalstudie werd erkend als wetenschappelijk. In de vijfde plaats wordt de ontwikkeling van de fonetiek behandeld en in verband daarmee de problematiek van de spelling: ter vervanging van de spelling-Siegenbeek wordt door De Vries en Te Winkel in 1863 een nieuwe regeling ontwikkeld voor hun *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Daarna volgt, als zesde, een schets van de invloed van het streng positivistische werk der *Junggrammatiker*, met name op de groep rond het tijdschrift *Taal en Letteren*, tot wie onder anderen ook de spellinghervormer Kollewijn behoort. Tegenover de successen van de dominerende historisch-vergelijkende richting stelt Bakker dan, tot slot van zijn overzicht, het werk van Den Hertog, die met zijn grammatica's voor het onderwijs de traditie van de Logische Analyse afsluit en de inzichten ervan, aangevuld met historische gegevens, samenbrengt en uitwerkt in een omvattend en samenhangend grammaticaal stelsel.

Dit overzicht is in verschillende opzichten interessant. Allereerst verschaftte Bakker hiermee een hoeveelheid feitelijke informatie, die een grote stap vooruit betekende ten opzichte van bijvoorbeeld Van Haeringens *Netherlandic Language Research*, die in 1960 de gehele periode 1675-1880 kon afdoen in vier bladzijden, waarin eigenlijk alleen de achttiende eeuw aan bod komt, met onder anderen Lambert ten Kate en Balthazar Huydecoper, terwijl negentiende-eeuwse taalkundigen als Weiland, Anslin, Brill en Roorda niet eens genoemd worden. In de tweede plaats laat Bakker zien, dat de negentiende eeuw beheerst wordt door op z'n minst twee tradities, die van de Logische Analyse en die van de historisch-vergelijkende grammatica. Daarmee corrigeert hij het beeld, zoals dat onder anderen door Van Hamel in zijn *Geschiedenis der Taalwetenschap* was geschetst, als zou de negentiende eeuw eigenlijk uitsluitend de eeuw van de historisch-vergelijkende grammatica zijn. Deze opvatting ligt ook ten grondslag aan de kritiek van Van de Wal, in haar recensie van Bakker & Dibbets 1977, dat er maar weinig ruimte aan de historische taalwetenschap wordt besteed, 'terwijl dit toch dé ontwikkeling op taalkundig terrein in de 19de eeuw is' (Van de Wal 1979: 97). Het interessante van Bakkers overzicht is nu juist, dat hij laat zien, dat er naast de historische grammatica gedurende de gehele negentiende eeuw een andere traditie, die van de Logische Analyse, heeft bestaan, en dat hij ingaat op de verschillen, de discussies, de pogingen tot synthese en de uiteindelijke scheiding der geesten tussen deze twee tradities. Met de vervreemding die er na 1870 optrad tussen enerzijds de wetenschappelijke grammatica, die historisch-vergelijkend moest zijn en geen aandacht besteedde aan de syntaxis, en anderzijds de schoolgrammatica, die logisch-functioneel georiënteerd was en waarin de zinsleer een centrale plaats innam, was zijns inziens een probleem gegeven, dat in 1977 nog even

klemmend was als een eeuw daarvoor. Men is immers van het gedachtengoed en de inzichten van de traditionele schoolgrammatica gebruik blijven maken, niet alleen in de praktijk van het onderwijs, maar ook toen men zich in de twintigste eeuw binnen de taalwetenschap met de studie der syntaxis ging bezighouden. In het anti-traditionalistische structuralisme bleef die logisch-functionele grondslag voor de zinsleer vaak alleen nog impliciet een rol spelen. Pas de TGG bracht een expliciete herwaardering met zich mee van de inzichten uit de traditionele schoolgrammatica en een herontdekking van het werk van bijvoorbeeld Den Hertog. Voor de studie der syntaxis is nu echter het centrale probleem, dat we in de traditionele schoolgrammatica de beschikking hebben over een praktisch bruikbaar, maar onvoldoende geëxpliciteerd en misschien ook niet volledig expliciteerbaar begrippenapparaat, waarvan de interne samenhang, ook in de TGG, stilzwijgend wordt aangenomen, zonder dat de conceptuele fundering ervan onderwerp is van kritisch-wetenschappelijk onderzoek. Wat dit betreft is er sinds ongeveer 1870 dus eigenlijk geen wetenschappelijke vooruitgang te melden (vgl. Bakker & Dibbets 1977: 140).

Ik ben zo uitvoerig op de positie van Bakker ingegaan, omdat die een goed uitgangspunt biedt voor een nadere karakterisering van de dissertaties die ik hier wil bespreken, met name ook aangezien er in alle drie ruime aandacht wordt gegeven aan de problematiek van de zinsleer en de logische analyse in de negentiende-eeuwse grammatica. Daarnaast gaan alle drie in op wat zij zien als de taak van de linguïstische historiografie. Ik vat dit op als een symptoom van de ontwikkeling van de vakgeschiedenis tot een zelfstandig specialisme. Feit is, dat ze drie uitgesproken verschillende visies op het vak vertegenwoordigen, en dat ze in dit opzicht ook duidelijk afgezet kunnen worden tegen de positie van Bakker. Diens opvatting wordt gekenmerkt door (1) een nauwgezet feitenonderzoek, verzameling van de relevante geschriften uit de onderzochte periode, en een precieze analyse en interpretatie van de linguïstische inhoud ervan, (2) een grondige bestudering van de achterliggende ideeën over taal en de filosofische dimensie van deze geschriften, alsmede van de herkomst van die ideeën uit een bepaalde traditie, (3) de opvatting van de geschiedenis als een discussie tussen verschillende standpunten, ontwikkeld om de problemen die toentertijd centraal stonden, op te kunnen lossen, (4) het streven om, waar dat mogelijk is, te komen tot een kritische confrontatie tussen vroegere taalkundige opvattingen en hedendaags inzicht, en (5) een poging de waarde te bepalen van die vroegere opvattingen, als bijdragen tot een verheldering van zin en doel van de taal en een verklaring van de taal uit de laatste gronden (vgl. Bakker & Dibbets 1977: 120). Het spreekt in deze opvatting vanzelf, dat wat waardevol is niet uitsluitend op wetenschappelijke gronden bepaald kan worden, en dat eigentijds inzicht niet automatisch het laatste woord hoeft te hebben.

De Leidse dissertatie van Noordegraaf, getiteld *Norm, Geest en Geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*, is de meest omvangrijke van de drie: de tekst alleen beslaat al vijfhonderd

bladzijden, terwijl noten en bibliografie samen nog eens honderd bladzijden in beslag nemen; daarna volgen nog een uitvoerig register van persoonsnamen, een zakenregister, en tenslotte de Engelse summary. Ook qua inhoud is deze studie het meest omvattend: het boek wil een beeld geven van de hele eeuw of, zoals in de doelstelling geformuleerd, een bijdrage leveren ‘aan de kennis van de geschiedenis van de taalkunde in Nederland, in het bijzonder die van de negentiende eeuw, en wel in een Europese context’ (Noordegraaf 1985: 7).

Het inleidende eerste hoofdstuk, dat reeds zestig bladzijden beslaat, geeft informatie over doelstelling en werkwijze, een nadere toelichting op het begrip ‘traditionele grammatica’ en de verschillende soorten die er daarvan aan het begin van de negentiende eeuw waren, en een uitvoerig overzicht van de inhoud van het boek.

Voor Noordegraaf wordt de taalkunde van de negentiende eeuw gekenmerkt door een drietal tradities, respectievelijk de normatief-kritische, de algemeen-filosofische en de historische (p. 41). Deze driedeling is gebaseerd op de visie op wat taal is, wat in een bepaalde grammatica of taalkundige verhandeling als belangrijkste kenmerk van taal gezien wordt (p. 41).

De normatief-kritische traditie wordt als eerste van de drie behandeld in hoofdstuk 3. Aan het begin van de negentiende eeuw wordt deze richting vertegenwoordigd door met name Weiland en Siegenbeek. Over het leven en werken van deze twee verlichte theologen/taalkundigen weet Noordegraaf op basis van archiefonderzoek tal van wetenswaardigheden mee te delen. Dit leidt tot een aantal interessante excursies, over bijvoorbeeld de kanselwelsprekendheid en de predikantenopleiding, over de rol van de dichtgenootschappen en de prijsvragen die zij uitschreven, en over het toenmalig onderwijs. Veel aandacht wordt besteed aan Weilands *Nederduitsche Spraakkunst* van 1805, de officiële Bataafse staatsgrammatica, voorgeschreven voor het onderwijs en in dat opzicht invloedrijk tot ruim na het midden van de eeuw. Met dit werk sloot Weiland aan bij de achttiende-eeuwse traditie van reglementerende spraakkunsten. Voor de opbouw ervan - veel aandacht voor de leer der woordsoorten en een zinsleer die daarop aansluit - heeft Weiland, zoals Noordegraaf met een uitvoerig tekstvergelijkend onderzoek aantoonde, vooral gesteund op het werk van de achttiende-eeuwse Duitse taalkundige Adelung. Daarnaast blijkt Weiland in zijn syntaxis ook allerlei stilistische opmerkingen verwerkt te hebben, die hij, zoals Noordegraaf ontdekte, ontleende aan de *Lectures on Rhetoric and Belles-Lettres* van de Schot Blair. Aan het slot van dit hoofdstuk karakteriseert Noordegraaf Weiland en Siegenbeek als overgangfiguren, tussen de achttiende-eeuwse Verlichting en de historische school die na het midden van de negentiende eeuw de Nederlandse taalkunde begint te domineren.

De beide andere tradities, de algemeen-filosofische en de historische, komen aan de orde in hoofdstuk 4, dat is toegespitst op de discussie in 1855-1858 tussen de javanist Roorda, die in nauwe aansluiting bij de Humboldtiaanse traditie het primaat van de levende taal van het volk verdedigde en de in veel opzichten verouderde schrijftaal daarbij

wilde aanpassen, en de historisch geschoolde neerlandicus De Vries, voor wie spreektaal en schrijftaal twee geheel verschillende grootheden waren, waarvan de laatste door de geleerden, op basis van wetenschappelijke d.i. historische studie, gereguleerd moest worden. Noordegraaf plaatst dit debat in een brede context, waarbij hij uitvoerig ingaat op leven en werken van de beide protagonisten, de reacties van anderen op hun Akademie-debat en de internationale, met name Duitse achtergrond ervan. Helder laat Noordegraaf zien hoe Roorda's modernere standpunt het niet haalde, toen het debat zich toespitste op kwesties van taaltypologie en taalverandering en op de feiten van het Middelnederlands, waar De Vries' grotere deskundigheid en feitenkennis de doorslag gaf. En passant behandelt Noordegraaf ook nog het latere debat tussen Roorda en Van der Tuuk, waarin eveneens twee geheel verschillende visies op taal met elkaar botsten en opnieuw Roorda's idealistisch-filosofische taalbeschouwing het aflegde tegen de streng-positivistische historische benadering van zijn opponent. In beide gevallen ging het om een conflict tussen twee fundamenteel verschillende visies op taal en op de verklaring van taalverschijnselen, respectievelijk vanuit de menselijke geest en vanuit de historische feiten. Het belang van dit vierde hoofdstuk zit vooral in de grondige en goed gedocumenteerde uiteenzettingen van Noordegraaf over de achtergronden van deze strijd en over de personen, ideeën en tradities die rond het midden van de negentiende eeuw het taalkundige klimaat in Nederland beheersten.

De beide zojuist besproken hoofdstukken vormen met hun 270 bladzijden de hoofdschotel van Noordegraaf's boek. Ze worden voorafgegaan door de behandeling, in hoofdstuk 2, van een aantal capita selecta uit de internationale achttiende-eeuwse achtergrond van vooral Weilands werk: Girards *Les vrais principes de la langue françoise* uit 1747; de Schotse Verlichting, speciaal het werk van Adam Smith en Blair; en het werk van de Duitse taalkundige Adelung.

Hoofdstuk 5 vertelt over de ontwikkelingen die de beide in hoofdstuk 4 behandelde tradities verder hebben doorgemaakt. Uit de historische traditie worden een aantal leerlingen van De Vries behandeld, met name Moltzer, J. te Winkel en Verdam, en daarnaast de groep rond het tijdschrift *Taal en Letteren*. Interessant is, dat deze groep, de Kollwijners, in de jaren negentig op het gebied van de spelling De Vries' opvattingen afwijzen, onder invloed der Junggrammatiker, zeker, maar ook met een beroep op Roorda's pleidooi voor het primaat van de levende taal. Hier blijkt heel duidelijk, dat de beide tradities geen gesloten naast elkaar staande blokken vormen, maar dat er een levendige uitwisseling van ideeën plaats vond. Omgekeerd valt in de traditie van de algemene grammatica waar te nemen, hoe die steeds meer rekening begint te houden met de taalvormen. Van deze traditie, Humboldtiaans georiënteerd en gekenmerkt door de opvatting, dat een niet-historische benadering der taalverschijnselen ook wetenschappelijk verantwoord is, toont Noordegraaf afdoende aan, dat zij de gehele eeuw is blijven bestaan en niet reeds in de eerste decennia een zachte dood gestorven is. Met de behandeling van Kinker (begin) Roorda en L.A. te Winkel (midden) en Hoogvliet

(eind 19de eeuw) vult Noordegraaf belangrijke lacunes in de historiografie van deze traditie in de negentiende-eeuwse taalkunde.

Hoofdstuk 6 tenslotte gaat kort in op de introductie van de historische linguïstiek rond het midden van de eeuw, en op het doorwerken van de traditionele syntactische opvattingen in de twintigste eeuw, met name in de structurele taalkunde.

Het boek als geheel biedt een rijke verzameling materiaal: allerlei vondsten waar veel speurwerk in archieven en bronnen in zit, vaak interessante citaten, veel gegevens over de context waarin de taalkunde van de negentiende eeuw zich ontwikkelde, alles uitvoerig met noten en literatuur onderbouwd. Deze studie brengt onze feitelijke kennis van de negentiende-eeuwse taalkunde een enorme stap verder, vergeleken bij de stand van zaken, zoals die in 1977 door Bakker werd geschetst. Voor de studie der negentiende eeuw zal Noordegraafs boek een belangrijk referentiepunt vormen.

Uit Noordegraafs boek blijkt verder, dat hij van de drie die ik hier bespreek het dichtst aansluit bij de boven omschreven opvatting van Bakker over de taken van de linguïstische historiografie. De punten (1) tot en met (3) ervan onderschrijft hij in elk geval: (1) de taalkundige geschriften worden grondig geanalyseerd, met veel citaten en tekstvergelijkend commentaar, en geïnspireerd in het licht van hun eigen tijd; (2) ook geeft hij veel aandacht aan de visie op taal die uit deze geschriften spreekt, en aan de filosofische en vaak theologische ideeën erachter; en (3) in de opzet van zijn studie valt het volle licht op de verschillende tradities in de negentiende-eeuwse taalkunde en de wisselwerking daartussen. Van Bakkers punt (4) neemt Noordegraaf daarentegen duidelijk afstand: de negentiende eeuw moet zijns inziens primair op zichzelf bestudeerd worden, los van het heden; hoe moeilijk het ook mag zijn het verleden niet te zien door de bril van het heden, de historicus moet toch al reconstruerend er naar streven een zo adequaat mogelijk beschrijving te geven van hoe het toen was. Een punt van verschil met Bakker is verder ook, dat Noordegraaf zich niet beperkt tot een vak-interne geschiedenis, maar de ontwikkelingen in de linguïstiek consequent steeds plaatst in een veel ruimere, algemeen-historische context. Dit hangt samen met zijn skepsis tegenover de opvatting van bijvoorbeeld Simone, waarin de vakgeschiedenis gezien wordt als een reservoir van problemen en oplossingen, dat zoveel mogelijk systematisch geïnventariseerd zou moeten worden. Terecht tekent Noordegraaf hierbij echter aan, dat een belangrijke taak voor de vakhistoricus nu juist is te achterhalen waarom vroegere linguïsten met bepaalde problemen zaten, en dat men voor een antwoord op deze vraag vaak ook externe factoren nodig heeft. Wat tenslotte Bakkers punt (5) betreft, erkent Noordegraaf in principe wel, dat vroegere opvattingen niet immuun zijn voor kritiek, en dat een historische beschrijving ook altijd een normatief aspect heeft. In dit licht is het jammer, dat hij zich in zijn boek eigenlijk niet waagt aan een poging tot expliciete waardebeoordeling van de besproken theorieën. In de wetenschapsgeschiedenis komt het er mijns inziens uiteindelijk op aan die theorieën, juist als theorieën, door toetsing en vergelijking te evalueren. Tegen de achter-

grond van punt (4) en (5) van zijn visie op de linguïstische historiografie blijft Noordegraafs boek nu - en dat is mijn voornaamste punt van kritiek - wel erg vaak beperkt tot alleen een gedetailleerde beschrijving der historische feiten, zonder dat geprobeerd wordt er het wetenschappelijk belang van te bepalen. Gelet op het feit, dat het aan een dergelijke beschrijving tot nu toe ontbrak, is het echter volkomen begrijpelijk, dat hij besloten heeft allereerst in deze leemte te voorzien.

Vergeleken bij Noordegraafs boek hebben de beide andere studies een veel sterker ingeperkt onderwerp. Het sterkst geldt dit voor de Utrechtse dissertatie van Le Loux-Schuringa, getiteld *Samenhangrelaties in de 19e-eeuwse zinsgrammatica in Nederland*. Zij heeft dan ook, blijkens haar eerste hoofdstuk, een heel andere visie op de linguïstische historiografie dan Noordegraaf en Bakker. Het belangrijkste verschil is, dat zij een overwegend vak-interne geschiedenis schrijft, waarin de ontwikkeling in de behandeling van een bepaald grammatisch probleem centraal staat. Een tweede, eveneens belangrijk verschilpunt is, dat zij bij het historisch onderzoek expliciet een hedendaagse bril opzet door haar uitgangspunt te kiezen in de TGG, speciaal het recente werk van Chomsky 1981 en Jackendoff 1972. Vanuit dit modern-wetenschappelijk gezichtspunt reconstrueert ze de ontwikkelingen in het verleden. In concreto gaat ze na hoe de samenhangrelaties die Chomsky en Jackendoff onderscheiden, in de zinsgrammatica's van de negentiende eeuw verantwoord worden. Het zijn die grammatica's die centraal staan in haar studie, en niet, zoals bij Bakker en Noordegraaf, de taalkundige metafysica, de visie op taal en de achterliggende filosofische ideeën die het onderzoek toen stuurden. Het derde punt van verschil is, dat zij zich volledig concentreert op slechts één richting, die van de niet-historische grammatica. Dat er in de negentiende eeuw een historische traditie is geweest, wordt nauwelijks vermeld. In samenhang met de thematische opzet van haar studie vinden we ook een veel strengere selectie van het behandelde historische materiaal. Le Loux-Schuringa volgt hier wat zij noemt de 'peilpuntenstrategie': ze kiest elf grammatica's, van Weiland tot en met Den Hertog verspreid over de gehele eeuw, en hanteert de analyses die ze daarvan maakt als een serie opéénvolgende momentopnamen die tezamen de vooruitgang in de ontwikkeling van het grammatisch begrippenapparaat zichtbaar moeten maken.

Achtereenvolgens behandelt ze vier hoofdmomenten. Eerst in hoofdstuk 2 een drietal grammatica's uit de eerste helft van de eeuw, van Weiland, Anslin en Van Schreven. Vooral bij de laatste twee, die sterk onder invloed stonden van de Aristotelische logica en de logicistische taalbeschouwing van Port-Royal, werden de zinnen van een taal gezien als niet meer dan de uiterlijke verschijningsvorm van logische oordelen en redeneringen. In de redekundige ontleding die zij introduceerden, was het hen te doen om de interne structuur van dat logisch oordeel. In verband hiermee hebben de noties 'subject' en 'predikaat' in deze grammatica's dan ook een sterk logische inhoud.

Hoofdstuk 3 is gewijd aan de grammatica's van Brill, Roorda en Mulder, alle uit 1852. In deze werken, beïnvloed door de taalkundige

opvattingen van de Duitse geleerden Heyse en Becker, komt als een belangrijk probleem naar voren de discrepantie tussen de uiterlijke vorm van zinnen en die van het logisch oordeel. In verband hiermee worden de begrippen grammatisch subject en predikaat onderscheiden van logisch subject en predikaat.

In het vierde hoofdstuk is de tweede helft van de eeuw vertegenwoordigd met een drietal grammatica's voor het onderwijs uit de periode 1868-1888, van Van Dale, De Groot en Cosijn. In hun werk blijkt de zinsontleding steeds meer te geschieden op basis van de uiterlijke vorm: onderwerp en gezegde zijn aan de vorm te herkennen door de congruentie.

Deze ontwikkeling wordt, zoals blijkt in hoofdstuk 5, afgerond in de traditionele schoolgrammatica van het eind van de negentiende eeuw, vertegenwoordigd door het werk van Jacobs & Koenen en dat van Den Hertog. Duidelijk zet Den Hertog de oude logische analyse aan de kant: voor hem wordt de zin niet langer gekenmerkt doordat hij zou bestaan uit een onderwerp en een gezegde. Integendeel, wat een zin definieert is de persoonsvorm die er de kern van is.

De centrale tendens die Le Loux-Schuringa laat zien - overigens niet alleen aan de hand van de begrippen 'zin', 'subject' en 'predikaat', maar ook met uitvoerige aandacht voor de wijze waarop de samenhang binnen het predikaat en de relaties tussen werkwoord, voorwerpen en bepalingen in de betreffende grammatica's worden geanalyseerd - is, kort samengevat, dat in de zinsanalyse de logische vorm in de loop der eeuw steeds minder belangrijk wordt, terwijl daartegenover het gewicht dat wordt toegekend aan de uiterlijke vorm steeds toeneemt. Het jaar 1852 markeert daarbij de omslag die zich binnen de traditie van de negentiende-eeuwse zinsgrammatica heeft voorgedaan.

Hoe valt deze ontwikkeling nu te verklaren? Dit is een vraag van centraal belang en zij wordt dan ook volkomen terecht door Le Loux-Schuringa aan de orde gesteld. Dit in tegenstelling tot Noordegraaf, die wel veel historische achtergronden beschrijft, maar de verklaaringsvraag niet expliciet stelt, zodat zijn werk in dit opzicht een duidelijke focus mist. Le Loux-Schuringa daarentegen vindt, dat beschrijving alleen niet het doel van de studie der vakgeschiedenis mag zijn: als er een bepaalde ontwikkeling gesignaleerd wordt, zal ook naar het waarom daarvan gezocht moeten worden.

Op dit punt ben ik het geheel met haar eens en het valt me daarom tegen, dat in het concluderende zesde hoofdstuk geen antwoord op deze vraag gegeven wordt. Toch zijn er in de voorafgaande hoofdstukken wel een aantal relevante factoren aangewezen: de invloed van de Duitse linguïstiek, speciaal het werk van Becker; de invloed van het positivisme, dat vanaf het midden der negentiende eeuw het algemeen wetenschappelijk klimaat in Nederland beheerste, en dat er in de taalwetenschap toe leidde, dat de studie van concrete feiten, dus van de waarneembare taalvorm, voorrang kreeg; tenslotte ook het feit, dat de ontwikkeling van de zinsgrammatica in de tweede helft van de vorige eeuw in handen was van onderwijzers, en dat bij de toenemende oriëntatie op de

uiterlijke taalvorm daarom vermoedelijk ook didactische overwegingen een rol hebben gespeeld. Het is opmerkelijk, dat dit eigenlijk allemaal theorie-externe, buiten het vak ‘zinsanalyse’ liggende factoren zijn. Dit roept de vraag op, of haar vak-interne benadering niet te beperkt van opzet is. Zij slaagt er in elk geval niet in een dwingende vak-interne argumentatie te reconstrueren die de boven geschetste ontwikkeling noodzakelijk maakte.

Daarnaast lijkt in dit geval ook de beperking van haar studie tot één enkele taalkundige richting problematisch. Immers, nu zij de vakgeschiedenis niet opvat als een voortgaande discussie tussen uiteenlopende tradities, ontgaat haar de mogelijkheid de ontwikkelingen in de zinsgrammatica te interpreteren als een gevolg van de herleving, als reactie op de achttiende-eeuwse filosofische grammatica en het eerst binnen de historisch-vergelijkende traditie, van een strikt op de uiterlijke taalvorm gerichte grammatica-conceptie (vgl. Verburg 1951: 438, 442).

Mijn derde punt van kritiek betreft het TGG-uitgangspunt. Het opzetten van een eigentijdse bril is in principe een legitieme methode voor het onderzoek van het verleden. Maar waarom nu juist de TGG gekozen? Nog afgezien van de kans dat deze studie door de snelle theoretische ontwikkelingen binnen de TGG al spoedig verouderd of althans gedateerd zal zijn, het theoretisch kader van de TGG brengt ook verplichtingen met zich mee: de eis van explicitering en formalisering, de eis van toetsing en evaluatie, adequaatheidseisen op verschillende niveaus. In haar studie gebruikt Le Loux-Schuringa de TGG echter maar voor twee dingen: ten eerste om aan het begin een tweetal samenhangrelaties in zinnen te identificeren; ten tweede als metataal bij de interpretatie van de besproken grammatica's. Ze doet echter geen poging de bovengenoemde eisen nader uit te werken: de in de besproken grammatica's aanwezige inzichten worden niet geformaliseerd; de adequaatheidseisen waaraan deze grammatica's zouden moeten voldoen worden niet nader bepaald; er vindt geen toetsing plaats; in de conclusies tenslotte wordt ook nauwelijks meer aan de TGG gerefereerd. Niet alleen geeft dit aan haar uitgangspunt iets vrijblijvends, maar ook blijft het nu uiteindelijk onduidelijk wat er, in termen van de huidige stand van wetenschap, precies aan grammaticaal inzicht bereikt is in de negentiende eeuw.

Wat tenslotte de behandelde literatuur betreft, is mijn laatste punt van kritiek, dat in een boek over de ontwikkeling van het grammatisch begrippenapparaat, waarin met name ook de noties ‘subject’ en ‘predikaat’ behandeld worden, een verwijzing naar Sandmann 1954 en naar Marty 1897 niet had mogen ontbreken.

Evenals Le Loux-Schuringa behandelt ook Hulshof een veel beperkter onderwerp dan Noordegraaf. In zijn Nijmeegse dissertatie, getiteld *C.H. den Hertog als grammaticus. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde, in het bijzonder op het gebied van de schoolgrammatica in de laatste decennia van de negentiende eeuw*, behandelt hij het werk van één man, die als onderwijzer en taalkundige de in de negentiende eeuw ontwikkelde zinsleer afrondend samenvatte en het fundament legde van wat nu nog als traditionele schoolgrammatica gezag

heeft. Het doel van deze studie is om het werk en de opvattingen van Den Hertog (1846-1902) taalkundig en didactisch in zijn eigen tijd te plaatsen.

Het werk van Den Hertog en het belang van de erin vervatte traditionele inzichten werd aan het eind van de jaren zestig herontdekt door de TGG-ers in de Neerlandistiek, zoals blijkt uit bijvoorbeeld de *Syntaxis* van Kraak en Klooster uit 1968. In 1972-1973 heeft Hulshof toen een gemoderniseerde heruitgave verzorgd van Den Hertogs hoofdwerk, de *Nederlandsche Spraakkunst* van 1892-1896 (tweede druk 1903-1904). Met deze herontdekking ging ook een duidelijke herwaardering gepaard: in TGG-kringen is het oordeel over Den Hertog uitgesproken positief. In de eerste helft van deze eeuw was dat anders: zowel in de moedertaal didactiek als in de taalkunde werd zijn werk toen zeer negatief beoordeeld (vgl. respectievelijk De Vos 1939 en De Vooy 1952). Deze ontwikkeling is duidelijk beschreven in hoofdstuk 3, waar Hulshof de balans opmaakt van wat er tot nu toe over Den Hertog geschreven is. Zijn kritiek is, dat in beide gevallen Den Hertog eigenlijk uitsluitend door een hedendaagse bril wordt gezien. De misverstanden en vertekeningen die hier het gevolg van zijn wil Hulshof nu tegengaan door nader historisch onderzoek, gericht op de oorspronkelijke context waarin Den Hertogs werk tot stand is gekomen.

In hoofdstuk 4 komen achtereenvolgens aan de orde: eerst het leven van Den Hertog, zijn loopbaan als onderwijzer, schoolhoofd en wethouder te Amsterdam, en zijn rol als schrijver van taalkundige publikaties voor de onderwijspraktijk; dan het conflict over de vernieuwing van het moedertaalonderwijs met de groep rond het tijdschrift *Taal en Letteren*, met name J.H. van den Bosch; daarna het pedagogisch klimaat waarin deze controverse zich afspeelde; en tenslotte het programmatisch artikel van Den Hertog over 'De taalstudie der onderwijzers' uit 1889. Uit dit hoofdstuk komt Den Hertog naar voren als een praktisch rationalist, op didactisch gebied een eclecticus, weliswaar georiënteerd op de Duitse pedagoog Herbart, maar toch vooral geïnteresseerd in de praktische bruikbaarheid van pedagogische ideeën; in het taalonderwijs gaf hij voorrang aan de algemene regels en aan de geschreven taal. Voor de *Taal en Letteren*-groep, die de levende spreektaal centraal wilde stellen, gold hij met dit standpunt als conservatief.

In hoofdstuk 5 reconstrueert Hulshof aan de hand van een uitvoerig onderzoek naar vooral de Duitse bronnen van Den Hertogs *Nederlandsche Spraakkunst* het taalkundig referentiekader in de tweede helft van de negentiende eeuw. Ook in dit opzicht blijkt Den Hertog een praktisch-kritisch eclecticus te zijn geweest. Duidelijk komt naar voren hoe zijn werk een synthese vormt. Enerzijds volgt hij Beckers Logische Analyse en kiest diens logisch-semantische basis als uitgangspunt. Anderzijds wijkt hij op een aantal punten belangrijk van de logische traditie af. Onder invloed van Kern baseert hij zijn zinsdefinitie niet meer op de subject-predikaat-verbinding, maar op de persoonsvorm. Onder invloed van Paul verlaat hij de uitsluitend deductieve aanpak van Becker en geeft ook ruimte aan inductie en empirie. Verder neemt hij afstand van de over-

schatting van het logisch-rationele denken en ziet ook een rol voor het taalgevoel. Het geheel onderbouwt hij met inzichten uit de empirische psychologie van Wundt.

In hoofdstuk 6 behandelt Hulshof de ontwikkelingen, die in het laatste kwart van de negentiende eeuw plaats vonden, bij Den Hertog, maar ook bij zijn voorgangers De Groot en Terwey, op het gebied van de interne organisatie en systematiek van de grammatica. Speciale aandacht krijgt hier de uitwerking van de analytische methode, bij Den Hertog resulterend in een zinsontledingsleer die is opgezet als een hiërarchisch systeem van taalkundige onderscheidingen, dienend voor de benoeming van de functionele relaties in de zin.

In het korte hoofdstuk 7 wordt vastgesteld, dat de tweede druk van Den Hertogs *Nederlandsche Spraakkunst* de meest definitieve versie van zijn zinsdeelleer blijkt te bevatten. Het boek wordt daarna besloten met 26 pagina's gedetailleerde noten, een bibliografie en een helder register van zaken en personen. In de tekst zijn op een aantal plaatsen overzichtelijke samenvattende schema's te vinden. Bij citaten wordt altijd het paginanummer van het origineel vermeld, bij de overige literatuurverwijzingen in de tekst gebeurt dat jammer genoeg doorgaans niet.

Het onderzoek als geheel wordt door Hulshof methodologisch en theoretisch verantwoord in hoofdstuk 2, waar hij, van de drie die ik hier bespreek het meest uitvoerig, ingaat op de wetenschappelijkheid van de linguïstische historiografie. Net als Noordegraaf hecht hij veel belang aan bronnenstudie en het zorgvuldig vaststellen van basisgegevens. Evenzo wil hij bij het onderzoek van het verleden geen hedendaagse bril opzetten. In dit verband distantieert hij zich van een benadering als die van Chomsky 1966, die hij impliciet vooruitgangdenken en het bedrijven van Whig history verwijt. In tegenstelling tot Chomsky wil hij juist de historische context waarin een bepaald werk tot stand is gekomen zo goed mogelijk tot zijn recht laten komen. In verband hiermee bepleit hij een benadering, waarin zowel de intern-wetenschapstheoretische methode van Le Loux-Schuringa als de extern-hermeneutische van Noordegraaf een bijdrage leveren tot verdieping van onze kennis van de geschiedenis (vgl. ook Hulshof 1985b: 557). Al met al is dit een serieuze en degelijke studie, die goed laat zien hoeveel er al aan het werk van één enkele taalkundige te onderzoeken valt. Dit stemt tot grote bescheidenheid en voorzichtigheid bij het doen van uitspraken over de geschiedenis van de taalkunde.

Tot besluit van deze recensie wil ik nog enige meer algemene opmerkingen maken. In de eerste plaats is door deze drie dissertaties onze kennis van de ontwikkelingen in de Nederlandse taalkunde van de negentiende eeuw enorm toegenomen. Gedrieën leveren ze een degelijke bijdrage tot herziening van het beeld van de negentiende eeuw als uitsluitend de eeuw van de historische grammatica. Tegelijk leveren ze ook allerlei nieuwe gegevens op, die voor de interpretatie van de verschillende tradities in de negentiende-eeuwse taalkunde van groot belang zijn. Een aantal belangrijke lacunes in de geschiedschrijving is nu gevuld; andere zijn althans gelokaliseerd. Terecht signaleert Noordegraaf de grote be-

hoeft aan voortgezet onderzoek naar allerlei elementaire aspecten. Dat geldt overigens niet alleen voor de negentiende eeuw. Er is ook behoefte aan een grondig historisch overzicht van het Nederlandse structuralisme.

In de tweede plaats vertonen de drie hier besproken dissertaties een interessante variatie van onderwerp, optiek en benadering. Alle drie leggen van die verschillen ook verantwoording af door hun positie op het gebied van de linguïstische historiografie nader te bepalen. Er is bij alle drie de tendens het verleden op zichzelf te bezien, geheel of grotendeels los van de actuele problematiek van de huidige linguïstiek. Geen van drieën legt een dergelijke relatie of waagt zich aan een kritisch-vergelijkende discussie van de waarde van negentiende- en twintigste-eeuwse grammaticale inzichten. Wat mij op het gebied van de wetenschapsgeschiedenis nu juist bij uitstek interesseert is dit laatste probleem: wat is de relevantie en het belang van wat vroeger bereikt is? Het is waar dat om deze vraag te kunnen beantwoorden eerst het verleden zo goed mogelijk op zichzelf geïnterpreteerd zal moeten worden. En het is om praktische redenen dus ook goed te verdedigen, dat alle drie zich in de eerste plaats daar op gericht hebben. Maar ik zou het jammer vinden als de linguïstische historiografie een puur objectiverende en beschrijvende koers zou inslaan en het probleem van toetsing en evaluatie buiten beschouwing zou laten. Dat lijkt me in het algemeen ook moeilijk te verdedigen, omdat in elke vorm van historisch onderzoek de eigen positie van de onderzoeker nu eenmaal mee in het geding is. Maar in het bijzonder voor de wetenschapsgeschiedenis lijkt het me onjuist, omdat dan de hand met de levende en zich ontwikkelende wetenschap verloren gaat.

In de derde plaats tenslotte, wat betreft het probleem van de traditionele grammatica, de drie hier besproken dissertaties laten goed zien uit wat voor heterogene elementen die in de loop der negentiende eeuw is opgebouwd. Hier ligt voor mij ook het belang van deze drie studies: dat ze bijdragen tot een beter begrip van de achtergronden waaruit het begrippenapparaat van de traditionele schoolgrammatica is ontstaan.

Wat ze daarbij duidelijk laten zien, is, dat er een aanslibbingsproces gaande is, waarbij voortdurend allerlei eens welomschreven begrippen bezinken in de omgangstaal die de traditionele grammatica biedt, ongeveer zoals ook allerlei psychologisch en ander wetenschappelijk jargon in het dagelijks spraakgebruik terecht komt. Dit proces is deze eeuw overigens gewoon doorgegaan met de opname van structuralistisch en TGG-gedachtengoed in het traditionele begrippenapparaat. En het is vermoedelijk dank zij deze heterogeniteit en de ermee gepaard gaande vaagheden en onnauwkeurigheden, dat dit spraakgebruik in de praktijk zich weet te handhaven. Daarbij sluipt vaak ongemerkt een nieuwe begripsinhoud binnen in de bestaande terminologie. In dit licht bezien is nauwkeurig bronnenonderzoek zoals verricht door Noordegraaf en Hulshof van het grootste belang, om te kunnen vaststellen waar bepaalde opvattingen vandaan komen en hoe en wanneer die in het traditionele begrippenapparaat zijn opgenomen.

Tegelijk echter blijkt nu hoe klemmend het boven door Bakker gesignaleerde probleem om nadere bestudering vraagt. Het tradi-

tionele grammaticale begripssysteem wordt door iedere taalkundige gebruikt. In de praktijk bewijst het vaak goede diensten, zoals onder andere de ANS demonstreert. Stilzwijgend gaat men er daarbij vanuit, zeker in TGG-kring, met een coherent begripssysteem te maken te hebben. Dat is echter, gezien het ontstaan ervan, twijfelachtig. Op z'n minst zou daarom onderzocht moeten worden wat er de conceptuele samenhang van uitmaakt. Deze eigentijdse theoretische problematiek gaat echter het kader van deze bespreking te buiten. Maar het is de verdienste van deze drie studies, dat ze door hun verheldering van de historische achtergronden er toe bijdragen, dat deze problematiek scherp in het licht komt te staan.

Literatuur

- Bakker, D.M. (1977): De grammatica in de negentiende eeuw. In: D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets (eds.) 1977: 113-160.
- Bakker, D.M. & G.R.W. Dibbets (eds.) (1977): *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Malmberg, Den Bosch.
- Chomsky, N.A. (1966): *Cartesian linguistics. A chapter in the history of rationalist thought*. Harper & Row, New York & London.
- Chomsky, N.A. (1981): *Lectures on government and binding*. Foris, Dordrecht.
- Donaldson, B.C. (1983): *Dutch. A linguistic history of Holland and Belgium*. Nijhoff, Leiden.
- Essen, A.J. van (1983): *E. Kruisinga. A chapter in the history of linguistics in the Netherlands*. Nijhoff, Leiden.
- Haeringen, C.B. van (1960): *Netherlandic Language Research. Men and works in the study of Dutch*. Brill, Leiden.
- Hamel, A.G. van (1945): *Geschiedenis der Taalwetenschap*. Servire, Den Haag.
- Hertog, C.H. den (1889): De taalstudie der onderwijzers. In: *Noord en Zuid* 12 (1889): 1-21, 97-115, 481-489.
- Hertog, C.H. den (1903-1904): *Nederlandsche Spraakkunst*. Versluys, Amsterdam.
- Hertog, C.H. den (1972-1973): *Nederlandse Spraakkunst*. Ingeleid en bewerkt door H. Hulshof. Versluys, Amsterdam.
- Hulshof, H. (1985a): *C.H. den Hertog als grammaticus. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde, in het bijzonder op het gebied van de schoolgrammatica in de laatste decennia van de negentiende eeuw*. Coutinho, Muiderberg.
- Hulshof, H. (1985b): Boekbeoordeling van J.A. Le Loux-Schuringa 1985. In: *De nieuwe taalgids* 78 (1985): 555-559.
- Jackendoff, R.S. (1972): *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. MIT Press, Cambridge (Mass.).
- Klifman, H. (1983): *Studies op het gebied van de vroegnieuw nederlandse trivium-traditie (ca. 1550-1650)*. Foris, Dordrecht.
- Koerner, E.F.K. (1973): *Ferdinand de Saussure. Origin and Development of his Linguistic Thought in Western Studies of Language. A Contribution to the History and Theory of Linguistics*. Vieweg, Braunschweig.

- Kraak, A. & W.G. Klooster (1968): *Syntaxis*. Stam-Kemperman, Culemborg/Keulen.
- Lecoutere, C.P.E. & L. Grootaers (1926): *Inleiding tot de Taalkunde en tot de geschiedenis van het Nederlands*. Wolters, Groningen/Den Haag.
- Le Loux-Schuringa, J.A. (1985): *Samenhangrelaties in de 19e-eeuwse zinsgrammatica in Nederland*. Foris, Dordrecht.
- Marty, A. (1897): Ueber die Scheidung von grammatischem, logischem und psychologischem Subjekt resp. Prädicat. In: *Archiv für systematische Philosophie* III (1897): 174-272, 294-333.
- Noordegraaf, J. (1985): *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Foris, Dordrecht.

- Robins, R.H. (1967): *A short history of linguistics*. Longmans, London (tweede druk 1969).
- Sandmann, M. (1954): *Subject and Predicate. A Contribution to the Theory of Syntax*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Verburg, P.A. (1951): *Taal en Functionaliteit*. Veenman, Wageningen.
- Vooyo, C.G.N. de (1952): *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. De Sikkel, Antwerpen/ Wolters, Groningen.
- Vooyo, C.G.N. de (1924, 1925, 1947): *Verzamelde Taalkundige Opstellen*. Wolters, Groningen/ Den Haag/ Batavia.
- Vos, H.J. de (1939): *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden sedert het begin der 19e eeuw*. Turnhout.
- Wal, M.J. van der (1979): Bespreking van D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets (eds.) 1977. In: *Glott 2* (1979): 91-101.

Herinneringen, verbeeldingen, verbeelde herinneringen

Kroniek van het proza

R.P. Meijer

Al jaren is Maarten 't Hart Nederlands kampioen jeugdherinneringen. Meer dan welke andere schrijver ook heeft hij van zijn vroege jaren een open boek gemaakt. Gezien de herdrukken en de oplagecijfers valt dat in Nederland bijzonder goed. Uit literair oogpunt is het succes wisselvalliger. 't Hart kan heel geserreerd en geladen schrijven maar hij kan ook wijdlopijg zijn en allerlei irrelevante details over bloempjes en beestjes rondstrooien. Hij kan geestig zijn en flauw, hij kan portretten tekenen die je niet meer vergeet en ook mensen ten tonele voeren die op papier in het geheel geen levensvatbaarheid hebben. Al deze sterke en zwakke kanten van 't Harts schrijverschap zijn duidelijk zichtbaar in zijn nieuwe verhalenbundel *De huismeester* (Arbeiderspers, f 24,50).

De bundel dankt zijn titel aan een van de minst geslaagde verhalen: 'De huismeester' is zo'n verhaal waarin een aantal van die zeer vergeetbare figuren een vergeefs beroep doen op onze belangstelling. Geen van de vijf critici die ik over deze bundel gelezen heb, had een goed woord voor dit verhaal over. Gelukkig zijn er veel betere te noemen, waaronder in de eerste plaats 'De tegenspeler'. De jeugdherinneringen van 't Hart lijken wel onuitputtelijk want hier maken we kennis met de indrukwekkende oom Henk, een nog niet eerder opgevoerd lid van de familie. Oom Henk had de damkoning van Nederland kunnen zijn, wat zeg ik, van de wereld, als hij er niet zo tegenop had gezien om met mes en vork te moeten eten en in hotels onder een laken te slapen. In een verhaal als dit gaat alles goed en worden de verschillende motieven - dammen, calvinisme, schaatsenrijden, natuurindrukken - met een mooie droge humor tot een boeiende eenheid gecombineerd. In andere verhalen laat 't Harts humor hem wel eens in de steek en grapjes als 'geüwehoer' en 'Wilt u melk in de koffie? Een wolkje?' - 'Ja, graag een wolkbreuk', hebben alle gratie van een boerenklompdans.

Wat het meest opvalt in deze bundel is dat 't Hart zich verder dan gewoonlijk buiten het terrein van zijn jeugd gewaagd heeft. Een paar verhalen gaan over geestelijk gestoorden en spelen zich af tegen de achtergrond van een zenuwinrichting, terwijl de laatste drie zich bezighouden met de akeligheden die in een huwelijk kunnen voorkomen. Een van die laatste verhalen heet zelfs 'Huwelijk rijmt op gruwelijk', blijkbaar naar een gezegde van F.B. Hotz. Het merkwaardige van die verhalen is niet zozeer de inhoud - die een sterk opgeschroefde indruk maakt - maar het vertelperspectief. 't Hart schrijft altijd in de ik-vorm, of zijn verhalen nu autobiografisch zijn of niet. In de laatste drie heeft hij waarschijnlijk willen voorkomen dat hij geïdentificeerd zou worden met de drie mannen die zoveel treurigs van hun huwelijk vertellen. Je zou verwachten dat hij die verhalen dan in de derde persoon geschreven zou hebben, maar nee, hij heeft driemaal gekozen voor het perspectief van een

soort raamvertelling: de verteller krijgt onverwachts bezoek van een vriend of hij ontmoet een onbekende in de trein of na een lezing, en metamorfoseert dan van verteller tot luisteraar en biechtvader. Zoiets kan één keer goed werken, maar als het drie keer achter elkaar gebeurt, gaat het procédé er wel erg kunstmatig uitzien. Bovendien krijgen die verhalen een larmoyant kantje omdat in alle drie gevallen een man in trieste omstandigheden zijn hart uitstort bij een alles begrijpende ik. Bij deze verhalen had ik 't Hart willen wijzen op Nicolaas Beets wiens 'Een oude kennis' juist zo indrukwekkend geworden is omdat de ikkerige Hildebrand er niet in optreedt.

Het onbevredigende van dit nieuwe vertelperspectief is in de kritiek niet onopgemerkt gebleven. Beatrijs Ritsema (Vrij Nederland, 19-10-1985) vindt dat die verhalen samengebracht kunnen worden onder de noemer 'wat ik nu laatst toch weer gehoord heb', en concludeert: 'Hier wreekt zich de neiging van 't Hart overal zelf in te willen optreden', terwijl K.L. Poll (NRC Handelsblad, 8-11-1985) die perspectiefwisseling 'een verkleedpartij' noemt en 'een voor de hand liggende truc'. Rob Schouten gebruikt dezelfde term en schrijft: 'Als vertellerstruc werkt het gedateerde principe echter niet' (Trouw, 7-11-1985). Deze kritiek snijdt des te meer hout omdat geen van de drie genoemden erop uit is 't Hart aan te vallen of te kleineren. Integendeel, ze zijn alle drie vol waardering voor 't Harts schrijverschap. Er is dus geen enkele reden waarom 't Hart deze kritiek niet ter harte zou nemen.

't Hart is overigens niet de enige die gouden munt heeft weten te slaan uit zijn gereformeerde jeugd. Jan Wolkers is hem al lang geleden voorgegaan en Nelly Heykamp is hem in 1984 gevolgd met haar verhalenbundel *De onttroning*. In haar voortreffelijke nieuwe bundel, *De stenenzoeker* (Arbeiderspers, f 29,50) staan nog wel een paar verhalen waarin venijnig uitgehaald wordt naar de steilheid en hardvochtigheid van de kerkse gemeente maar de meeste verhalen spelen zich daarbuiten af. Haar verhalen hebben ook niet de dwangmatig autobiografische vormgeving van 't Hart maar zijn veel gevarieerder in de keuze van het perspectief. Ze schrijft met evenveel gemak, of in elk geval met evenveel overtuigingskracht, over een geheimzinnige samenzwering als over de verhouding tussen twee vriendinnen of de ondergang van een wereldvreemde, stenen verzamelende aardrijkskundeleraar. Haar eerste bundel stond helemaal in het teken van bevrijding uit het calvinistische milieu. De nieuwe bundel heeft ook bevrijding en ontworsteling als hoofdthema maar dan in veel algemener zin. De stenenverzamelaar probeert zich te ontworstelen aan de beperkingen die zijn omgeving hem oplegt, een half-Italiaanse architect gaat in een opwelling terug naar zijn geboortedorp waar hij een gevoel van vrijheid hoopt te herwinnen en de samenzweerders willen de maatschappij vrij maken van de overlast die de auto's veroorzaken. Een van de meest waardevolle aspecten van deze verhalen is dat bevrijding en ontworsteling nooit simplistisch voorgesteld worden. Het ontworstelen is noodzakelijk maar het leidt niet naar de zevende hemel en levert vaak een gevoel van gemis en pijn op. Om haar genuanceerdheid en intelligentie, haar eigen toon en zorgvuldige, laconieke stijl geef ik Nelly Heykamp

de beste kansen van alle schrijvers die in 1984 gedebuteerd hebben, en dat waren er nogal wat.

De roman waar ik in de afgelopen maanden met de meeste spanning op heb zitten wachten was *De gevarendriehoek* van A.F.Th. van der Heijden (Querido, f 39, -). Van der Heijden is bezig met een trilogie onder de titel *De tandeloze tijd*: deel één, *Vallende ouders*, is in 1983 verschenen, evenals de proloog *De slag om de Blauwbrug*. In die eerste delen volgen we het leven van Albert Egberts met een achterwaartse beweging: in de proloog zien we hem als dertigjarige in Amsterdam, verslaafd aan de heroïne maar niet reddeloos verloren, terwijl *Vallende ouders* verder terug gaat in de tijd en vanuit de studentenjaren in Nijmegen terechtkomt bij Alberts vroege jeugd in Geldrop. In *De gevarendriehoek* beweegt het verhaal zich weer naar voren en wel van de kindertijd tot de eerste jaren als student. De twee delen bestrijken dus ongeveer dezelfde periode maar in tegengestelde richting. Het is een riskante methode die veel herhalingen had kunnen opleveren. Van der Heijden probeert die valkuil te vermijden door in het nieuwe deel uit te werken wat in het vorige deel alleen maar aangestipt was, en omgekeerd. Soms heeft hij daar succes mee en soms niet. Reinjan Mulder heeft gelijk als hij zegt dat de eerste twee delen verrassender waren dan het nu verschenen deel (NRC Handelsblad, 20-9-1985). Hij miste ook de veelheid van thema's uit de vroegere delen. Aad Nuis kwam tot een soortgelijke conclusie: 'er gaat niets boven een groot verteller in de literatuur - mits hij veel te vertellen heeft. In hoeverre dat laatste bij Van der Heijden het geval is, valt nog niet helemaal te overzien' (De Volkskrant, 27-9-1985).

Noch Nuis noch Mulder braken de staf over Van der Heijdens nieuwe boek. Ze hadden alleen wat meer verwacht dan ze kregen. Deze kleine teleurstelling, die ik deel, doet niet af aan de grote prestatie die Van der Heijden geleverd heeft. De tot nu toe verschenen delen van *De tandeloze tijd* vormen met elkaar een zorgvuldig uitgedacht en uitgevoerd bouwwerk dat alleen nog een afsluitend dak nodig heeft. Een dergelijke heen- en teruggang in de tijd, met een meerzijdige belichting van de gebeurtenissen is in de Nederlandse literatuur bij mijn weten niet eerder ondernomen.

Ook zou ik geen ander boek weten aan te wijzen dat zo uitvoerig en toch niet exhibitionistisch de wakker wordende seksualiteit van een jongen beschrijft. De gevarendriehoek van de titel is in eerste instantie het stukje Geldrop waar Albert opgroeit - de driehoek begrensd door een weg, een spoorlijn en een kanaal - maar de gevaarlijkste driehoek voor hem is de vrouwelijke. Uit het voorgaande deel wisten we al dat Albert lange tijd impotent was en tenslotte door 'de duivelse spelletjes' van een Brabants boerenmeisje werd genezen. De hele geschiedenis van de onmacht en de genezing maken we in het nieuwe deel van dichtbij mee. In de spelletjes van Marike de Swart kan ik onmogelijk iets duivels zien, maar Albert was dan ook uitzonderlijk bang voor meisjes en wie van genezing spreekt zal daar waarschijnlijk aanhalingstekens bij moeten gebruiken. Ik neem aan dat het laatste deel, dat de verbinding moet leggen tussen de Nijmeegse studentenjaren en Alberts leven in Amsterdam, daar

uitsluitsel over zal geven. Wat mij betreft kan dat deel niet snel genoeg verschijnen.

Evenals Nelly Heykamp was Marja Brouwers een van de opvallende debutanten in 1984. Haar eerste roman *Havinck* heeft een goede pers gehad, en terecht, al stond zij stilistisch heel wat minder sterk dan Heykamp. Maar terwijl Heykamps tweede bundel nog beter is dan haar eerste, valt er bij Brouwers alleen een teruggang te constateren. Dat zeg ik niet alleen, maar dat zeggen ook Jaap Goedegebuure (Haagse Post, 12-10-1985), Reinjan Mulder (NRC Handelsblad, 22-11-1985) en Diny Schouten (Vrij Nederland, 19-10-1985).

De titel van Marja Brouwers' nieuwe roman is *De Feniks* (De Bezige Bij, f 27,50) en daarmee wordt een fabriekje van patat frites en aanverwante artikelen bedoeld dat af en toe in brand vliegt en weer opgebouwd wordt. Helemaal bevredigend is die titel niet want het fabriekje rijst niet glorieus uit zijn as maar wordt steeds minder florissant. De vertelster, een naamloze muziekstudente, heeft een verhouding met een kleinzoon van de eerste fabrikant, die de niet onopvallende naam Asberg draagt. Ondanks de overstelpende hoeveelheid details over de bereiding van frites en de vervaardiging van frituurovens is de geschiedenis van de fabriek niet het hoofdmotief van het boek. *De Feniks* is eigenlijk een detectiveverhaal met de vertelster als speurder. Als detectiveverhaal is het boek ook onbevredigend omdat er gespeurd wordt naar een moord die misschien alleen maar in de verbeelding van de vertelster bestaat. De beschuldigingen aan het adres van de vrouw van grootvader Asberg blijven dan ook volkomen in de lucht hangen. Geen lezer zal er warm of koud van worden hoeveel brandlucht en frituurhitte er ook uit het boek komt opstijgen.

Zo eenstemmig als de critici waren in het geval van Marja Brouwers, zo verschillend reageerden zij op de korte roman *Tobias* van Marijke Höweler (Arbeiderspers, f 24,50). 'Boertige luim' was de titel van Aad Nuis' kritiek in De Volkskrant (6-12-1985) en in dezelfde krant sprak Martin Ruyter van 'een uit de hand gelopen studentengrap'. Voor Diny Schouten daarentegen was het boek 'een ontroerende dorpsnovelle' (Vrij Nederland, 23-11-1985) en voor P.M. Reinders 'een waagstuk dat helemaal gelukt is' (NRC Handelsblad, 3-1-1986). Het gewaagde was dat Marijke Höweler met haar nieuwe roman terugkeerde naar een genre waarvan we dachten dat het allang uit de tijd was, namelijk de streekroman en dorpsnovelle. Haar boek speelt onder de boeren in de Betuwe en roept daardoor herinneringen op aan de Betuwse novellen van J.J. Cremer van omstreeks 1850. De hoofdfiguur bij Höweler is Tobias, een jonge boer, lomp en langzaam maar eerlijk en moedig. Na een uit de hand gelopen voetbalwedstrijd komt hij een joods meisje te hulp dat met haar familie uit Duitsland gevlucht is en nu door de dolzinnige dorpelingen verkracht wordt. Haar jongere zuster Judith wordt verliefd op Tobias en probeert hem te bewegen met haar naar Amerika te gaan voordat de oorlog hen zal bereiken. Tobias is veel te honkvast om dat aan te kunnen en in onbeholpen zinnen doet hij een poging het uit te leggen: 'Dat was een hele mooie droom, zo zijn er weinig, zo mooi, zo zijn er niet veel van

zulke'. De herinnering aan hun liefde blijft bij beiden bestaan. Als de oorlog komt en het voor Judith in de stad te gevaarlijk wordt, biedt Tobias haar aan bij hem onder te duiken. Dan loopt alles mis en het hele gezin van Tobias keert zich tegen Judith, die net als vroeger voor een heks aangezien wordt.

De vergelijking met Cremer is eigenlijk te onpas omdat de verschillen veel groter zijn dan de overeenkomsten. Cremer was niet afkerig van sentiment en maakte zo'n royaal gebruik van het dialect dat je er vaak een woordenboek bij nodig hebt. Marijke Höweler is zuinig met het dialect en sentimenteel is haar verhaal zeker niet. Het heeft een harde kern, en de ingehouden manier waarop de verhouding van Judith en Tobias of de vreemdelingenhaat van de dorpsgemeenschap getekend wordt, gaat aan alle sentimentaliteit voorbij, en maakt daardoor des te meer indruk.

Het verhaal van Marijke Höweler is door verschillende critici melodramatisch genoemd, en dat is niet helemaal ten onrechte zo lang men daarbij bedenkt dat veel verhalen uit de oorlog er op het ogenblik melodramatisch uitzien. Melodrama is ook een woord dat gebruikt zou kunnen worden voor *Hoogste tijd*, de nieuwe roman van Harry Mulisch (De Bezige Bij, f 29,50). Waarschijnlijk is theateraal een nog toepasselijker aanduiding. Het boek is geschreven in vijf bedrijven en heeft als hoofdpersoon een onbekende telg uit de toneelfamilie Bouwmeester. In tegenstelling tot zijn illustere vader Louis heeft deze Willem (Uli) Bouwmeester het niet ver geschopt op de planken. Hij is 78 jaar en zit weg te kniezen in een huisje in Flevoland. Tot hij plotseling een geheimzinnige brief krijgt waarin hij uitgenodigd wordt de hoofdrol te spelen in een stuk dat handelt over de afscheidsvoorstelling van een oude acteur. De rol lijkt hem op het lijf geschreven. De oude Pierre de Vries die hij moet uitbeelden was een acteur die altijd toneelspeelde, in het dagelijks leven evenzeer als in de schouwburg. Willem Bouwmeester is niet anders.

Eerst lijkt alles goed te gaan maar langzamerhand beginnen werkelijkheid en verbeelding door elkaar te lopen. De regisseur heeft tegen Bouwmeester gezegd dat hij niet in de huid van het personage moet kruipen maar dat hij het personage bezit van zich moet laten nemen. Dat doet hij, en het resultaat is grote innerlijke verwarring die nog verergerd wordt door vreemde, sinistere gebeurtenissen waar hij bij betrokken raakt. Aan het einde van het boek, in het vijfde bedrijf, zijn de grenzen tussen verbeelding en werkelijkheid uitgewist. Het slot wordt gepresenteerd als de apotheose van de oude toneelspeler maar met de realiteit heeft dat niets meer te maken: het is de verbeelding van de stervende Bouwmeester.

Ik noemde het boek theateraal, en dat is niet alleen omdat het in de toneelwereld speelt. Het is ook theateraal door de grote gebaren die Mulisch maakt. Dat is niets nieuws, want behalve een verteller is Mulisch ook een filosoof die graag theorieën ontwikkelt en die de compositie van de wereld kent. Aan theorieën - over het toneel, de werkelijkheid, de kunst, het schrijven - is hier ook geen gebrek. De grote gebaren van Mulisch zijn meestal niet zijn doeltreffendste. De roman waarin

hij zijn gefilosofeer en getheoretiseer het meest intoomt, *De aanslag*, is wat mij betreft veel geslaagder en overtuigender dan deze nieuwe roman. Dat vinden sommige critici ook en andere helemaal niet. Mulisch werd hard aangepakt door K.L. Poll die in NRC Handelsblad van 11-10-1985 schreef dat 'door de overdaad en door het ontbreken van een serieuze ondergrond het gegoochel met woorden in *Hoogste tijd* iets buitengewoon kinderachtigs krijgt'. Jaap Goedegebuure vond dat de spanning af en toe inzakte maar had grote bewondering voor het 'pure vernuft' van Mulisch, 'dat zich voordoet als glasheldere eenvoud, precies zoals het hoort' (Haagse Post, 19-10-1985). T. van Deel, in De Volkskrant van 17-10-1985, stelde het boek om zijn complexiteit boven *De aanslag* en Frans de Rover sprak van 'een duizelingwekkende roman' en besloot zijn bespreking met de pathetische uitroep: 'Dit is Theater. Dit is Literatuur' (Vrij Nederland, 12-10-1985).

Ook in de nieuwe roman van Willem Brakman speelt de verbeelding een grote rol, zoals in de meeste van zijn romans. *Leesclubje* (Querido, f 28,50) is een verhaal van persoonsverwarring en identiteitsverlies. Een ouder wordende man vereenzelvigd zich langzamerhand met een zekere Colijn, handelsreiziger als hijzelf en weduwnaar van de vrouw waar de verteller verliefd op is geweest. Hij vermoordt Colijn en neemt zijn plaats in. Dat loopt uit op een bizarre rechtszaak waar de verteller zich uitredt door een requisitoir tegen zichzelf te houden. 'De rechtszitting werd gehouden in een onduidelijke ruimte, een van die ruimtes die afhankelijk van het uur van de dag, of de stemming, of het seizoen groter zijn of minder groot... veel van de zaal lag in de schemer, ik had de indruk dat alle mensen die in mijn leven een belangrijke rol hadden gespeeld aanwezig waren'. Dit citaat geeft al aan dat het proces veel van een droom heeft en veel van Kafka, zoals vaak bij Brakman. Aad Nuis (De Volkskrant, 17-1-1986) prefereerde deze roman boven Brakmans voorlaatste, *De bekentenissen van de heer K.*, die rechtstreeks aansloot bij Kafka's *Der Prozess*, terwijl het bij mij juist andersom was. Brakmans schrijverschap heeft veel facetten: inzicht in de donkere kant van de mens, oog voor het absurde, een grote belezenheid, een beeldende stijl, een rijke en vaak surrealistische fantasie en een grillig gevoel voor humor. In de roman over K. brengen al deze elementen samen een mooi gevarieerde eenheid tot stand, terwijl in *Leesclubje* het bizarre voor mijn gevoel teveel overheerst.

Op een heel andere manier dan Brakman weeft Thomas Rosenboom werkelijkheid en verbeelding samen. Zijn eerste roman, *Vriend van verdienste* (Querido, f 34,50) is gebaseerd op de zogeheten Baarnse moordzaak van 1961. Rosenboom was vier jaar oud toen die zaak aan het licht kwam en hij heeft de gegevens voor zijn roman ontleend aan rechtbankverslagen in oude kranten, royaal aangevuld met zijn fantasie. Bij hem droomt de zestienjarige Theo van 'dienstbare vriendschap', een vriendschap waarmee een zwakkere macht kan verkrijgen over een sterkere. Hij probeert die vriendschap te vinden bij een paar rijke broers die in een groot huis wonen. Theo, die een bromfiets heeft gestolen en door de politie gezocht wordt, gaat bij hen onderduiken. In die situatie beginnen de jongens elkaar wederzijds te chanteren - de twee rijke broers zijn ook niet brandschoon -

en de spanning tussen hen loopt zo hoog op dat er moord van komt. Rosenboom heeft de wonderlijk door elkaar lopende gevoelens van vriendschap en verraad, van geweld en tederheid, superioriteit en dienstbaarheid griezelig scherp weten weer te geven. Wel wordt de overtuigingskracht van het boek geschaad door de wat onzekere manier waarop de hoofdfiguur getekend wordt: soms lijkt hij te kinderlijk voor zijn zestien jaren en soms te volwassen. Verschillende critici zijn gevallen over zijn merkwaardige taalgebruik. Rosenboom schrijft over brak licht en een heumige geur, over brieke benen en een schouder die tegen de zijne grilt, over ijle spoed en gemoffelde voeten, en zo zou ik lang door kunnen gaan. Toen hij hierover in een interview aan de tand werd gevoeld, antwoordde hij dat 'de schrijver de volle breedte van de taal moet gebruiken' en dat hij hield van 'een uitgewogen, feestelijke stijl' (De Volkskrant, 3-1-1986). Wie zal hem dat afstrijden?

Dat een effectieve stijl niet excentriek hoeft te zijn, kan men zien bij F. Springer, die eigenlijk C.J. Schneider heet en Nederlands ambassadeur is in de D.D.R. en diezelfde functie enkele jaren geleden in Angola bekleedde. Hij schrijft zinnen die zo uit de spreektaal lijken te komen maar die toch heel precies geconstrueerd zijn. Niet alleen zitten zijn zinnen goed in elkaar, zijn verhalen doen dat ook. Springer heeft een buitengewone vaardigheid ontwikkeld om zijn romans naar een verrassend slot te leiden. Die verrassing komt niet als een plompe deus ex machina uit de lucht vallen; hoe verrassend zij ook is, de lezer zal altijd denken: jaja, dat zat er wel in. Zijn laatste roman, *Quissama* (Querido, f 28,50), is daarvan weer een prachtig voorbeeld. Het boek speelt in Angola, kort nadat het land onafhankelijk is geworden, en beschrijft de pogingen van een Nederlandse zakenman om daar landbouwmachines aan de man te brengen. Hij verwaarloost zijn zaken omdat hij steeds sterker gefascineerd wordt door een andere Nederlandse handelsman die allang in Angola woont, hem in huis neemt, hem het land laat zien en hem avond aan avond geboeid houdt met veelkleurige verhalen over zijn leven en zijn liefde. Het zou flauw zijn om de slotverrassing van het boek te verraden, en nog flauwer zou het zijn zelfs maar een aanduiding te geven van het verhaal in Tom Pauka's nieuwe roman *Lente voor beginners* (Querido, f 28,50). Pauka is een van de zeer weinigen die over ernstige problemen humoristisch kan schrijven zonder de probleemdragers belachelijk te maken. Evenals in *Een ongewenst verlangen* en *De meidenziekte* is zijn humor hier uiterst subtiel en uiterst effectief. Zo lichtvoetig als hij schrijft op het ogenblik waarschijnlijk niemand in Nederland of België. Zijn romans zijn als een divertimento van Mozart: vrolijke klanken boven een serieuze ondergrond.

Tot slot een aankondiging van een nieuw uitgaafje over de nieuwste literatuur. Het heet *Een jaarboek, overzicht van de Nederlandse literatuur 1984-1985* en het is samengesteld door Aad Nuis en Robert-Henk Zuidinga (Aramith Uitgevers, Amsterdam, f 15, -). Het is de bedoeling dat het elk jaar verschijnt. Het boek bevat een inleidend overzicht van Aad Nuis en 22 recensies van romans, verhalen en gedichtenbundels die tussen de zomers van 1984 en 1985 uitgekomen zijn. De recensies zijn allemaal positief, alleen bij wijze van voetnoot wordt er wel eens een tegenstem aan het woord gelaten. Ook wie het met het waardeoordeel van Nuis en de zijnen niet altijd eens is, zal moeten toegeven dat dit jaarboek een handig hulpmiddel is om een beetje op de hoogte te blijven.

De zekerheid der dingen die men niet ziet

Kroniek van de poëzie

Theo Hermans

Allemaal bekende gezichten deze keer: ieder van de dichters die in deze aflevering voor de schijnwerper komen, heeft al in minstens twee eerdere kronieken mogen meedoen. Ieder van hen geniet immers een zekere faam in de poëtische wereld van de Lage Landen, ook al is de aard van hun werk onderling zeer verschillend en al varieert de waardering navenant.

Aan het opvallende debuut van Ed Leeflang, *De hazen* (1979), en vervolgens aan zijn derde bundel, *Op Pennewips plek* (1982), werd enige aandacht besteed in respectievelijk *NEM* 36 en *NEM* 41. Leeflangs eerste twee bundels droegen destijds in aanzienlijke mate bij tot het algemene besef dat het meer traditionele vers nu definitief was gerestaureerd nadat jarenlang de Vijftigers en hun op experiment beluste nazaten de toon hadden aangegeven. Ook kwalitatief hadden zij hooggespannen verwachtingen opgeroepen, die echter door *Op Pennewips plek* maar zeer ten dele werden ingelost. In deze bundel werd de toch al nadrukkelijk poëtische vormgeving van de meeste gedichten bestendig ondergraven door een neiging tot weinigzeggende anekdotiek en moraliserend sentiment.

Leeflangs nieuwe bundel, *Bezoek aan het vrachtschip* (Amsterdam, Arbeiderspers, 1985; 58 blz., f 26,50) lijkt mij een stuk beter dan zijn voorganger. Hij is opener, gedurfter, vooral in het lange titelgedicht ook ambitieuzer. Dat hij, in zijn geheel genomen, toch altijd nog een wat matte indruk maakt, komt doordat ook nu weer nogal wat gedichten in geforceerde beelden en gewilde dichterlijkheid blijven steken. Dat geldt met name voor de eerste reeks, die 'De woordsoorten' heet. In de eerste helft van deze cyclus - de tweede helft heeft zo te zien met het thema 'woordsoorten' weinig te maken - probeert Leeflang via de onderscheiden grammaticale categorieën een relatie tot een ander, hoogstwaarschijnlijk een geliefde, te benoemen. Soms doet de poging enigszins verkrampt aan - wat moet ik met een uitspraak als 'de meeuwen hebben hun morfemen'? - maar de recensent Wiel Kusters gaat mij toch te ver als hij in *NRC-Handelsblad* een dergelijke benadering als 'principieel ondichterlijk' van de hand wijst. De tweede reeks, 'Vrolijker dan toeval zijn', bevat losse gedichten. Sommige ervan, over watervogels, veerboten, het dochttertje dat helemaal in haar eigen 'gesloten rijk' woont, laten duidelijk zien dat Leeflang, ondanks inzinkingen en af en toe optredende schrijfkramp, een talent van formaat bezit.

Dat hij ook werk van langere adem en grotere complexiteit aankan, blijkt uit het slotgedicht, het zes bladzijden lange 'Bezoek aan het vrachtschip'. Wiel Kusters, die van de hele bundel geen hoge pet op heeft, deed het kribbig af als 'een mislukte gooi naar het episch-lyrische gedicht à la Nijhoff'. In *De Volkskrant* sprak Peter Nijmeijer daarentegen van 'een tour de force', al vond ook hij het gedicht 'niet in alle opzichten geslaagd'. In negen episodes en meestal gepaard rijm vertelt Leeflang zijn verhaal. De

uiterlijke vorm van het gedicht en de licht ironiserende spreektoon herinneren ontegensprekelijk aan Nijhoff, en heel soms klinkt er een dunne echo door uit Leopolds 'Cheops'. Het vrachtschip, een verweerde roestbak die met nog slechts drie bemanningsleden aan boord in het IJ ligt te wachten op de sloop, 'verdraagt geen symboliek', waarschuwt de relativiserende eerste strofe. De rondleiding door machinekamer, ruim en kajuiten, en de daaropvolgende uitgebreide maaltijd op het achterdek, worden echter beschreven op een manier die wel degelijk een symbolische (of een andere?) gelaagdheid doet veronderstellen, van de afdaling naar chaos en kwaad in het begin, via het rituele oplaten van een luchtballon vanop het achterdek, tot de geladen slotscène waar de 'ik' zijn gevoel van extase de volgende morgen bij het wakker worden nog voelt natrillen. Symbolisch of niet, 'Bezoek aan het vrachtschip' is een omvattend en merkwaardig gedicht, waarover het laatste woord nog niet gezegd is.

Herman de Conincks *Met een klank van hobo* (1980) werd in *NEM* 37 gesignaleerd. Zijn jongste bundel, *De hectaren van het geheugen* (Antwerpen, Manteau, 1985; 59 blz., 375 BF) is de eerste sinds de publikatie van de verzamelde gedichten 1964-1982 onder de titel *Onbegonnen werk* (zie *NEM* 43). Wat in *Met een klank van hobo* reeds vrij duidelijk te zien was, wordt in *De hectaren van het geheugen* volop bevestigd: De Coninck is een denkend, volwassen dichter geworden. Nu en dan zorgt hij nog voor uitschieters en bokkesprongen, maar het speelzieke van het vroege werk werd inmiddels flink ingedijkt. Dat wil niet zeggen dat er zich een totale ommezwaai heeft voorgedaan. Het al te persoonlijk emotionele gaat hem in ieder geval niet af, zoals blijkt uit de derde van de vier cycli in de nieuwe bundel, handelend over de dood van zijn moeder. Deze gedichten zijn vaak te weinig gebonden, te uitleggerig, te zeer opstapeling van treffend geachte details waarvan althans voor de lezer de relevantie niet altijd duidelijk wordt. Nobeles gevoelens en goede voornemens volstaan nu eenmaal niet om gave gedichten tot stand te brengen.

In de eerste reeks, 'Bergen van onverschilligheid', grijpt De Coninck veel minder hoog en brengt hij het er veel beter af. Hier treffen we landschapsgedichten aan, uitzichten op herfst, winterzon en nevel, die naar complexe stemmingen toe werken. De vage contouren geven soms aanleiding tot genuanceerde beschrijvingen, met dat typische gebruik van 'even' en 'bijna', als om enige armslag te behouden. In andere gevallen leidt het gebrek aan scherpte ertoe dat tegenstrijdigheden elkaar opheffen. Een gelegenheid om tussendoor een woordspeling uit te buiten, laat De Coninck zelden onbenut: bergen hebben 'ruggen die het allemaal over zich heen / laten gaan', slijk 'moddert maar aan' en elders heeft hij het over de 'Meandertalen van de Lesse'. Met beelden en metaforen gaat het insgelijks: 'uiterste dennetakjes willen wel weer / met lichtgroene poezevoetjes proeven van kou', en een ander gedicht opent met de strofe:

Nog een kwartier na het onweer
laten dennen druppels los.
Zelfs in regen-dat-het-giet
zijn er altijd met een stiller,
mooier, later, zilverder verdriet.

Het nauwkeurige, vernieuwende kijken vormt trouwens een belangrijk motief in *De hectaren van het geheugen*. Een gedicht uit de tweede reeks, over het dochtertje van vier, plaatst dat motief in een ruimer, tevens een poëticaal kader:

Ze leert me wat poëzie is: van een sneeuwbus
slechts één vlok volgen. Wat ik bij haar wil
kan altijd: dat het vandaag is.

Dit opgaan in ‘vandaag’, in het hier en nu, speelt in de hele bundel: het vergankelijke stemt tevreden, zelfs gelukkig. Het is evenwel een meer getemperd gevoel dan vroeger het geval was, het gaat met meer zachtheid gepaard. Deze De Coninck is niet langer de jolige beoefenaar der lenige liefde, maar een ouder en bedachtzamer man, vol menslievend mededogen.

Het vastleggen van één bepaald moment is in Rutger Koplands nieuwe bundel zeer duidelijk de hoofdbekommernis, zoals reeds wordt gesuggereerd door de titel *Voor het verdwijnt en daarna* (Amsterdam, Van Oorschot, 1985; 32 blz., f 14,50). Het is een flinterdunne maar met bijzondere zorg opgebouwde bundel, die de lijn van *Al die mooie beloften* (1979, zie NEM 34) en *Dit uitzicht* (1982, zie NEM 39) consequent doortrekt. Hij bestaat uit negen afdelingen, in lengte variërend van vijf gedichten tot één. Het minst overtuigend - dan hebben we dat alvast gehad - zijn de afdelingen ‘Natzweiler’ en ‘Florence’, de ene over een vernietigingskamp uit de Tweede Wereldoorlog, de andere over enkele kunstwerken van Michelangelo, in beide gevallen een uitermate lastig soort poëzie, bij elk vers, elk beeld ten prooi aan pathos, sentiment en clichés.

De belangrijkste reeks in *Voor het verdwijnt en daarna* is allicht ‘Die Kunst der Fuge’, vijf korte gedichten, waarvan het laatste eindigt op de regel waaraan de hele bundel zijn titel ontleent. Het openingsgedicht gaat als volgt:

Zo dwalen gedachten, dwalen ze zich herhalend
als beken door bergwei, altijd een beetje anders

altijd een beetje hetzelfde, allemaal naar iets
verlangend, een ergens, elders, een herinnering

zoekend daar naartoe. En hun verlangen is niets
dan de kracht van water, hun herinnering niets

dan oevers; ergens, elders zijn ze de zee.

Gedachten vorderen in slingerbeweging als beken, voortgestuwd door verlangen, gestuurd en binnen de perken gehouden door herinnering. Over de precieze aard van het ‘ergens, elders’, de zee waar de beken uiteindelijk in uitmonden, laat het gedicht weinig los. Met het oog op sommige andere gedichten in de bundel kan aan stilstand, bewegingloosheid en dood gedacht worden. In ieder geval worden de motieven ‘herinnering’ en

‘verlangen’ in de overige gedichten van de cyclus fuga-gewijs herhaald en verstrengeld. In het tweede gedicht speelt tijd een grote rol. Vallende bladeren in een winters bos zijn ‘beweging van ooit eens naar later’, een samenkomen van verleden en toekomst, herinnering en verlangen, na het vallen eindigend in ‘onvindbaar voorbij zijn’. Het volgende gedicht presenteert weer een ander beeld: vogels die even bij elkaar zijn en dan uiteenzwermen. Al die vluchtige momenten net vóór de zwerm telkens weer uiteenvalt, zijn een zoeken ‘naar die / ene beweging, waarin herinnering en verlangen / verdwijnen in elkaar’. Wat echter tot die voortdurend herhaalde activiteit aanleiding geeft, is de bewegingloze wereld buiten hen, in de diepte. In het vierde gedicht wijzen voetsporen in de sneeuw op menselijke aanwezigheid, dus op ‘herinnering / en verlangen, die beide, maar waaraan en waarnaar’ - een vraag die onbeantwoord blijft. Het laatste gedicht tenslotte vat het dwangmatige van al dat bewegen samen: een zoeken ‘alsof er steeds weer iets moet, iets moet zijn / voor het verdwijnt en daarna’, waardoor gesuggereerd lijkt te worden dat het huidige moment, het punt waarop voor de menselijke geest verleden en toekomst in elkaar schuiven en in elkaar verdwijnen, voldoende hoort te zijn.

Het gedicht waar de bundel mee opent, ‘Baai’, lijkt die veronderstelling te staven, aangezien hier ‘geluk’ - een groot en ongewoon expliciet woord in deze context - beschreven wordt als bestaande in een eindeloos, zacht bewegen, een komen en verdwijnen. Het daaropvolgende ogenblik, dat bewustwording van de wereld daarbuiten brengt, betekent opnieuw stilstand en een hernieuwd verlangen naar dat ene onvatbare moment dat tegelijk verdwijnpunt is. Dat aan de andere kant de buitenwereld, de wereld der dingen, noodzakelijk is als tegenhanger voor het samenspel van herinnering en verlangen, wordt aangetoond door het tweede alleenstaande gedicht in de bundel, het intrigerende ‘Gesprek met de wandelaar’. Deze wil namelijk tegelijk zwaluw zijn én achterblijven op de begane grond: een herinnering, het bestijgen van een berg ‘in gedachten’ om van daarboven op het dal neer te kijken, leidt tot de wens om zelf uit het gezicht te verdwijnen terwijl daar beneden, buiten hem, de dingen als het ware worden bevroren in hun objectieve bestaan. Dat ene moment waarop dit verdwijnen en stilleggen samenvallen, daar gaat het blijkbaar om. Globaal gezien echter is *Voor het verdwijnt en daarna* te vakkundig en te sierlijk geschreven om al zijn geheimen reeds na enkele keren lezen prijs te geven. Vast staat wel dat het één van de mooiste dichtbundels van de laatste jaren is.

Geen groter verdwijner in de Nederlandse poëzie dan Hans Faverey. Ook nu weer: ‘Zodra ik word opgeroepen, ontsta ik / om te kunnen verdwijnen’, lezen we in zijn nieuwe bundel *Hinderlijke goden* (Amsterdam, Bezige Bij, 1985; 58 blz., f 24,50). Opheffen, reduceren, ontkennen, stilleggen, klein maken, het zijn sleutelwoorden die telkens weer opduiken als het over Faverey moet gaan (zoals in *NEM 34* over *Chrysanten*, *roeiers*, in *NEM 37* over *Lichtval* en in *NEM 42* over *Zijden kettingen*). Het verschil met Kopland - de Kopland van de laatste jaren, niet die van de fietsreisjes en de bedjes sla van vroeger - bestaat er voornamelijk in dat Faverey's gedichten nauwelijks taferelen of inhouden oproepen die te visualiseren zijn. Faverey's gebruik van onpersoonlijke en wederkerige werkwoorden en de

grammaticale verschuivingen en kortsluitingen die hij onverhoeds teweeg brengt, leiden ertoe dat het ‘talige’ karakter van zijn werk zeer sterk op de voorgrond staat. Het is hem te doen om het oproepen en opheffen van dingen door de kracht van de verbeelding en van de taal, voor de duur van het gedicht.

Hinderlijke goden laat hier en daar echo's uit vroeger werk horen, maar het meest opvallend in deze bundel is het betrekkelijk grote aantal programmatische uitspraken, alsof Faverey, doorgaans immers beschouwd als de meest hermetische onder de hedendaagse dichters, zijn poëtische bedoelingen nader wil toelichten. ‘Waar het om gaat is, / ik herhaal het: om / vrijwel niets’, staat er ergens, en elders: ‘Het onbestaanbare: hoe ik het / najaag en aankleef’. Faverey's streven, dat overigens voor de monomanische bezetenheid van een Achterberg niet onderdoet, richt zich op het grensvlak tussen de leegte en wat binnen het gedicht als bestaand geponeed kan worden. Dat bestaande wordt onophoudelijk in twijfel getrokken en tot steeds minder teruggebracht, totdat duidelijk wordt dat het de verbeelding is - en bij uitbreiding de taal - die de dingen te voorschijn roept of weer weg haalt - al hebben we hier uiteraard niet met de dingen zelf te doen, maar met de herinnering eraan en met de tekens daar dan weer voor. Verbeelding, de wil van de dichter, creëert vanuit afwezigheid en leegte, maar dat houdt in dat ook de leegte zelf verbeeld kan worden, waardoor op zijn beurt het verbeeldende subject zichtbaar wordt:

Door de wil te begrijpen tot hoe
weinig het kan worden: het steeds
harder en harder laten sneeuwen
uit de leegte die mij verbeeldt.

Zo ontstaat de curieuze en fascinerende wereld van Faverey's poëzie. De dingen die bestaan, zijn alleen zichzelf en zichzelf genoeg. Om ze in het gedicht te doen bestaan, moeten ze door verbeelding en taal opgeroepen worden, waarbij de ‘ik’ automatisch ook zichzelf in het gezichtsveld trekt, zichzelf verzint. Het niet-bestaande en het onbestaanbare kunnen eveneens, in de verbeelding of in het gedicht, ontboden en aan de leegte onttrokken worden, al blijft er twijfel over de vraag of iets daardoor écht bestaat. Omgekeerd kan het gedicht proberen het bestaande teniet te doen, de tijd stil te leggen, het niets zichtbaar te maken, het subject te laten verdwijnen, hoewel dit laatste in feite alleen mogelijk is door het gedicht te laten eindigen. In die sfeer, tussen metafysica, tautologie en paradox, opereren Faverey's laconieke, sfinxachtige verzen. Het is een wereld die de aantrekkingskracht bezit van het totaal onvoorspelbare en ongrijpbare dat als volkomen beheerste logica wordt voorgesteld. Of het ook mooi is? Faverey heeft het antwoord: ‘Schoonheid echter / is de zekerheid der dingen / die men niet ziet’.

Boekbesprekingen

***Van Dale, Groot Woordenboek Nederlands - Frans* door prof. dr. B.P.F.M. Al, in samenwerking met drs. A.M. de Both-Diez, drs. M.M.C. Bosch, drs. D.T. Greidanus, drs. A.G.M. Beerden, drs. A.J.A. Meijers, S.L. Brouwer. - Van Dale Lexicografie, Utrecht, Antwerpen, 1985. - 25 cm, 1565 blz. - ISBN 90 6648 1056.**

In het najaarsnummer 1983 van NEM schreef ik over *Van Dale Groot Woordenboek Frans - Nederlands* samengesteld door prof. dr. B.P.F. Al in samenwerking met vele anderen. Ondanks het feit dat er bij de eerste druk natuurlijk veel op- en aanmerkingen te maken waren noemde ik Van Dale FN toen het allerbeste woordenboek dat de markt bood. Hoofdredacteur Al antwoordde in hetzelfde nummer van NEM reeds op enkele van mijn bezwaren - niet helemaal bevredigend - en hield zich verder aanbevolen voor alle op- en aanmerkingen die bij een volgende druk van nut zouden kunnen zijn. Die hadden inmiddels natuurlijk ook gebruikt kunnen worden voor het nu verschenen deel NF, maar ik mis bij *stout* toch nog Philippe le *Hardi* zoals trouwens bij *schoon* ook de juist voor een Nederlander interessante Philippe le *Beau* ontbreekt. Ik voel me hierdoor niet tekort gedaan want ik neem aan dat alle suggesties toch wel langzamerhand in het databestand van Van Dale Lexicografie en in de dossiers van de redacteurs terecht zullen komen.

Zo heeft dan, na het *Groot woordenboek van hedendaags Nederlands*, in het najaar van 1985 eindelijk ook het met ongeduld verwachte *Groot Woordenboek Nederlands - Frans* het licht gezien. Hoewel een letterlijk hetzelfde *Ter Inleiding* is opgenomen als in het in 1983 verschenen deel, blijkt de opzet van het woordenboek NF toch heel veel van het deel FN te verschillen. Buiten de hoofdredactie vinden we ook bijna alleen nieuwe namen in de ploeg die het werk heeft geklaard. In de gebruiksaanwijzing wordt deze keer wèl verantwoord met welk ingangenbestand is gewerkt en hoe dat is vervolledigd. Het zal bij dit deel dan ook veel moeilijker zijn om de aandacht te vestigen op het ontbreken van een ingang. Eenvoudiger is het om te wijzen op een verkeerde of ontbrekende vertaling, dit laatste vooral als bij aanwezigheid van de ene vertaling de andere logischerwijze ook aanwezig moet zijn, zoals bij genoemde Bourgondische hertog en diens Habsburgse nazaat. Zo is wel het lemma *remonstrant* opgenomen met als vertaling *armini/ien* (sic) en als variant *RemonStrant*, maar vinden we noch de *contra-remonstrant*, noch de *gomarist*. Men kan zich eveneens afvragen of de variant toch niet beter *Remonstrant* kan zijn. De préfet-historicus Yves Cazaux gebruikte dat woord herhaaldelijk in zijn *Naissance des Pays-Bas* (Paris, 1983). Door zo veel mogelijk van zulke problemen bij de redacteurs van het woordenboek te melden kunnen ook de neerlandici extra muros er zonder twijfel toe bijdragen dat dit nu al zo voortreffelijke en onmisbare woordenboek bij volgende drukken nog beter wordt.

Eén probleem blijft me echter zwaar op de maag liggen: het

feit dat in het deel FN niet werd aangegeven of een Nederlands zelfstandig naamwoord het lidwoord *DE* of het lidwoord *HET* heeft. In zijn antwoord van 1983 betoogde hoofdredacteur Al dat het woordenboek door zulke toevoegingen nog geen woordenboek voor niet-Nederlandstaligen zou worden. Objectief wetenschappelijk heeft hij daarin misschien wel gelijk, maar hij gelooft toch niet dat er ooit een uitgever in binnen- of buitenland wordt gevonden die zich aan de uitgave van een zo omvangrijk en toch betaalbaar woordenboek Frans - Nederlands of Duits - Nederlands waagt voor die heel beperkte markt van buitenlandse gebruikers?! Uit het verweer van Al bleek ook dat het deel FN principieel voor Nederlandstaligen was gemaakt. Dat blijkt nogmaals uit de *Gebruiksaanwijzing* van het deel NF waar wordt gezegd dat in het deel FN *De gegeven Nederlandse vertalingen... niet van grammaticale of stilistische informatie vergezeld (gaan), omdat de gebruiksmogelijkheden van deze woorden bij een Nederlandstalige bekend mogen worden verondersteld*. Zeer terecht heeft men in het onderhavige deel NF bij alle zelfstandige naamwoorden aangegeven of het Franse equivalent mannelijk of vrouwelijk is en dus *le* of *la* voor zich krijgt, maar mijn klomp breekt nu ik constateer dat diezelfde Nederlandstalige gebruiker *hier* plotseling niet meer wordt geacht te weten dat *kerf* het lidwoord *de* heeft en *kerfmes* het lidwoord *het*! Nu worden èn bij de Nederlandse ingangen de lidwoorden gegeven èn bij de Franse vertalingen. Wie het er in het buitenland voor over heeft kan voortaan, door beide delen aan te schaffen en te raadplegen, achteraf toch nog het juiste lidwoord te weten komen. Hartelijk dank, maar ik blijf voorstellen om buitenlanders deze omslachtige manier te besparen en in een volgende druk van het deel FN dan toch maar even van die niet zo strikt blijkende beginselen af te wijken en ook daar bij de Nederlandse vertaling het passende lidwoord af te drukken.

Hoe het ook verder gaat met de woordenboeken van Van Dale Lexicografie, er is geen twijfel aan dat ze een grote toekomst hebben. Ze zijn nu al onmisbaar, maar dat mag noch de redactie, noch de uitgeverij een reden zijn om op de lauweren te rusten. Mogen beide een gewillig oor lenen aan de kritiek en daarmee tot nog betere prestaties komen.

(AvS)

***Dutch Arts*, uitgegeven door het Ministerie van W.V.C.**

Op het Negende Colloquium in Nijmegen is in de vergadering van deelnemers uit het Engelstalige gebied nog eens, ditmaal waarschijnlijk voorlopig voor het laatst, betreurd dat het plan van *Ons Erfdeel* om een Engelstalig cultureel tijdschrift uit te geven niet doorging. Financiële ondersteuning door het Nederlandse Ministerie van W.V.C. zou afgewezen zijn, omdat men er de voorkeur gaf aan wat genoemd werd 'Holland promotion'. Wat dit begrip precies inhoudt werd er niet bij verteld, maar aantrekkelijke, op een breed publiek afgestemde uitgaven mogen zeker verwacht worden.

Misschien is *Dutch Arts*, een door de afdeling Internationale Betrekkingen van bovengenoemd ministerie verzorgde brochure, een voorbeeld daarvan. Volgens het voorwoord wil deze uitgave de buitenlandse be-

zoeker aan Nederland helpen begrijpen hoe de Nederlandse cultuur openstaat voor invloeden van buiten en er tegelijk een eigen stempel op drukt. Het eerste nummer kondigt een serie brochures aan waarin verschillende aspecten van het Nederlandse kunstleven gepresenteerd worden. Dit nummer bestaat uit een zevental artikelen van gemiddeld vijf bladzijden, waarin om de beurt de voornaamste kunstvormen naar voren komen.

‘Visuele kunst’ behandelt de schilderkunst vanaf Geertgen t/m Carel Visser, en is niet geheel vrij te pleiten van een zekere oppervlakkigheid. Er wordt ingegaan op de vraag of de Nederlandse kunst een eigen karakter heeft. In ‘Bouwkunst’ gaat het om de laatste acht eeuwen met de te verwachten afwisseling van vormen en stijlen, maar nog meer om de rol van de overheid bij onderhoud en monumentenzorg. ‘Muziek’ behandelt alleen de naoorlogse periode en is alleen al daarom beter. Ook hier schijnt de centrale kwestie te zijn: hoe kan de overheid het muzikale leven het best in stand houden en stimuleren. ‘Dans’, het kortste artikel, is weinig meer dan een weliswaar informatieve maar weinig verhelderende opsomming van namen en feiten uit de periode sinds de oorlog. ‘Theater’ biedt een overzicht van organisatorische aspecten van toneelgroepen en het ontstaan van nieuwe groepen, waarbij - men begint de toon nu wat aan te voelen - de rol van het ministerie zelf niet over het hoofd wordt gezien. ‘Literatuur’ begint veelbelovend met het langzamerhand beroemd geworden begrip ‘straatruoer’, trouwens zonder de uitvinder ervan te noemen. Ondanks interessante vragen die langs de weg opgeworpen worden, lijdt dit stuk aan een teveel aan namen en titels die voor de niet-ingewijde weinig inzicht bieden. ‘Film’ behandelt de vaak moeilijke weg die de Nederlandse film afgelegd heeft in zowel binnen- als buitenland, met nadruk op het uiteindelijke commerciële succes van de Nederlandse filmindustrie. De buitenlandse lezer krijgt overigens de indruk dat *Een vlucht regenwulpen* een werk van Ate de Jong is, en *Van de koele meren des doods* van Noushka van Brakel.

Dutch Arts is rijkelijk geïllustreerd en heeft een frisse layout, wat een succesvolle start genoemd kan worden. Toch ben ik ondanks de aantrekkelijke uitvoering geneigd om de inhoud over het algemeen wat teleurstellend te noemen, en wel om twee redenen: ten eerste vanwege de herhaalde verwaarlozing van wat voor een niet-Nederlander juist het meest interessant zou kunnen zijn, en ten tweede de overmatige aandacht voor de organiserende en subsidiërende rol van de overheid. Maar misschien was dit in een inleidend nummer niet te vermijden en wordt in de volgende brochures dieper ingegaan op de kunstvormen zelf.

(W.Z. Shetter, Indiana University)

Gesproken Nederlands - 3 brochures, 3 bijbehorende cassettes.

1 *De uitspraak van het Nederlands* door J. Wilmots, in samenwerking met P. Janota, J. Czochralski en K.R.G. Wortg; deel 1: *Perceptie*; deel 2: *Productie* (hierbij: cassette nr. 1).

2 *Taalhandelingen. Inleiding* door Sylvia Nanning en Jan Menting (hierbij: cassette nr. 2).

3 *Taalhandelingen. Deel 1: Grammatikale onderwerpen* door

Jan Menting; deel 2: *Vrije gesprekken* (hierbij: cassette nr. 3). Uitgave van de Nederlandse Taalunie in samenwerking met Radio Nederland Wereldomroep.

Gesproken Nederlands is als titel van een set boekjes met bijbehorende cassettes even eenvoudig als veelzeggend. En de vraag van een argeloze gebruiker of dit nu 'het' gesproken Nederlands is, wordt óók meteen beantwoord, want de samenstellers hebben het bepaald lidwoord wijselijk achterwege gelaten in de titel.

Het geheel valt uiteen in verschillende gebieden: het fonetisch-fonologisch aspect is vertegenwoordigd, er wordt aandacht besteed aan grammaticale kwesties en de conversatie komt aan bod. Elementen die de buitenlandse docenten in de neerlandistiek (want voor hen is deze reeks vooral bedoeld) beslist zullen interesseren.

Al na éven luisteren naar het eerste bandje (*De uitspraak van het Nederlands*; deel 1: *Perceptie*) wordt duidelijk, dat we hier (gelukkig) te maken hebben met een presentatie van de uitspraakvarianten in Nederland en Vlaanderen. Er is voor het inspreken van de band een beroep gedaan op twee Belgische radiomedewerkers, Lut Leysen en Dirk Lesaffer, en hun Nederlandse collega's Ilse Wessel en Bert Steinkamp. Het geheel wordt vakkundig aan elkaar gepraat door prof. Jos Wilmots.

Die gesproken tekst van laatstgenoemde komt niet steeds overeen met de gedrukte tekst in het boek. De afwijking is meestal niet zo groot, maar een enkele keer treedt er toch een verschil in betekenis op.

De assimilatie, zoals bekend een verschijnsel waar anderstaligen meestal nogal moeite mee hebben, wordt op een heldere manier uit de doeken gedaan (zij komt zowel in *perceptie* als in *productie* aan de orde). Alleen zou ik de in wezen onwetenschappelijke term 'regressieve assimilatie' liever vervangen zien door 'anticipatieve assimilatie'.

Wat deel 2 (productie) van dit eerste onderdeel *uitspraak* betreft, zou ik graag twee meer fundamentele opmerkingen willen maken. Ten eerste deze: terecht wordt op p. 17 beweerd dat Duitstaligen en Franstaligen de neiging hebben de *ie*, *uu/u* en *oe* te lang te maken; mijn eigen ervaring bevestigt de juistheid van deze stelling. Maar door op te merken dat ze 'de kwantiteit van hun eigen vocalen wat (moeten) verkorten' en vervolgens het Nederlandse *poeder* met het Franse *poudre* te vergelijken, wordt ten onrechte gesuggereerd dat dit laatste woord lang zou worden uitgesproken (vgl. de fonetische transcriptie in Van Dale F - N 1069). Ten tweede trek ik de bewering in twijfel als zou de *oe* in het Duitse *Buch* minder sterk gerond zijn dan in het Nederlandse *boek*; het is hier meer een kwestie van lengte dan van ronding (vgl. Rijpma/Schuringa ed. Van Bakel²¹ § 24 en Duden Grammatik² § 120).

Ik eindig de bespreking van het onderdeel *uitspraak* met wat detailkritiek èn een pluim. Bij de fonetische transcriptie is niet consequent één systeem gevolgd (zie bijvoorbeeld p. 8 onderaan) en de spelling laat hier en daar te wensen over (men vindt nakeurspelling naast voorkeurspelling: *productie/ produktie*). De pluim nu: eindelijk praat er eens iemand over het verschil in uitspraak tussen *vier/veertien*, *vijf/vijftien*, *veertig/vijftig*, *eenen-*

veertig etc./eenenvijftig etc. enerzijds en zes/zestien, zeven/zeventien, zestig/zeventig, enenzestig etc. /enenzeventig etc. anderzijds.

Mijn samenvattend oordeel over *De uitspraak van het Nederlands* luidt: dankzij het uitstekende werk van Wilmots c.s. hebben we nu een didactisch verantwoorde synthese van het o zo gevarieerde ‘uitspraaklandschap’ van Nederland en Nederlandstalig België, waarbij vooral te prijzen valt dat de samenstellers de moeilijkheden beslist niet uit de weg gegaan zijn. Er wordt op een prettige, niet al te belerende toon uiteengezet hoe het met de uitspraak van het moderne Nederlands gesteld is.

Wat in het tweede onderdeel, *Taalhandelingen; Inleiding* onmiddellijk opvalt is de pragmatische opzet. Er wordt uitgegaan van “‘taalfuncties’ (taaldaden), taalhandelingen) (...) als *bedoelingen* die de spreker (of schrijver) met zijn uiting heeft’ (p. 3). Het is ‘de ingang, de “kapstok” voor theorie, presentatie en oefenstof’ (p. 1).

Wéér moeten we helaas vaststellen dat de gesproken tekst (sprekers: Hans Kramer en Jim van der Valk) niet helemaal correct wordt weergegeven in de brochure. En we komen ook weer inconsequenties in de spelling en nakeur- in plaats van voorkeurspelling tegen. Ik geef meteen een lijstje: *goedemorgen* (p. 7)/ *goeiemorgen* (p. 8), *goedemiddag* (p. 20)/ *goedenmiddag* (pp. 14, 15, 33), *vacantie* (i.p.v. *vakantie*) (pp. 9, 17), *practisch* (i.p.v. *praktisch*).

Ook de tekst van het derde boekje, *Taalhandelingen; Grammatikale onderwerpen en Vrije gesprekken* lijdt aan dit euvel. Hier vinden we: *grammatikale* op de omslag en *grammaticale* in de tekst (bv. op p. 1); *verradelijk* (p. 20); *Regeringswege*, *Geallieerden*, *Object*, *Fam.*, *Actor* (p. 20), *Regering* (p. 21): waarom met hoofdletters?

Op de inhoud heb ik het volgende aan te merken. Waar de auteur, Jan Menting, het in het eerste voorbeeld van de gebruiksmogelijkheden/ betekenissen van ‘mogen’ heeft over het aanbieden van een toestemming, zou ik liever spreken van het suggereren van een mogelijkheid (p. 5). Als hij even verder als vijfde betekenis ‘mogelijkheid: “kunnen”’ geeft, dan dekt deze vlag niet helemaal de lading die in de voorbeeldzinnen te zien is (p. 7). En ik zou als parafrase van ‘Nou, dat mocht hij willen,...’ beslist ook ‘ook al wil hij dat,...’ gegeven hebben. Op p. 20 stelt hij ‘Hij werd van Regeringswege uitgezonden’ m.i. ten onrechte op één lijn met ‘Van weemoed overmand’ en ‘Ben je nu helemaal van de ratten besnuffeld?’ om aan te geven dat de actor niet in een ‘door’-maar in een ‘van’-bepaling wordt uitgedrukt.

De *Vrije gesprekken* op de tweede kant van de bijbehorende (derde) cassette laten in vlot gevoerde dialogen staaltjes van hedendaags gesproken Nederlands horen. Het eerste gesprek, dat tussen Iede de Vries en Victor Hafkamp over de Nederlandse politiek, wordt op een heel natuurlijke, ongedwongen wijze gevoerd, maar in een nogal hoge versnelling. Men kan zich dus de vraag stellen of de anderstalige, mede gezien de gebezigde woordenschat, hier zonder geschreven tekst (die is in het boekje waarschijnlijk bewust weggelaten) niet wat al te zeer aan zijn/haar lot wordt overgelaten. Ik durf te beweren, dat zelfs een docent in den vreemde die zich niet

regelmatig op de hoogte stelt van een actualiteit in Nederland (en sommigen hebben helaas die mogelijkheid gewoonweg niet) nog moeite zal hebben met wat hier wordt opgedist. In het tweede gesprek, dat Kees Middelhoff (Nederlander) en Cas Goossens (Belg) voeren over bepaalde Belgisch - Nederlandse verhoudingen, ligt het tempo wat lager en is de woordenschat (uiteraard) van een heel ander niveau. Het is beslist een goed idee geweest deze nogal uiteenlopende gesprekken te combineren en menig docent extra muros zal verzuchten dat hij nóg wel een aantal van zulke gesprekken zou kunnen gebruiken!

Mijn eindoordeel kan niet anders dan positief zijn. Door het lofwaardige initiatief van de Nederlandse Taalunie kunnen de buitenlandse docenten Nederlands nu beschikken over een uiterst bruikbare, wetenschappelijk en didactisch verantwoorde (en naar eigen goeddunken uitbreidbare) methode om de anderstalige te laten kennismaken met het gesproken Nederlands.

(J. Vromans, Université de Liège)

Van de IVN

Enquête colloquium

Aan het einde van het Negende Colloquium Neerlandicum werd aan de toen aanwezige deelnemers een enquête-formulier uitgereikt met het verzoek dit, vooral met het oog op de organisatie van het volgende colloquium, in te vullen. Aan dat verzoek is op bescheiden wijze gehoor gegeven. Van de ongeveer 150 personen die het Negende Colloquium geheel of ten dele hebben bijgewoond, vulden 49 een formulier in - dat is een 'respons' van ongeveer 33 procent; op de enquête over het Achtste Colloquium was deze bijna 50 procent. Een ander verschil is dat de antwoorden op de enquête 1985 afkomstig waren van zowel neerlandici intra als extra muros, terwijl de respons op die uit 1982 alleen werd gegeven door de neerlandici extra muros omdat alleen zij de enquêteformulieren kregen toegestuurd - ruim drie maanden na dato.

Over naar de resultaten.

De eerste vraag - *Heeft de nieuwe formule - verschillende, gelijktijdige, korte inleidingen gevolgd door parallelle werkbijeenkomsten - voldaan?* - beantwoordden 38 deelnemers (78 procent) bevestigend, 2 (4 procent) vonden van niet, 5 (10 procent) tot op zekere hoogte en 4 (8 procent) gaven geen antwoord.

Van degenen die de nieuwe opzet niet geheel bevredigend vonden, achtte één inzender het 'auditorium te heterogeen om adequaat weerwerk te bieden of te reageren op de inleiders'. Een ander vond 'workshops tijdverspilling tenzij ze worden georganiseerd op de manier van prof. Shetter. Hij liet de deelnemers voorbereid spreken'. 'Méér Fens, minder collega's', aldus deze collega.

De tweede vraag - *Zo ja, heeft u suggesties waardoor deze opzet bij een volgende gelegenheid nog kan worden verbeterd?* - leidde tot een stortvloed van boeiende voorstellen. Enkele inzenders bepleitten verticale in plaats van horizontale programmering. Eén van hen lichtte toe: 'De meeste docenten zijn gespecialiseerd in òf de Nederlandse letterkunde of in de grammatica. Daarom vinden ze het jammer dat ze bijvoorbeeld tijdens de "letterkunde dag" alleen één van de drie aangeboden mogelijkheden konden kiezen.' Met parallelprogramma's over thema's en gebieden die verder uiteenliggen zoals grammatica gelijktijdig met letterkunde, zou dit probleem opgelost kunnen worden.

Verschillende deelnemers prezen de 'opzet Shetter': 'van te voren wat sprekers verzamelen of eventueel uitnodigen uit de eigen leden'. Anderen bepleitten 'een vroege opgave van eventueel te lezen teksten', waarmee, aldus een ander, 'tijdens de bijeenkomst iets zou moeten worden gedaan'; op zijn minst degenen die korte inleidingen houden tijdens een werkbijeenkomst, dienen de teksten van hun collega's van te voren te kennen, zo meende een andere geënquêteerde.

‘In de werkgroepen werd de tijd niet altijd even efficiënt gebruikt. Ik stel voor dat er een goed voorbereide uitgebreide inleiding wordt gegeven door de werkgroepvoorzitter met aansluitende discussie, òf in kleine groepjes òf door alle aanwezigen: het rapporteren van kleine groepjes in een plenaire bijeenkomst kost te veel tijd.’ ‘Er moet mijns inziens werkelijk “gewerkt” worden’, aldus een andere invuller. ‘De inleidingen hadden steeds de neiging om in lezingen te ontaarden.’ Op een goede voorbereiding zowel door organisatoren als werkgroepvoorzitters, drongen verschillende inzenders aan. Heeft de vraag om duidelijke afspraken: ‘wat is combineerbaar, wat niet?’ betrekking op de aard van de onderdelen, de opmerking dat er ‘zo goed mogelijk voor gezorgd moet worden dat er op de werkbijeenkomst substantiële zaken aan de orde komen’ betreft het niveau van het gebodene. De wens ‘lezingen en werkbijeenkomsten nauwer bij elkaar te laten aansluiten’ vraagt om een grotere consistentie van het programma.

Kunnen de hierboven geciteerde verlangens met enige moeite nog wel met elkaar in overeenstemming gebracht worden, moeilijker lijkt dat met verzoeken om ‘kortere referaten: meer tijd voor discussie’ enerzijds en opmerkingen als ‘inleidingen van mensen die wat te zeggen hebben mogen gerust wat langer zijn’ anderzijds. Vrij algemeen daarentegen lijkt weer de wens - ook al bij de beantwoording van vraag 2 naar voren gebracht - om ‘meer tijd voor eigen werk, contacten enz.’ en om ‘meer tijd tussen de werkbijeenkomsten (om even bij te komen).’ Een enkele deelnemer werd het allemaal te machtig: ‘te veel inleidingen binnen te kort tijdsbestek’.

Vraag 3 luidde: *Zo nee*, (dat wil zeggen indien de nieuwe formule niet had voldaan - HJB) *wenst u terugkeer tot het systeem van hoofdzakelijk plenaire bijeenkomsten?* 27 inzenders (54 procent) wilden dat niet - ‘In hemelsnaam niet’, schreef iemand - 2 (4 procent) wel, 2 (4 procent) gedeeltelijk en 10 (20 procent) gaven geen antwoord. Enkelen lichtten hun antwoord toe. De twee ja-zeggers deden dat als volgt: ‘Ja: geleid door specialisten die informatie verstrekken. Ik wil ook niet kiezen tussen Zuidelijk en Noordelijk proza bij voorbeeld. Ik wil een overzicht van beide’ en ‘Ja, maar met meer inlichtingen over de huidige situatie in Nederland en België.’ ‘Nee, toch niet,’ schreef iemand bij nader inzien. ‘Maar een paar zeer goede plenaire voordrachten zijn nooit weg. Men komt ook naar de colloquia om “bij te tanken”.’ In deze opvatting werd hij gesterkt door de andere ‘gedeeltelijke’ collega die het jammer vond ‘dat vakmensen als Fens en anderen te weinig kans en tijd kregen. Dus toch ook weer tijd voor informatieve lezingen.’

De antwoorden op vraag 4 bieden het bestuur een goed uitgangspunt voor de organisatie van het volgende colloquium - en dat was de bedoeling ook. De vraag luidde: *Hebt u nu al suggesties voor onderwerpen die op het 10de Colloquium Neerlandicum besproken kunnen worden?* Hoewel enkelen vonden dat dezelfde thema's als tijdens het Negende Colloquium aan de orde moesten komen, brachten velen toch iets nieuws naar voren. Het grootste aantal suggesties (12) lag op het terrein van de didactiek: de samenstelling en/of uitwisseling van didactisch materiaal per taalgebied, interferentiever-

schijnselen, Nederlands als zelfstudie, Nederlands voor anderstalige juristen, economen enz., een werkbijeenkomst 'De ANS in de praktijk', video in ons onderwijs, de overbrugging van de cultuurkloof, praktische aanpak van bepaalde grammaticale problemen, onderwijs in de schrijfvaardigheid en zo meer. Iemand vroeg: 'Wat wordt er allemaal in Nederland en België gedaan voor anderstaligen die Nederlands leren? Wat voor methodes worden er gebruikt? Welke onderdelen waar wij ook iets aan zouden kunnen hebben?' Een ander deed de suggestie om een serie van 30 dia's samen te stellen bij voorbeeld van Nederlandse affiches en er een 'voorbeeldles' bij te doen: 'Lagerwey zou daar een leuke lezing over kunnen geven'.

Acht ideeën hadden betrekking op 'land en volk': 'politieke ontwikkelingen' of een ander actueel onderwerp, tweemaal werd een 'goede lezing over kunst' gevraagd, een forum met een katholiek, een protestant en een 'vrijzinnige', veranderingen in de hedendaagse maatschappij, en ook de kunstgeschiedenis moesten maar eens aan bod komen.

Op het gebied van de letterkunde lagen wensen als 'het kort verhaal in de letterkunde', de Nederlandse letterkunde in Europese context, 'een lezing van prof. Meijer over proza', koloniale literatuur, en de ontwikkelingen in de literaire kritiek sinds 1970.

De beoefenaren van de 'zuivere' taalkunde hebben ons colloquium blijkbaar afgeschreven: slechts twee doordouwers formuleerden een voorstel. De een vroeg naar de stand van zaken in de taalwetenschap, de ander naar 'lexicologie, fraseologie, paremiologie van het Nederlands, contrastieve (confrontatieve) linguïstiek.'

Tenslotte vroegen enkelen om 'iets over vertalen', vooral van literaire teksten. Ook werd aandacht gevraagd voor het Fries. Een laatste suggestie was 'de deelnemers gelegenheid te geven om te spreken over hun eigen wetenschappelijk onderzoek.'

Bij vraag 5 konden de inzenders opgeven welke van de volgende drie plaatsen (Brussel, Hasselt of Kortrijk) hun voorkeur genoot voor het 10de Colloquium Neerlandicum in België. Resultaat: Brussel 25, Kortrijk 16, Hasselt 5.

Vraag 6 luidde: *Hebt u verdere op- of aanmerkingen betreffende het 9de Colloquium Neerlandicum te Nijmegen?* Die had men. Ik laat de loftuitingen (goede organisatie, gezellig, interessant, goed hotel, 'we werden hier op veel gebieden verwend', 'filmvoorstellingen waren een zeer goed idee', 'excursie bijzonder goed', enz.) verder maar achterwege en beperk me tot de weergave van enkele kritische opmerkingen.

Over het forum waren enkelen niet te spreken. Niet alleen had iemand een Nederlandse vrouw in het panel gemist en een ander een 'welomlijnd' onderwerp, 'de keuze van de "nationale hofnarren" HBC en KvhR vond ik slecht, zeker voor dit gezelschap' meende een collega en hij was de enige niet.

Verschillende inzenders klaagden over de naamplaatjes, die moeten groter, de voornamen moeten erop (en ook in de deelnemerslijst) en niet de universiteit, maar de stad van herkomst dient vermeld. Enkelen vroegen om aan-

dacht voor de niet-rokers. Iemand vond de aula's ongeschikt voor werkbijeenkomsten.

De bijeenkomsten per taalgebied 'zouden meer gericht moeten zijn op de uitwisseling van bruikbare informatie over de verschillende onderwijstoestanden'.

'De IVN-vergadering mag geen politiek tribunaal worden, anders is de vereniging over een paar jaar kapot.'

En dan de factor tijd.

'Tentoonstelling van didactisch materiaal was een uitstekend idee maar er was te weinig tijd om er aandacht aan te besteden. Zou in het programma moeten worden opgenomen en in een grotere ruimte tentoongesteld.' 'Meer tijd voor discussie over taal- en letterkunde', 'een *hele* dag literatuur', 'meer tijd voor Kröller-Müller' vroegen anderen. De mogelijke oplossing luidt: 'één middag vrij en één avond werken'.

Hoewel deze enquête heel wat bescheidener van opzet was dan die over het Achtste Colloquium - waarin maar liefst 34 vragen werden gesteld - en de respons geringer, meen ik dat het resultaat voor de organisatie van het Tiende Colloquium Neerlandicum in België goede uitgangspunten biedt.

(HJB)

Van buiten de muren/ *Europa*

Bondsrepubliek Duitsland

Universität des Saarlandes, Saarbrücken. Universität Trier. De docent Nederlands in Saarbrücken en Trier, Carlos Vandoorne, legt de laatste hand aan een tentoonstelling van alle thans verkrijgbare, in het Duits vertaalde Nederlandstalige boeken (met uitzondering van de jeugdboeken en vakliteratuur). Bij deze tentoonstelling wordt een catalogus verstrekt. De tentoonstelling zal van april tot en met juni 1986 in Saarbrücken en Trier in de universiteitsbibliotheken te zien zijn.

(mk)

Philipps-Universität Marburg. Lector Nederlands te Marburg, dr. A. Berteloot, schrijft in zijn jaarverslag dat in het zomersemester van 1985 in Marburg voor het eerst video-apparatuur werd gebruikt in de cursus Nederlands, vooralsnog alleen voor woordenschat- en conversatieoefeningen. In samenwerking met twee andere docenten van het Institut für germanische Sprachwissenschaft werd een introductie gehouden van enkele kleine germaanse talen. Besproken werden onder andere het Jiddisch, het Faroëisch, het Luxemburgs, het Pensilvanisch en van Nederlandse kant het Afrikaans en het Fries. Dit initiatief werd door de studenten erg gewaardeerd.

In het wintersemester 1985-1986 werd ten behoeve van historici en kunsthistorici een leduurcursus Middelnederlands aangeboden, geconcentreerd op het werk van Jacob van Maerlant. De studenten leerden met behulp van woordenboek en grammatica moeilijker Middelnederlandse teksten lezen en begrijpen. Er werd ook aandacht besteed aan herkomst, tekstoverlevering en invloed. Tot zover enkele onderwerpen uit het jaarverslag van dr. A. Berteloot.

(mk)

Frankrijk

De Belgische ambassade te Parijs organiseerde op 9 november j.l. de (bijna) jaarlijkse bijeenkomst van docenten Nederlands in Frankrijk. Aan deze vergadering namen ook twee nieuwe docenten deel: de heer Spiros Macris aangesteld tot lector aan de *Université de Metz* en drs. Ed Wijnen die sinds oktober j.l. belast is met de ontwikkeling van een sectie Nederlands aan de *Université de Nice*. Uit hun verslagen bleek dat beiden een goede start hebben gehad.

Tegenover de komst van deze nieuwe collega's stond het vertrek van prof. dr. A.J.A. van Zoest die gedurende enkele jaren als professeur associé het Institut de Néerlandais van de Université Paris IV - Sorbonne heeft geleid. Hij keerde weer terug naar de Rijksuniversiteit van Utrecht. De buitenlandse neerlandistiek zal Aart van Zoest missen!

Op de Parijse bijeenkomst, die geleid werd door mevrouw Marielle Verelst, eerste ambassadesecretaris, werd vooral gesproken over de

binnenkant achterplat

noodzakelijkheid om studenten tot wetenschappelijke prestaties op het gebied van de neerlandistiek aan te zetten, ten einde de toekomst van het vak in Frankrijk veilig te stellen. Geconstateerd werd ook dat de ontwikkeling van enkele lectoraten ernstig wordt geschaad door in sommige universiteiten doorgevoerde hervormingen van de structuur der universitaire studies. De invoering van semesters en vooral van een eerste 'semestre d'orientation' belet veel studenten vanaf het begin een bijvakstudie op te nemen. Nieuwe regelingen die de verblijfsduur van geassocieerde docenten en van lectoren rigoureuus beperken of gaan beperken geven reden tot grote bezorgdheid.

(AvS)

[Neerlandica extra Muros - najaar 1986]

Woorden leren in het vreemde-talenonderwijs (vto) - II

*Siel van der Ree*¹

Hogeschool Holland, Diemen

0 Wat voorafging

Vorig jaar verscheen de dissertatie van Carolien Schouten-Van Parreren *Woorden leren in het vreemde-talenonderwijs*, handelend over nieuwe ontwikkelingen in het vto en een onderzoek naar raadvaardigheid in het kader van een betere woordenschatverwerving.

In NEM 46 (Voorjaar 1986) is gewezen op het grote belang van dit proefschrift voor docenten extra muros. In dat eerste artikel kwamen ter sprake: de opkomst van de *receptief-handelingspsychologische* (voor het tweede-taalonderwijs *audio-lexikale*) richting met het primaat voor *begripsvorming* (woorden leren) via de *incidentele leerweg*: oppikken van begrippen en verkrijgen van inzicht zonder bewust memoriseren. Hoe slaan studenten leerstof op (*encoding*) en reproduceren zij die weer (*retrieving*), dat is de kwestie.

De mentale processen, die hierbij een rol spelen, onttrekken zich weliswaar aan directe waarneming maar laten zich betrappen via specifieke werkwijzen. Ze blijken onderhevig aan beïnvloeding, door de *docent* en zijn manier van leerstofaanbod en door de *student* en zijn manier van waarnemen van en oefenen met die leerstof.

Woorden leren blijkt dan heel goed te verlopen binnen leesvaardigheid mits de student de technieken leert, die zijn *raadvaardigheid* in goede banen leiden. Het eerste artikel eindigde met de vraag, *hoe en wanneer raadvaardigheid* aan te leren en met de belofte, dieper in te gaan op *leer- en geheugenpsychologie*.

1 Van tobben naar denksport

Waarom ontlenen aanhangers van de incidentele leerweg en een receptieve aanloopfase toch hun stelligheid? En hoe komt een Mooijman aan de zekerheid waarmee hij heel wat vruchteloze discussies afgesloten heeft: 'Come and see: it wóorks!' De grootste kracht is ongetwijfeld gelegen in de *snelheid* van begripsvorming en de *degelijkheid*, waarmee gekontroleerd kan worden hoe korrekt die begripsvorming is. Daarnaast is het feit, dat de student vooral met *de betekenis* der dingen bezig is, kennelijk een zeer zinnige aanpak van onderwijs. En tenslotte blijkt de *wijze, waarop* de student zich mentaal inspant, redelijk slijtvast: de motivatie blijft na een zekere groei konstant, het rendement is hoog.

Beter rendement is niet mogelijk door, zoals men wel geprobeerd heeft, het aanbod qua taalgebruik eenvoudiger te maken. Simplificering leidt niet tot beter begrip, maar tot vluchtig begrip van iets, dat niet zo moeilijk lijkt en vaak iets anders is. En eenvoudige voorbeelden of briljante betogen leiden eerder tot een goede 'warming up', waarbij belangstelling gewekt wordt voor iets dat men niet verwerken kan ('Wat

kan die man goed uitleggen, hè! Kan jij het navertellen?') dan tot een gegarandeerde retentie. Het rendement wordt evenmin vanzelf verhoogd door de student het allemaal zelf te laten uitzoeken, b.v. in de vorm van veel huiswerk.

Hoe krijgt men nu greep op die begripsvorming en de retentie? Daarvoor zijn goede vuistregels geformuleerd (Mooijman 70, Van der Ree 83), duidelijke docentenhandleidingen vervaardigd (Kollektief van vrije schrijvers 85-3, Sciarone Montens 84) en zelfs uitgewerkte methoden beschikbaar (Hoekstra/Boeijens 82 voor Frans, v.d. Bos/Mooijman 80 voor Engels, Kollektief '85 voor Nederlands als tweede taal). Een overzichtelijke theoretische fundering ontbrak echter nog.

Vooral over de wijze waarop de student zich mentaal inspant heeft Schouten-Van Parreren in haar dissertatie veel niet alleen ‘op een rijtje gezet’, maar ook grotendeels grondig gefundeerd. Dit doet zij in het hoofdstuk over *geheugenpsychologie*, die de *perceptie*, *verwerking* en *reproductie* van begrippen en gebeurtenissen betreft. In gewoon Nederlands: hoe wordt iets tot echte gewaarwording, dus om nooit te vergeten? In dat hoofdstuk wordt duidelijk, dat er geen bruggen vóór, maar dóór ezels gebouwd moeten worden, oftewel: wordt het waarnemen binnen het onderwijs weer wat het daarbuiten is en wel *een eigen activiteit gericht op wat de aandacht verdient*, dan wordt de kans dat de verwerking van leerstof goed verloopt groter. Deze activiteit is gedeeltelijk verkennend, gedeeltelijk probleemoplossend en resulteert in een effectieve ‘encoding’ (waarneming, plaatsing in het eigen referentiekader en konsolidering van leerstof). De effectiviteit is meetbaar aan twee verschijnselen: eerst een perfecte herkenning (*recognition*) en daarna een gemakkelijke oproepbaarheid (*retrieving*). Dit volgens mij voor onze praktijk uiterst belangrijke onderscheid wordt niet systematisch gehanteerd in de *levels of processing*-theorie die alleen van ‘retrieving’ rept. In deze leer van de bewustzijnsniveaus gaat het om de manieren van verwerking van leerstof, een verwerking die niet noodzakelijk van oppervlakkig naar diepgaand hoeft te verlopen. Het is juist de aard van de verkennende activiteiten, die de ‘diepte’ van verwerking bepaalt en in plaats van getob met woordjes leren een soort denksport met woorden teweeg kan brengen.

2 Verkennende activiteiten binnen de l.o.p.-benadering

In de *levels of processing*-benadering was aanvankelijk vrijwel alle aandacht gericht op de *encoding*, dus de waarneming, semantisering en konsolidering van woorden. Proefpersonen werden losgelaten op lijsten met woorden uit de eigen taal en kregen daarbij verschillende verkennende activiteiten (orienting tasks) uit te voeren, waardoor ze hun aandacht wisselend richtten op bepaalde aspecten van die woorden, bijvoorbeeld het spellingsbeeld, de klankvorm, de bruikbaarheid en de betekenis. Letten op de betekenis verbeterde waarneming en invoer kennelijk het best. Toen men daarna meer aandacht ging besteden aan het overigens reeds veel eerder geponeerde verband tussen encoding en retrieving, werden de konklusies iets genuanceerder. Het bleek namelijk dat ook bepaalde ‘oppervlakkige’ activiteiten (bijvoorbeeld letten op de plaats, waar het woord voorkomt) het onthouden best konden bevorderen. Tenslotte werd ook retrieving als *proces* bij de theorie betrokken en bleek, dat de specifieke verkennende activiteiten mede bepalen op welke manieren (met welke ‘retrieval cues’) je de zaken weer kunt oproepen.

Hiermee lijkt oud onderwijsnieuws weer eens bevestigd: als je je de ezelsbrug maar herinnert, komt vanzelf de daarover getorste last mee. Gelukkig voor ons levert dit soort onderzoek wel degelijk heel wat substantieel nieuws over organisatie en manipuleerbaarheid van het geheugen op. Het belangrijkste is ongetwijfeld, dat we nu definitief verlost worden van die oude rattenplaag, het stimulus-response simplisme. En de verrijking is

gelegen in de levering van het bewijs dat begrippen als ‘components of mental activity’ verankerd worden. Het gaat dus niet om wat je overkomen is, maar hoe je het opgevat hebt; niet om wat er was, maar wat jij ermee deed.

De manieren, waarop je iets kunt opvatten, zijn beschreven als in hoofdzaak verkennende activiteiten, welke gericht kunnen zijn op *elaboration*, *congruence* en *individual-item processing* en *relational processing*.

Elaboration, ook wel *spread* of breedte genoemd, is het verrijken van een begrip met zoveel extra informatie, dat dit begrip in een netwerk van associaties komt te hangen, of zoals Schouten-Van Parreren het zegt, ‘als “een spoor” met veel verbindingen’ vastgelegd wordt. Rijkere konteksten leiden dan tot een betere bekliving, doordat die meer ondersteunende (meer associaties oproepende) informatie bieden. Simpele zinnestelsels als ‘Dit is een...’ of ‘Ik heb een...’ bevorderen dus het vergeten, terwijl complexere zinnen het onthouden bevorderen.

Opmerkelijk is het experiment, waarbij het begrip in kwestie pas aangeboden wordt *NA* de zin waarin het past, b.v. ‘The old man hobbled across the room and picked up the valuable... from the mahogany table’ (volgt: watch). Op het feit dat elke lezer bij deze procedure direkt hypothesen gaat stellen gaat de auteur tot mijn verbazing niet in. Toch speelt deze tussenvorm van raden en hersengymnastiek een rol van groot belang. Bij oefeningen, welke halfgevoerde kursisten voor elkáár maken (‘praat langzaam over x door tot iemand x geraden heeft’) blijken twee uitersten van belang: de kontekst is te pregnant, waardoor iets te snel geraden wordt en de oefening eigenlijk mislukt of de kontekst is te versluitend, waardoor de oplossing niet of veel te laat gevonden wordt en de oefening tot zichtbare vermoeidheid leidt. Het juiste midden, waarbij die onschatbare Aha-Erlebnis nog op tijd komt, blijkt te liggen bij (kon)teksten van drie tot zeven uitspraken over iets en een bepaalde (in de klas moeilijk te meten) verhouding tussen versluitende en verhelderende informatie.

Schouten-Van Parreren geeft (in hoofdstuk 4), wèl aan dat misleidende konteksten slecht en pregnante goed werken, maar niet, dat te pregnant kennelijk ook niks is en evenmin of en hoe daar een grens voor te stellen is.¹ Voor mij echter is *elaboration* gelijk aan het verrichten van een juiste dosis hersenwerk om een begrip voldoende te verrijken en verankerbaar te maken. Daarom is het, denk ik, raadzaam om de regel: ‘Géén extreem simpele zinnestelsels van het type ‘Dit is...’ maar juist complexere zinnen ten behoeve van een goede retentie voor ons, onderwijzers, voorlopig te herschrijven tot de vuistregel: ‘Geen eenvoudige zinnestelsels, maar zinnen met en ondersteunende gegevens en een voldoende moeilijkheidsgraad om de leerling even aan het denken te zetten.’ Want in feite is *elaboration* een mini-bezigheidstherapie voor een gezonde retentie.

Congruence betreft niet zozeer de rijkdom, als wel de gepastheid van de oriënterende vraag bij het aangeboden woord: alleen als de oriënterende vraag met ‘ja’ wordt beantwoord, wordt het woord goed onthouden. Bied je bijvoorbeeld na de vraag ‘Past het woord in de zin *Zij zette de... per ongeluk bij de lege flessen*’ het woord *baksteen* aan (in plaats van *fles wijn*), dan wordt dit woord slecht onthouden. Het gaat in dit geval om een normaal verwachtingspatroon, dat niet doorkruist mag worden, want anders zou er geen geïntegreerde eenheid in het geheugen opgeslagen worden.

Op het punt van de kultuurgebondenheid van elk referentiekader gaan noch Craik c.s., noch Schouten-Van Parreren in. Maar in transkulturele kommunikatie, die zowel in het vto extra muros als in het t2o snel plaats vindt, is heel wat meer ‘ongepast’ dan de simpele kongruentieregel doet vermoeden. Voor zeer veel mensen rond de Middellandse Zee bijvoorbeeld past het (Nederlandse) woord *wijn* niet in de volgende zin: ‘Na het eten gingen de gasten rond de open haard zitten en genoten zij geruime tijd van een goed glas...’ En ik heb het dan nog over een heel simpel, concreet begrip.² Het lijkt me dan ook voor onze onderwijspraktijk van belang, dat we deze kongruentie-regel serieus genoeg nemen, om steeds af te checken of wat wij presenteren als kongruent door hèn ook inderdaad zo ervaren wordt. Blijkt dit niet het geval, dan moeten we mijns inziens niet alleen teruggrijpen op een degelijker *elaboration*, maar ook over naar *relational processing*.

Relational processing is dan verkenning van een begrip met het oog op de begrippen, die daar logisch bij behoren. Zo is een woord als *bed* krachtens z'n betekenis enerzijds direct verbindbaar met *slapen*, *dekens*, *lakens* etc. en anderzijds met *landbouw*, *aardbeien*, *asperges*, ed. Het voorbeeld, dat de auteur geeft, is het neerleggen van woordkaartjes op een groot karton dat in kolommen verdeeld is met bovenaan een aantal categorieën, zoals fruit, dieren, etc. *Relational processing* geeft dus de betekenis van een woord reliëf d.m.v. *precisering* van de direkte betekenis - verwanten. (Binnen de audio-lexicale methode d.m.v. lexikonstruuroefeningen, zie Van der Ree 83, p. 97-107 en Kollektief van Vrije Schrijvers 85-2). Daarentegen geeft *elaboration* andere aspecten van de woordbetekenis bloot en wel die, welke het *gebruik* van dat woord betreffen (dus de zg. lexikale combinatie - en kontekststruuroefeningen, zie idem).

Relationeel processing wordt gesteld tegenover *individual-item processing*, waarbij het woord als zodanig aparte aandacht krijgt, bijvoorbeeld de vorm ervan.

Zetten we de geschetste begrippen nog eens op een rijtje, dan moet dat blijkens mijn ervaringen hiërarchisch gebeuren en wel als volgt:

- 1 *Individual item processing*: het woord als zodanig moet de aandacht vangen, dus òf los aangeboden, òf als sleutelwoord in een kontekst. In elk geval moet het woord in z'n nieuwheid of onbekendheid het zicht op verder begrip ontnemen, vragen oproepen dus.
- 2 *Relationeel processing*: wat nu de aandacht bezighoudt is het cluster van in betekenis direkte verwante woorden, dat door het woord in kwestie opgeroepen wordt. Hierbij is *congruence* gewenst.
- 3 *Elaboration*: de aandacht wordt gericht op hoe het woord zoal gebruikt kan worden. Ook hierbij is *congruence* wenselijk.

Aangezien *congruence* een aan de doeltaal en -cultuur gebonden soort logika is, zal bij het (volgens de vreemdtalige leerder) ontbreken ervan de *relational processing* precieser en de *elaboration* langduriger aangepakt moeten worden. Alleen zo kan de leerling de juiste geheugenstrategieën kiezen, voor ons zichtbaar aan de handelingen (aktiviteiten) gericht op een exakte verkenning van de feiten.

De binnen de l.o.p.-benadering beschreven handelingen zijn overigens nogal beperkt in aantal en variatie. Verder is te merken (maar dat loopt door de hele dissertatie heen) dat de oude dichotomie lichaam - geest kennelijk nog steeds geldig is voor leren: het schijnt uitsluitend te gaan om

mentale activiteiten, waarbij men vergeet, dat *manuele* handelingen bijvoorbeeld bij het leggen van woordkaarten op een vlak wel eens van diepgaande invloed zouden kunnen zijn op de diepte van verwerking. Tenslotte blijft de verhouding tussen *encoding* en *retrieving* mij te open.

Toch, de l.o.p.-benadering bevestigt, wat door de *sporen*-theorie (Van Parreren) en de *associatie*-theorie (in: Vester 76) gesteld is: het gaat er om, dat mensen eigen, specifieke activiteiten moeten ontplooiën om de werkelijkheid te veroveren op hun manier.

3 Probleemoplossende activiteiten binnen de Russische leerpsychologie

In de Sovjetpsychologie heeft de lerende mens van meet af aan een menselijk gezicht behouden: gewoon een actief op de omgeving reagerend wezen, dat in de klas (en niet in lab-achtige situaties) mag laten zien hoe het beter kan, met een voorgeschiedenis (geen mechanistisch opneemorganisme) en verwickeld in processen, waarvan niet zozeer de resultaten (prestaties) als wel activiteiten van dat wezen object van onderzoek zijn.³ In essentie een handelingspsychologie leverde zij dus eerder een veel groter skala aan handelingen, die ik hier maar ‘probleemoplossende activiteiten’ noem.⁴ Schouten-Van Parreren geeft ze die aparte naam niet maar laat wel zien, dat ze enerzijds gedeeltelijk doen denken aan de verkennende l.o.p.-activiteiten, maar anderzijds daar van af wijken door groter verscheidenheid en meer niveau. De door haar gegeven voorbeelden (op p. 122) laten zich dan ook zó lezen als uiterst zinnige aanbod- en oefenvarianten in het vto. Er zijn twee redenen om ze probleemoplossend te noemen: ze vereisen grotere inspanning en berusten op een ‘oriënteringsbasis’, ten gevolge waarvan ze later als nieuwe gewoonten aangewend kunnen worden. Hierbij wordt incidenteel leren tot iets, dat niet afhankelijk is van een serie min of meer passief ondergane toevalstreffers, maar dat juist de *technieken* leert hanteren, die later als *vaardigheden* bruikbaar blijven.

De Russen (althans Smirnov en Zintsjenko) gebruiken ook een aardig woord: *onwillekeurig* geheugen en zeggen daarover: ‘depth of understanding and intellectual activity connected with it are the most important conditions for the productivity of involuntary memorization’.

Hiermee geven ze niet alleen het verband tussen verkennende activiteiten (bij de invoer) en aktualisering (oproepen en reproduceren), maar ook een sleutel voor ons, praktijkmensen, voor een betere greep op begrip in de klas. Want onwillekeurig geheugen associëren wij terecht ook b.v. met het onthouden van nevenzaken, het verwarren van neven- en hoofdzaken of zelfs het geheel vergeten van ‘waar het nou precies om ging’. En dan lijkt het voor ons werk erop, dat we daar wat tégen moeten doen in plaats van er iets mee te kunnen doen.

De lezer, die wellicht wat gedemotiveerd begon te raken door de termenbrei, veert hier op. Dit is tenminste krachtige taal èn uit de praktijk.

Juist, wàt doe je daar nou tegen?

Tussen de opverende lezer en de ploeterende schrijver is plotseling iets, *resonantie*: er is 'een gevoelige snaar geraakt', wat inhoudt: de lezer (leerling) *ziet iets in*

de manier van presenteren van de (leer)stof door de schrijver (leraar). De leerling is bij resonantie geneigd zich te verdiepen in zinvolle vraagstukken, die zonet nog gezochte problemen leken. In feite vindt er een soort heroriëntatie plaats, en dit sluit aan bij het feit, dat mensen zich de hele dag door oriënteren op situaties en dat zij zich daarvoor des te meer moeten inspannen naarmate die situaties minder vertrouwd zijn. Men vergelijk de wijze van oriënteren op dagelijks terugkerende gesprekjes bij de bushalte over het weer met die op een sollicitatiegesprek of een dreigend konflikt.

Het is mijns inziens echter niet gerechtvaardigd van docenten te verwachten, dat zij elk van hun studenten de hele dag op het juiste moment helpen om zich te heroriënteren: dit is niet alleen een onmenselijke verwachting, maar leidt er bovendien toe, dat de verantwoordelijkheid voor de studie verlegd wordt van de student naar de docent, terwijl deze gedeeld behoort te zijn. Omgekeerd is het ook wat vreemd, voor de student alles afhankelijk te maken van een serie min of meer passief ondergane toevalstreffers.

Komen we terug op de vraag wat je 'daar nou tegen' doet, dan is bij de huidige stand van zaken een redelijk antwoord: het uitzetten van een incidentele leerweg, waarbij juist zo min mogelijk aan het toeval overgelaten wordt. Dit betekent voor de receptieve aanloofphase⁵ werkvormen en oefentypen, die het 'veroveren' van al die stukjes nieuwe werkelijkheid garanderen (de verkennende activiteiten); en voor de halfgevorderden de werkwijzen om je steeds beter thuis te leren voelen in die complexe werkelijkheid (de probleemoplossende activiteiten). Een en ander resulteert in een steeds adequatere oriëntatiebasis bij de leerling. En bij die oriëntatiebasis behoort het inschakelen van het z.g. onwillekeurig geheugen, en juist niet het te niet doen daarvan.

Onwillekeurig geheugen lijkt me net zo'n term als *IQ*: specifiek voor schoolgebruik en om in kaart te brengen, wat er op schóól van je verwacht mag worden, bijvoorbeeld het bedoelde antwoord. Maar buiten school kan het mijns inziens onmogelijk als iets apartstaands beschouwd worden, in tegendeel het funktioneert als noodzakelijk bestanddeel van waarneming, begripsvorming en opslag. De onmisbaarheid ervan is gelegen in de omstandigheid, dat begrippen alleen in theorie als zelfstandige entiteiten beschouwd kunnen worden maar in de praktijk van alledag juist ervaren worden als onlosmakelijk verbonden met andere begrippen, erger nog, dat ze alleen in *relatie tot elkaar* interpreteerbaar en onthoudbaar zijn. Iets dat niet in enig opzicht aansluit bij wat we weten bestaat eenvoudig niet, wordt in het geheel niet waargenomen of als 'onvoorstelbaar' tot onwerkelijk verklaard.

Hoe dit zogenaamde onwillekeurig geheugen slechts als *element* van het gehele geheugen funktioneert is aan twee voorbeelden te illustreren. Het eerste is de onmogelijkheid, hoe kort ook zuiver en alleen te denken aan één en niet meer dan één ding, dus aan één begrip 'an sich'. Het lijkt me letterlijk een onmenselijke bezigheid. Het tweede voorbeeld is de wijze waarop we begripsvorming bij medemensen tot stand brengen: zelden beperken we ons tot uitsluitend aangeven waar het nu precies om gaat. Integendeel, we zetten de dingen op een rijtje, voegen schijnbaar nodeloze informatie toe, verwijzen vooruit en terug, herhalen, variëren, kortom: we zijn altijd redundant en stichten verband.

Taal als menselijk produkt laat zo iets heel menselijks zien: weliswaar kunnen we de begrippen, waar het om gaat, extra accent geven, maar dan nog zijn die begrippen mede afhankelijk van wat géén accent krijgt: zij treden op de voorgrond tegen een achtergrond, die onmisbaar is.⁶ Net zo'n achtergrondfunctie hebben perifere associaties, waaruit één begrip als kern-associatie geaktualiseerd kan worden: uit een veld van samenhangende, op zich gelijkwaardige, associaties kan een keuze gedaan worden, die voor een specifieke situatie nodig is. Dit veld van samenhangende associaties vormt

een fraktie van het geheugen. Wordt een keuze gedaan, die volgens een *externe* beoordeling verkeerd uitgelicht is, dan spreekt de schoolmeester, heel begrijpelijk, van een onwillekeurig geheugen. Bedoeld moet zijn: niet in overeenstemming met de willekeur van de situatie of de schoolmeester. Opvallend is daarbij, dat de herinnering of het begrip in kwestie ons vaak zéér kort na zo'n moment suprême alsnog 'te binnenvalt' of liever: het blijkt oproepbaar op het moment dat we aan de situatie terugdenken. Kennelijk kunnen we dan wel korrekert focussen (op één punt in een veld van samenhangende associaties) beter nog: er één van perifeer tot kern maken.

Taalonderwijs kent overigens zo langzamerhand voldoende middelen om dat z.g. onwillekeurige geheugen juist produktief te maken.

Deze zijn bij mijn weten het best uitgewerkt voor de receptieve aanloopfase en betreffen in hoofdzaak verkennende activiteiten. De probleemoplossende, mede gericht op het verkrijgen van een oriëntatiebasis, lijken mij minder bekend. Wat is een *oriëntatiebasis*? Een student krijgt een oriëntatiebasis wanneer er twee dingen gebeuren. Gesteld voor een probleem leert hij, hoe je dit kunt oplossen en voor welk soort problemen die oplossing ook werkt. In het eerste geval krijgt of maakt hij strategieën om een leertaak echt als een karwei aan te pakken, in het tweede geval beschikt hij over die strategieën en weet ze adequaat toe te passen. In het eerste geval spreken we van een techniek, die beschrijfbaar is bijvoorbeeld op een oriëntatiekaart, in het tweede geval van een vaardigheid, welke in het algemeen (iets) zal afwijken van de beschreven techniek.

Zo is het voor tweede- (wellicht ook vele vreemde-) taalleerders nodig om de begrijpelijke neiging alles te willen verstaan af te leren. De techniek daarvoor voorziet o.a. in letten op woorden die accent krijgen, niet vastlopen op het eerste het beste onbekende woord (en in de verwarring geheel ophouden met luisteren), kunnen schatten binnen hoe korte tijd voldoende aanvullende informatie gegeven zal zijn om een onbekend woord alsnog korrekert te raden, leren letten op gegevens die de gemaakte hypothese bevestigen respektievelijk weerleggen, leren interrumperen, als het niet anders kan en leren, eigen positie te verduidelijken en adequate vragen te stellen naar de betekenis van een 'gemist' sleutelwoord, en tenslotte, als dat gezien de situatie kan, afchecken of de begrepen betekenis ook de bedoelde is. In de laatste fase, de controle, blijken nogal wat studenten (aanvankelijk tot mijn verbazing) spontaan terug te grijpen op bepaalde, door hen als oefeningen uitgevoerde verkennende activiteiten, zoals het voorleggen van veronderstelde synoniemen en antoniemen, zinnen waar het woord al dan niet in zou passen, combineerbaarheid met adjektieven en dergelijke. Hierbij wordt duidelijk, dat zij die verkennende handelingen gebruiken als geheugensteun, dus ter structurering van het z.g. onwillekeurig geheugen, en als oriëntatiebasis voor de preciese verwerking van nieuwe woorden.

In de beschrijving nu van de voorwaarden waaraan de oriëntatiebases moeten voldoen en van de activiteiten die incidenteel leren tot een produktieve leerweg maken zijn de Sovjet-psychologen een flink eind gevorderd. Dit wordt niet alleen duidelijk in het mijns inziens centrale hoofdstuk 5 (over geheugenpsychologie) maar ook en vooral voor de praktijkman in het prachtige slothoofdstuk (8, Implicaties voor

het onderwijs...). En docenten, die op zoek zijn naar een skala van oefeningen om zowel verkennende als probleemoplossende activiteiten op gang te brengen, zouden daar best eens een aardige oefentypologie in opklimmende moeilijkheid van kunnen maken.

Eén van de belangrijkste probleemoplossende activiteiten voor het vto, het raden, wordt door Schouten-Van Parreren eerst onderzocht als vaardigheid, daarna getoetst als techniek in het vto. Uit het onderzoek van

hoe een goede rader te werk gaat ('expert gedrag') resulteert namelijk de mogelijkheid onervaren leerlingen uit te leggen hoe je te werk kunt gaan. De aarzeling welke ik heb bij het opleggen van één model aan allen, wordt gedeeld door de schrijfster, die dan ook aangeeft waar het wèl om gaat: de leerlingen de gelegenheid geven zelf de waarheden en regels te vinden, dus een stelsel van heuristische regels aan te reiken (op oriënteringskaarten). Hierbij moeten de leerlingen weet hebben van één vastigheid in de werkwijze: oriënteren-uitvoeren-kontroleren en inzicht in 'de vier niveaus', overigens voor het vto teruggebracht tot *drie*: hoe zit de zin in elkaar en wat is de positie van het woord daarin (het morfo-syntaktische niveau), wat levert de kontekst voor informatie op (het semantisch niveau) wat levert de stam van het woord op aan informatie (het lexikale niveau). 'De volgorde waarin deze drie stappen worden gedaan, is belangrijk', aldus de schrijfster, ditmaal in NEM (nr. 44, p. 27) want het wagen van een gok door eerst en vooral te letten op de stam leidt tot hineininterpretieren, dus het verdraaien van de (kon)tekst.

De door de schrijfster beproefde en voor het vto voorgeschreven volgorde *zin-kontekst-woord* staat ongeveer haaks op de binnen het t2o gevonden werkwijze *woordvorm-woordgroep-zin-kontekst-tekst*. (Zie deel één van dit artikel.) Dat dit een schijntegenstelling is probeer ik duidelijk te maken aan de hand van het *kader*, waarin raden opgenomen is (woorden leren door lezen) en de *kwaal*, die door middel van raadvaardigheid bestreden kan worden (namelijk niet verder kijken dan je neus lang is).

4 Lezen: geen vaardigheid zonder aardigheid

Voor zover er aan lezen wordt gedaan in het vto extra muros is dit behoudens uitzonderingen gericht op 'reading comprehension' of tekstbegrip, waarbij het er om gaat dat 's lezers interpretatie uiteindelijk spoort met de bedoelingen van de schrijver. De gevraagde denkprestatie reikt niet verder dan het juist begrijpen van wat in de gegeven tekst besloten ligt: *konvergent denken*, dus langs reeds gebaande wegen (Malmquist en Brus 1974). Er is de laatste jaren veel aandacht gegeven aan de effectiviteit daarvan, zowel in het mto (moedertaalonderwijs) als het vto. Voor het laatste betekende Westhoff (1981 en 1982), die het lezen belicht vanuit de lezer, een doorbraak.

Zijn voorstellen zijn voor volwassenen zogenaamde anderstaligen uitgewerkt in een ook voor kollega's extra muros zeer bruikbare leesmethode *Op nieuwe leest* van Alice van Kalsbeek en Ruud Stumpel (1986). Lezen omschrijven zij als 'zo efficiënt mogelijk de informatie uit een tekst halen die je als lezer relevant vindt' (p. 9).

Deels aan Westhoff, deels aan Schouten-Van Parreren ontleende ideeën hebben zij gerangschikt en zelf aangevuld tot een minikursus van 24 zinnige oefeningen⁷ verdeeld over acht hoofdstukken. De oefeningen maken de kursisten bewust van eigen leesgewoonten en leren hen, die te veranderen of verder te verbeteren, eerst door het trainen van deelvaardigheden, daarna geïntegreerd in 'concentrisch lezen', waaronder te verstaan: aan de hand van steeds meer aandachtspunten eigen verwachtingen van de geboden informatie beschrijven, afchecken en verfijnen, in feite een reeks in

‘diepte’ toenemende verkenningen van een tekst.

Afgezien van de keuze van sommige teksten, die de docent extra muros zo kan vervangen door minder aan de Nederlandse aktualiteit gevonden fragmenten, is de methode daarom zo plezierig, omdat hij zowel als complete mini-leergang gebruikt kan worden als voor het bijwerken van kleine tekorten van studenten, variërend van leestekens tot raadvaardigheid. De aangeboden technieken zijn stuk voor stuk de moeite waard als ze, wat gezien de aanpak waarschijnlijk is, tot vaardigheden geworden zijn: de studenten zullen in véél opzichten goede ‘zakelijke’ lezers geworden zijn, met efficiënte leesstrategieën, aardig wat inzicht in tekstsoorten en -structuren en, mooi meegenomen, in zinsbouw en andere aspecten van grammatika.

Westhoff, Van Kalsbeek en Stumpel voegen weliswaar een belangrijke dimensie toe aan lezen: het belang en het verwachtingspatroon van de lezer, maar daarmee worden gebaande wegen hooguit beter geëffend. Bij Schouten-Van Parreren komt er nog een dimensie bij: lezen als *middel* om woorden te leren en wel via het afleiden van onbekende woorden uit konteksten. Een zogenaamde deelvaardigheid van het lezen krijgt zo aparte aandacht: raadvaardigheid. Wil die controleerbaar blijven, dan expliciteert die *redelijke* hypothesen over teksten of tekstfragmenten welke op hun beurt ‘voorspelbaar’ zijn, anders wordt het goklust. Raadvaardigheid schijnt zo vooral gebonden aan zakelijk en efficiënt lezen: wèl hypothesen, géén fantasie.

Hoewel docenten Nederlands als vt zich gelukkig mogen prijzen als zij het niveau van precisie en efficiëntie bereiken, dat in zo'n aanpak beoogd wordt, hebben zij toch ook te maken met twee andere aspecten van lezen. Het ene is de kwaliteit van de tekst, het andere de ontvankelijkheid van de lezer, te samen erbaar bij het aanbod van literaire teksten aan een buitenlandse student.

De hiervoor benodigde leesvaardigheid vereist óók nogal wat van de fantasie, wil de lezer althans het stadium van receptief lezen (het zonder meer kennis nemen van de inhoud) voorbij komen en de tekst dieper ervaren, dat wil zeggen geraakt door de tekst eigen konstruktief denken en handelen een kans geven. Goede teksten roepen iets op en de wisselwerking tussen een literaire tekst en de lezer is ondermeer gekenmerkt door een groter beroep op divergent denken: naar aanleiding van de tekst spelen met gedachten, verwerken van emoties of zelfs vormgeven aan eigen nieuwe ideeën.

Kan nu van een docent Nederlands als vt of t2 verwacht worden, dat hij zo'n literair niveau of specifieke diepte van verwerking probeert te halen met z'n studenten?

Eigen ervaringen wijzen op een positief antwoord, eigenaardig genoeg ooit ingegeven door de enorme beperktheid van het menselijk voorstellingsvermogen in de klas. Uitgerekend in de tijd, dat ‘de verbeelding aan de macht’ scheen te komen bleef ik bij pubers (en later bij volwassenen) stuiten op een duidelijke geremdheid, soms zelfs een uitgesproken onvermogen om de fantasie in te schakelen. Vriendelijkheid of wellevendheid leidden er wel eens toe, dat studenten een tijdlang meededen, vaak ook nog pro

forma, met werkvormen die een beroep doen op de verbeelding, maar zodra de toestand weer normaal was, vielen ze terug op een overzichtelijk aantal zekerheden en kozen gewoon wat voor de hand lag. Daarbij leek het focussen op één makkelijk te omvatten aspect en het maar doorgaan op een eenmaal ingeslagen weg een volstrekt normale vorm van kortzichtigheid. En niet verder kijken dan je neus lang is blijkt in de praktijk er op neer te komen, dat de perceptie beperkt blijft tot één uitgewerkte gedachte of, op grammaticaal niveau, tot één zin. Recent onderzoek bevestigt: ‘leerlingen (uit het 6e leerjaar van 24 lagere scholen, SR) benutten nauwelijks informatie die de grenzen van een zin overschrijdt’ (Boland 86). Aangezien het aantal kondities, waaronder ik dit verschijnsel (ook bij mijzelf) betrapt heb, met geen pen te beschrijven valt, houd ik het erop dat het een natuurverschijnsel is.

Telkens dankzij een toeval ontdekte ik wel, dat er aardig wat middelen zijn om deze ‘oppervlakkigheid’ te boven te komen.

Voor onze praktijk bruikbaar acht ik de volgende gedeeltelijk bekende werkwijzen:

1 verschillende globaal-lees-technieken:

- a met als uitgangspunt de tekst: aan de hand van te voren gestelde vragen (‘prequestions’) binnen een bepaalde tijd uitzoeken, waarover de tekst gaat en wat er achtereenvolgens over het onderwerp gezegd wordt. (In de receptieve aanloopfase laten beantwoorden d.m.v. aanstrepen in de tekst of overschrijven van de hoofdzaken.)
- b met als uitgangspunt de lezer: de tekst laten lezen met het oog op vragen als ‘Door welke passages ben je getroffen?’ en ‘Kun je ook zeggen, waarom?’ (Deze bij creatief lezen behorende vraagstelling acht ik niet geschikt voor de receptieve aanloopfase.)

2 clou's, titels en andere cruciale sleutelwoorden laten raden. Reeds in de receptieve aanloopfase zijn vertaalde haiku's bruikbaar, doordat deze kort en door hun concreetheid ook niet al te moeilijk zijn. Het in de laatste regel vaak als clou functionerende sleutelbegrip kan men of aanbieden in een tweekeuzemogelijkheid (waarbij het aantal syllaben wel geteld moet zijn!) of geheel weglaten. In dat geval wordt de vraag bv.:

‘Wat is de clou van de volgende regels:

*Zij schenkt haar geur zelfs
aan de hand die haar afbrak?’*

Het antwoord ‘*Lentebloesemtak*’ wordt in groepsverband wel benaderd, nooit precies gegeven (althans in mijn ervaring).

3 restaureren van bedorven teksten, bijvoorbeeld in korte fragmenten de zinnen, in langere teksten de alinea's of paragrafen in verknoeiide volgorde aanbieden en laten ordenen tot een samenhangend geheel.

4 affektieve en esthetische elementen op strikt individuele wijze laten ontdekken, en wel door het toenemend intensief beluisteren van Nederlandse of Nederlandstalige luisterliedjes. De effecten hiervan blijken nogal goed. Er is een aparte publikatie met lesprotokollen en cassettes voor (Van Gelder 85).

Met zulke werkwijzen kunnen twee kloven overbrugd worden: die tussen zakelijke en literaire teksten en die tussen beperkt voorstellingsvermogen en ongebreidelde fantasie. Ze komen te samen in de eis, dat de lezer een specifieke aandacht leert schenken aan bijzondere teksten, een eis die door dit soort werkwijzen impliciet gesteld wordt. De docent kan hem

ook expliciteren, bijvoorbeeld in de vorm van een vuistregel: alleen wat ècht veroverd moet worden is de moeite waard. Een enkele docent gaat zelfs zo ver, dat hij een mentaliteit kweekt door van meet af aan bij vragen en problemen van studenten steeds eerst de bal terug te spelen en hèn de vraag voor te leggen: hoe los je je probleem nu op?

Dit aanzetten tot probleemoplossende handelingen is niet beperkt tot leesvaardigheid.

5 Het hoe en wanneer van raadvaardigheid

Raadprogramma's adviseert Schouten-Van Parreren 'na de aanvangsfase van het vto' te beginnen. Dit is logisch, want de leerling moet al wat kunnen lezen en beschikken over voldoende kennis van woorden en grammatika om kontekst en woordvorm te gebruiken bij het raden (p. 176). Toch is het voor mij de vraag of dit zo'n goed advies is. Voor Nederlands als tweede taal is het zelfs een weet, dat het een slecht advies is. Daar plaats ik zelf raadvaardigheid niet alleen in de aanvangsfase, maar ook in de allereerste les: aan de hand van de eerste 40 konkrete woorden worden elf nieuwe in 'logisch' verband gebrachte woorden (relational processing) in groepsverband geraden en bij gebrek aan voertaal aangewezen of uitgebeeld. Dit is gedaan om twee redenen: waar je eerst tot denken gezet bent, daarna juist geraden hebt en tenslotte fysiek moet aanwijzen of uitbeelden, ben je als student dusdanig betrokken bij het aanbod dat de retentie vrijwel gegarandeerd is. En wat belangrijker is, je went als student aan nadenken over de zaken en aan de gewoonte van de docent slechts bij uitzondering direkt antwoord te geven op je vragen. Het helpt namelijk toch niet dat je de student de woordbetekenis geeft voor het onthouden van dat woord.

Als een week later een student dan ook aankomt met de vraag 'Wat is dat: bekeuring?' (een woord dat pas één keer ter sprake is geweest), dan reageert de docent steevast met een wedervraagprogramma, bijvoorbeeld:

- In welke zin of tekst heb je het gehoord of gelezen?
- Is het uit de situatie te raden?
- Kan, als jij het niet weet, misschien iemand anders het even uitbeelden?⁸

Ook bij duidelijker kultuurgebonden aanbod, zoals luisterliedjes, blijkt een variant van raadvaardigheid onmisbaar voor goed begrip. De onbedwingbare neiging tot enige trial en véél error bij de eerste fasen van perceptie kan het best opgevangen worden door een gestuurde beeldvorming, welke net als bij 'concentrisch lezen' verloopt van een gokje over inhoud en sfeer via houvast aan een aantal sleutelbegrippen tot precies begrip van het geheel. Het van meet af aan systematisch toewerken naar een expliciet vereiste diepte van verwerking, steeds gecontroleerd door middel van een cloze-toets, leidt tot het leren werken met een vast luisterprogramma en in heel wat gevallen, tot de waardering van de kwaliteit van bepaalde liedjes of zangers.⁹

Wat volgens Schouten-Van Parreren nog nader onderzocht moet worden namelijk 'of de in het kader van een onderwijsprogramma verworven raadvaardigheid "vanzelf" adequaat gaat functioneren binnen de leesactiviteit', lijkt me dan ook verkeerd gesteld. Het is mijn stellige overtuiging, dat als raden tot een soort mentaliteit gemaakt wordt binnen het taalleren als totaliteit, het ook adequaat zal functioneren binnen die totale leeractiviteit. Dit zal niet 'vanzelf' gaan, want studenten zullen als normale

mensen geneigd zijn de weg van de minste weerstand te kiezen en die is: vragen aan de docent of opzoeken in het woordenboek en eventueel met vertaling noteren.¹⁰

Die weg moet geblokkeerd worden ten behoeve van een degelijke invoer en betrouwbare retentie.

En zo'n blokkade breng je aan niet alleen door aan te sluiten bij de natuurlijke behoefte aan oriëntatie en de daarbij behorende neiging tot het stellen van hypothesen maar ook door heel onnatuurlijk steeds controle te stellen of te eisen, dat alles geverifieerd wordt. Vooral dit laatste punt kan niet genoeg aandacht krijgen.

Wat ik dus op grond van de goede ervaringen ermee bepleit is het zo snel mogelijk op gang brengen van probleemoplossende activiteiten, waaronder raadvaardigheid, bij beginnende vreemde- en tweede-taalleerders. Je bereikt daarmee, dat de studenten gewend raken aan bepaalde handelwijzen bij alle (deel-)vaardigheden en zij geen slechte gewoonten bestendigen of ontwikkelen, die ná die aanvangsfase weer afgeleerd moeten worden. Niets is immers moeilijker dan afleren.

Koppel je aan de verkennende activiteiten reeds in de receptieve aanloophase ook probleemoplossende, dan leert een student ook beter, hoe z'n perceptie gewoonlijk werkt: niemand neemt ooit 'blanko' waar, er moet altijd een vermoeden ergens van zijn, een zeker verwachtingspatroon, hoe amorf ook. Je bewust zijn hoe je waarneemt beïnvloedt je werkwijzen. Dit verklaart ook, waardoor studenten in t2-kursussen bij het ontwikkelen van raadstrategieën onveranderlijk kunnen komen met het voorstel bij een onbekend woord eerst te kijken, of er iets bekends *aan* is en daarna of er iets bekend *omheen* is: zij kennen het verschil tussen kijken en zien (resp. luisteren en horen) en hebben ook geleerd, dat je altijd *iets* 'ziet' (of vermoedt) in een woord, waar je (ook: altijd) op stuit in een situatie of kontekst die het verwachtingspatroon profileert. Ze hebben de kontekst al gezien, daar onvoldoende aan gehad, en kijken dus eerst naar het woord (niet allereerst de stam daarvan). Het is maar, hoe je hebt leren waarnemen.

Voor leerlingen en studenten echter, die niet van meet af aan getraind zijn in probleemoplossende activiteiten en dus ook niet bewust gemaakt zijn van eigen manieren van waarnemen, lijkt me de door Schouten-Van Parreren voorgestelde werkwijze zonder meer de beste. (Deze is gedemonstreerd op het Negende colloquium Neerlandistiek en beschreven in hoofdstuk 7 van dit proefschrift.) Docenten dus, welke raadvaardigheid als probleemoplossende vaardigheid willen opnemen in hun programma, hebben géén vrije keuze: als zij dat doen met een groep, die al een tijdlang studeert en waar voor het nieuw is, dan moeten zij de werkwijze van Schouten-Van Parreren voor het vto toepassen.

Hebben ze echter een groep echte beginners in hun vak, dan moeten ze mijns inziens in het belang van die studenten van meet af aan raadvaardigheid stimuleren en wel langs de volgende wegen:

- door de eigen houding, bv. door vragen over onbekende woorden aan te grijpen om studenten aan het denken en handelen te zetten,
- door aanvullende woordenschat- en grammatika-oefeningen, waarin goed gecontroleerd raden en verband stichten centraal staan,

- door aangepaste werkvormen voor luister- en leesvaardigheid. Er zit 'de meeste muziek' in luisterliedjes, mede doordat daaraan direkt begonnen kan worden en er reeds iets goeds voor beschikbaar is (Van Gelder 85). De methode voor leesvaardigheid van Van Kalsbeek en Stumpel (86) is, zoals gezegd, zeer bruikbaar, zij het niet voor pure beginners; maar wel al heel snel, mits men de door de auteurs geschikt bevonden oefeningen voor 'een lager niveau' (onder hoofdstuk 7, *suggesties*, opgesomd) gebruikt.

Mogelijkheden te over, zo te zien.

6 Oriëntering, uitvoering, controle

Het is de lezer duidelijk, dat schrijver dezes enigszins partijdig bezig is geweest, eenvoudig doordat het proefschrift van Schouten-Van Parreren koren is op de molen, die hij nu zeven jaar draaiende houdt: de receptieve benadering met zijn specifieke verkennende en probleemoplossende activiteiten. Deze ter oriëntatie bedoelde artikelen laten de uitvoering van de ideeën aan de lezer. Bij controle zal blijken, dat zijn studenten er meer van gemaakt hebben. Want dit is wel één van de hoofdkenmerken van de receptieve benadering: dat studenten er zelf zoveel meer van kunnen maken.

Nascholing en eigen hardleersheid hebben geleerd, hoe moeilijk mensen iets wezenlijks veranderen. De dissertatie van Schouten-Van Parreren is echter daarom zo waardevol, omdat die ook voor kollega's die niet in staat zijn radicale veranderingen in hun programma aan te brengen, boordevol ideeën staat die zo toegepast kunnen worden binnen welke benadering dan ook.

De lezer beschouwe deze bespreking dan ook niet als een poging tot schriftelijk ompraten (in het Nederlands kan alles!), maar veeleer als het uitdrukkelijk wijzen op een rijke bron van ideeën, zo niet van inspiratie. Die eer komt de schrijfster geheel toe.

Literatuur

- Beheydt, L. (1984): Woordenschat in het vreemdetalenonderwijs (VTO). In: *Neerlandica extra Muros*, 42, 17-22.
- Beheydt, L. (1985): Aspecten van woordenschat en grammatica in T1- en T2-verwerving. In: *Neerlandica extra Muros* 45, 45-59.
- Boland, Th. (1986): Een exploratief onderzoek naar het gebruik van syntactische en semantische informatie in een cloze-procedure. In: *Tijdschrift voor taalbeheersing* 8, 1, 15-23.
- Bos, A.H. v.d. en J.P. Mooijman (1980): *ISPY. In search of meaning*. Zeist.
- Carpay, J.A.M. (1975): *Onderwijsleerpsychologie en leergangontwikkeling in het moderne vreemde-talenonderwijs*. Groningen.
- Gelder, Thea van, (1985): *Nederlandse Liedjes*. 1. Voor beginners, 2. Voor halfgevorderden. 3. Voor gevorderden. Met cassettes. G.D.A.S. Boylestraat 20, Den Haag.
- Hoekstra, Ton, (1982): Frans op een school voor lager beroepsonderwijs: theorie en praktijk. In: *Levende Talen* 369, 108-123.
- Hoekstra, Ton en Marijke Boeijen (1982): *Allons. Leesweg Frans, bestemd voor leerlingen van het Voortgezet Basisonderwijs (VBaO)*. London.
- Hulstijn, Jan H. (1985): Kan een vreemde taal 'impliciet' geleerd worden? In: *Neerlandica extra Muros* 44, 19-25.
- Kalsbeek, A. van en R. Stumpel (1986): *Op nieuwe leest. Leesmethode Nederlands voor anderstaligen*. Leiden.
- Kollektief Van Vrije Schrijvers: *De audiolexikale leereenheden voor beginners*. 1 Basisteksten. 2 Verwerkingsoefeningen. 3... en zwijgen is goud. Docentenhandleiding. G.D.A.S. Boylestraat 20, Den Haag. (Hier zijn ook de boeken met *plaatjes* bij de basisteksten te bestellen.)

- Malmquist, E. en B.Th. Brus (1974): *Lezen leren, lezend leren. Beschouwingen en aanwijzingen met betrekking tot het leesonderwijs in al zijn facetten*. Tilburg.
- Montens, F. en A.G. Sciarone (1984): *Nederlands voor buitenlanders. De Delftse Methode*. Meppel.
- Mooijman, J.P. (1979): *Nieuwe kijk op het moderne vreemde-talenonderwijs: interessant en veelbelovend*. Amsterdam.
- Nieuwborg, E. (1982): Luistervaardigheid, doel en middel bij het onderwijs Nederlands aan Franstaligen in België. Internationaal Colloquium 'Linguïstische en socioculturele aspecten van het taalonderwijs' Gent.
- Nieuwborg, E. (1984): De audio-lexicale aanpak: een aantrekkelijk alternatief. In: *Neerlandica extra Muros* 43, 50-57.
- Parreren, C.F. van (1970): *Psychologie van het leren II. Actualisering van leerresultaten*. Deventer.
- Parreren, C.F. van en J.A.M. Carpay (1980): *Sovjetpsychologie over onderwijs en cognitieve ontwikkeling*. Groningen.
- Ree, Siel van der Ree (1983): *Recht doen aan krompraters*. Muiderberg.
- Ree, Siel van der (1984): Over Freire en het druipend medelijden. In: *Les, Amsterdams Platform van en voor lesgevers aan volwassen buitenlanders*, p. 17-18.
- Schouten-van Parreren, Carolien (1985¹): *Woordjes leren in het vreemde-talenonderwijs*. Apeldoorn.
- Schouten-van Parreren, Carolien 1985²: Het opbouwen van een uitgebreide receptieve woordkennis. In: *Neerlandica extra Muros* 44, 25-30.
- Sciarone, A.G. en F. Montens (1984): *Hoe leer je een taal: de Delftse methode*. Meppel.
- Verslag van het negende Colloquium Neerlandistiek* 1986.
- Vester, Frederic (1976): *Hoe wij denken, leren en vergeten*. Baarn.
- Westhoff, G (1981): *Voorspellend lezen. Een didactische benadering van de leesvaardigheidstraining in het moderne-vreemdetalenonderwijs*. Groningen.
- Westhoff, G.J. (1982): Gedifferentieerd onderwijs in de vreemde talen en enige gedachten over de gevolgen voor het beoordelen van taalvaardigheid. In: *Levende Talen* 367, 973-988.

Eindnoten:

- 11 Met dank aan Dick Boukema, die hielp er wat van te maken.
- 1 Zij noemt wel 'decision difficulty', geassocieerd met de *mate van inspanning* uit de Sovjet-psychologie, maar werkt dit niet verder uit. Zie ook de vraag van Hulstijn (85) hoe *onbegrijpelijk* taalaanbod zou moeten zijn wil het de aandacht krijgen.
- 2 Erger wordt het bij begrippen, die geladen zijn met normen en waarden. Zo overkwam het een (vrouwelijke) kollega, die een aantal volgens haar duidelijke voorbeelden met *vrouw* erin gegeven had, dat een Koerdische studente na enig nadenken reageerde met de volgende korrekte taaluiting: 'Als vrouwen zó zijn, moeten zij gedood'. De kollega die zich nogal 'aangesproken'

- voelde, ontdekte vervolgens dat dit door steniging moest geschieden en dat een discussie over de korrekte reactie tot niets anders leidde dan vergroting van haar eigen geschoktheid.
- 3 Wie deze simpele en al te 'positieve' dia wantrouwt raad ik aan, een complete diaserie te bestellen, zij het in de vorm van een boek: 'Sovjet-psychologen over onderwijs en cognitieve ontwikkeling' (zie literatuurlijst). Voor mensen met belangstelling voor leerpsychologie een eye-opener!
 - 4 Dit is niet geheel terecht, doordat *probleemoplossend* vaak uitsluitend geassocieerd wordt met de 'problemsolving'-technieken uit de Westerse creativiteitstraining, bedoeld om 'onvermoede' (d.w.z. door allerlei oorzaken weggezakte of weggewerkte doodgewoon menselijke) mogelijkheden weer aan het licht te brengen. Deze wat agrarische benadering van herstellen wat kennelijk kapot gemaakt is (het dempen van de put na 's kalfs verdrinken), hoe aardig om te doen ook, heeft mij er toe gebracht te pleiten voor een 'ontschooling' van het leren.
 - 5 Onder de receptieve aanloofphase versta ik de periode, waarin leerlingen door luisteren en lezen in relatief korte tijd ± 1200 (voor het vto) tot ± 5500 (voor het t2o) woorden leren en de morfologische en syntaktische konstrukties waarin die normaal voorkomen.
 - 6 Multatuli, Gerard Reve, Louis Paul Boon en Ivo Michiels laten ook heel wat zien van onze denkwijzen. Leraren doen er mijns inziens goed aan, hun werk óók te bekijken als voorbeelden van denken 'van de hak op de tak'. Waarnemen en leren voltrekken zich vaak ook zo. 'Van de hak op de tak' is dan een typering van een normatieve buitenstaander voor soorten associatiesprongen, die voor de insider volstrekt normaal zijn.
 - 7 24 *soorten* oefeningen is beter, want het reële aantal oefeningen is groter.
 - 8 Hoe zo'n wedervraagprogramma er minimaal uit moet zien is beschreven in Van der Ree 83, p. 108-109. De reacties van kursisten zijn overigens vaak bijzonder inventief. In dit voorbeeld: het zoeken van een maatje, even samen fluisteren en daarna heel vaak een uitstekend stuk improvisatie, compleet met het starten van een automotor, wegrijden en opschakelen, aangehouden worden en remmen, papieren tonen, procesverbaal maken, allemaal zonder één Nederlands woord maar bepaald niet geluidloos.
 - 9 Elf jaar na haar studie Nederlands te Jakarta bezocht een oudstudiante mij in Voorburg. Na een half uur stond ze op en vroeg: 'Herman van Veen, meneer, heeft u die nog?'
 - 10 Iraanse studenten blijken daarbij zelfs de omweg Nederlands - Engels en vervolgens Engels - Iraans te bewandelen! (Er is immers geen Iraans - Nederlands woordenboek.) Dit gaat 'gelukkig' mis zodra ze met andere dan konkrete woorden te maken hebben.

Neerlandistiek in buitenlandse tijdschriften

prof. dr. M.C. van den Toorn

Katholieke Universiteit Nijmegen

Het is een menselijk, en dus begrijpelijk, genoeg dat de inwoner van een betrekkelijk klein taalgebied beleeft, als hij merkt dat aan de taal en letterkunde van zijn land ook in het buitenland aandacht besteed wordt. Ook wetenschappelijke tijdschriften blijken niet achter te blijven: vanouds wijdt het tijdschrift *Etudes Germaniques* eens in de twee jaar één van zijn afleveringen aan de neerlandistiek en dat op nogal gevarieerde wijze. In het laatste nummer van 1980 vinden we bijvoorbeeld twee historisch gerichte artikelen: één van J.C. Lejosne over de sterke werkwoorden in het zeventiende-eeuwse Nederlands en het Afrikaans en één van F. Willaert over een gedicht van Jan I, hertog van Brabant. Een uitvoerige bespreking van Huygens' *Cluyswerck*-editie door Zwaan van de hand van A. van Seggelen besluit het neerlandistische deel. Twee jaar later ruimt hetzelfde tijdschrift plaats in voor artikelen van Baukje Finet over tweetaligheid in Friesland, van Elsbeth Wessel over Couperus' *Eline Vere* en van Sonja Vanderlinden over het moderne korte verhaal in Nederland. Weer twee jaar later, in 1984, besteedt Philippe Noble aandacht aan Mulisch' *Stenen bruidsbed* en *De aanslag*, Berns levert een overzicht over een eeuw Nederlandse dialectologie en Josef Kempen bespreekt de cultuur- en taalbetrekkingen tussen Nederland en het Nederrijnse gebied.

Zuidelijker in Europa, in Napels om precies te zijn, verschijnt *Aion-n*, met de ondertitel *Studi nederlandesi, Studi nordici. Annali dell' Istituto Universitario Orientale*. Nummer 24 van dit jaarboek, uit 1981, is voor het grootste deel gewijd aan *studi nordici*; alleen een artikel van E. Gini en L. Vermeirsch vormt daarop een uitzondering. Het handelt over woordvolgorde, speciaal die van enkele adverbiale bepalingen, in het Nederlands en het Duits en de moeilijkheden die deze woordorde levert voor Italiaanse studenten. Verder worden in dit nummer de nordistische studies nog onderbroken door een artikel van S. Floridi over het existentialisme en het realisme in Hugo Claus' *Suiker* en door twee boekbesprekingen van de hand van Meter. In het nummer van 1982 staan ook maar twee titels die over neerlandistiek handelen, maar die hebben samen de omvang van een boek. Meter levert hier een uitvoerige studie over Bredero volgens de inzichten die de retorische analyse ons tegenwoordig biedt, en Franco Groppo wijdt een uitvoerig artikel aan Bordewijks *Blokken*. In tegenstelling tot de *Etudes Germaniques*, waarin artikelen in het Frans, Duits en Engels verschijnen, zijn de bijdragen in *Aion-n* alle in het Italiaans geschreven. Ze zijn ook voor een Italiaans publiek bedoeld en in overeenstemming daarmee zijn alle citaten uit Bredero, resp. uit Bordewijk in voetnoten in vertaling gegeven. Het is dus mogelijk voor geïnteresseerden die het Nederlands niet of maar ten dele machtig zijn, toch van deze artikelen kennis te nemen.

We keren terug naar noordelijker streken en steken de Noordzee over: we stuiten op *Dutch Crossing*, bij veel van onze lezers ongetwij-

feld bekend. Nummer 22, uit april 1984, is geheel gewijd aan het colloquium 'Medieval Drama of the Low Countries' en bevat bijdragen van Elsa Strietman, R.A. Potter, W. Hummelen, Hans van Dijk, J. Pritchard, W. Hüsken, G. Kipling, P. Meredith, L. Muir en M. Twycross. Een dergelijk themanummer heeft veel aantrekkelijks voor speciaal geïnteresseerden. De andere nummers van *Dutch Crossing* zijn meer echte tijdschriftafleveringen met een verscheiden inhoud. In nummer 23 staan bijvoorbeeld een lezing van Maarten 't Hart, een ongepubliceerd dagboekfragment van A. Roland Holst en een artikel over 'Robinson Crusoe in the Low Countries' van Tom Broos, om maar enkele dingen te noemen. Het laatste nummer van jaargang 1984 biedt naast artikelen van Ton Anbeek en Leonard Forster een volledige vertaling van *Plaijerwater*, een coproductie van Hans van Dijk, Jane Fenoulhet, Tanis Guest, Theo Hermans, Elsa Strietman en Paul Vincent. Aan vertalingen is trouwens nergens gebrek in *Dutch Crossing*: in het eerste nummer van 1985 staan vertalingen van Bredero, Hooft, Huygens en van *Een Esbattement van 's Menschen Sin en Verganckelijcke Schoonheid*. Het is niet mogelijk hier alle bijdragen op te noemen; het zijn er te veel en een droge opsomming zou onrecht doen aan de levendigheid van dit Engelstalige tijdschrift, dat naar onze mening een belangrijke functie vervult bij het bekend maken van de Nederlandse literatuur in Engeland.

Grote verscheidenheid van onderwerpen is ook aan te treffen in een tijdschrift waarvoor we verder van huis moeten: de *Revue Canadienne d'Etudes Néerlandaises* oftewel de *Canadian Journal of Netherlandic Studies*. Het is een op royaal formaat uitgegeven tijdschrift met een heel gevarieerde inhoud, meestal in het Engels geschreven, maar een enkele bijdrage is in het Frans gesteld. In het gecombineerde herfstnummer 1981 en voorjaarsnummer 1982 staan ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de CAANS (The Canadian Association for the Advancement of Netherlandic Studies, ook bekend als ACAEN, Association Canadienne pour l'Avancement des Etudes Néerlandaises) verschillende geleghenheidsbijdragen, studies over Nederlandse immigratie, over het symbolisme in enkele gedichten van Nijhoff, en ook vertalingen van Nederlandse poëzie. Het nummer van mei 1983 is een speciale uitgave, geheel gewijd aan de dierepiek; vooral de Ysengrimus en de Roman de Renard staan daarbij in de belangstelling in elf artikelen, met elkaar een aardig themanummer vormend. Van datzelfde jaar is ook het nummer Fall 1983, dat weer een echte tijdschriftaflevering is: de gevarieerdheid van de inhoud blijkt uit onderwerpen als de rol van het Nederlands in oorlogen met Indianen, vroege muziek in Quebec in verband met de Lage Landen, de Middelnederlandse Nibelungenfragmenten, Vasalis' *Idioot in het bad*, Emants, Piet Paaltjens en nog een aantal andere artikelen die we hier niet alle zullen noemen. Ook het najaarsnummer van 1984 vertoont dat beeld: Sinterklaas, Hendrik Conscience, Multatuli, *Het land van herkomst*, Paul Claudel en de Nederlandse schilderkunst, en nog veel meer. De uitvoering van dit laatste nummer is jammer genoeg veel minder mooi geworden: het is nu ineens gestencild, terwijl de voorafgaande nummers behoorlijk drukwerk te zien gaven. Kennelijk alweer een bezuinigingsmaatregel, ondanks de 'generous grant' waarvan de redactie melding maakt op de eerste bladzij.

Het doorlezen van buitenlandse neerlandistische studies zoals de hierboven genoemde, zet wel aan het denken. We weten allemaal dat het de universiteiten en de wetenschappelijke instituten niet voor de wind gaat: ze hebben in hoge mate te lijden onder bezuinigingen en beperkingen. Publikatiemogelijkheden nemen af, tijdschriften kunnen nauwelijks het hoofd boven water houden. Vooral voor de neerlandistiek is dat bedreigend. Wanneer namelijk de wetenschappelijke germanistiek of anglistiek in Nederland door bezuinigingen getroffen wordt, kan men ervan verzekerd zijn dan die germanistiek, resp. anglistiek in andere landen wel op niveau voortgezet wordt. Met de neerlandistiek ligt dat anders: die moet het hebben van Nederland en Vlaanderen. En juist daarom is het zo verheugend dat er dan ook nog neerlandici extra muros bezig zijn met ons vak, hoe weinigen het er dan ook mogen zijn. In dit verband zou het interessant zijn te weten hoe groot de oplagen zijn en hoe wijd de verbreiding van deze extramurale tijdschriften is.

Wat verder opvalt is dat de belangstelling van vrijwel alle contribuanten naar letterkundige onderwerpen uitgaat. Een enkele keer is er aandacht voor een zuiver historisch onderwerp en één keer wordt een opstel aan woordvolgordeverschijnselen gewijd. Voor het overige lijkt het - althans in deze tijdschriftafleveringen - of er geen Nederlandse taalkunde bestaat, noch historisch, noch modern, noch grammaticaal, noch sociolinguïstisch. En ook dat geeft te denken. Enerzijds dus waardering voor wat er gedaan wordt, anderzijds wensen voor wat er nog gedaan kan worden.

Grondige vegen, vurige tekens

Kroniek van de poëzie

Theo Hermans

Hans Vlek: de naam alleen al is een poëtisch programma. Ik weet het, eertijds in Frankrijk slaagden Pieter Kraai en Jan Wortel er in treurspelen van een adembenemend classicisme tot stand te brengen, maar vandaag in Nederland kan Hans Vlek toch niets anders dan een dichter van nieuw-realistische makelij zijn. Overigens was de naam vijftien jaar geleden wellicht beter bekend dan nu. Hans Vlek publiceerde toen in hoog tempo en had een niet onbelangrijk aandeel in de nieuw-realistische reactie van de Zestigers tegen de moegeworden experimenteerwoede van de Vijftigers.

Zijn debuut verscheen in 1965 - hij was op dat moment achttien jaar - en reeds in 1970 kwam er een verzamelbundel, *Zwart op wit*, die behalve de vroege *Anatomie voor moordenaars* nog twee andere bundels bevatte, met de voor die tijd typerende titels *Iets eetbaars* (1966) en *Een warm hemd voor de winter* (1968). Daarna ging het wat langzamer, wat bedachtzamer ook. Na *Voor de bakker* (1972) duurde het tot 1979 eer *De toren van Babel* uitkwam. Toen was het alweer tijd voor een nieuwe verzamelbundel, ditmaal *Geen volkse god in uw achtertuin* (Amsterdam, Querido, 1980; 147 blz.), waarin de meeste gedichten uit *Zwart op wit* herdrukt werden tesamen met een wat strengere selectie uit *Voor de bakker*. Wie Hans Vlek wil leren kennen, kan het best bij die tweede verzamelbundel beginnen. Nog in 1980 bracht hij een stel *Onnette sonnetten* uit. De stilte die daarop volgde werd pas vorig jaar verbroken door drukke publiceersactiviteit in verscheidene tijdschriften, tenslotte uitmondend in wat nu als *De goddelijke gekte* (Querido, 1986; 64 blz.) op tafel ligt.

Zoals bekend hadden de nieuw-realisten een programmatische voorkeur voor gewone dingen en gewone woorden, waarbij dingen en woorden echter voortdurend op een ironische afstand werden gehouden. Binnen deze richting hield het werk van Hans Vlek zowat het midden tussen de tot in het absurde doorgedreven logica van K. Schippers en de wat slungelachtig aandoende humor van Herman de Coninck. Zijn gedichten waren er op gericht het alledaagse op een schijnbaar argeloze manier te relativeren en lichtjes uit zijn voegen te trekken. Ook de literair geconditioneerde verwachtingen van de lezer moesten geregeld de bodem worden ingeslagen, zoals in deze strofe uit *Iets eetbaars*: 'De morgen is vol lucht / als ik mijn ogen open en zie: / het welkom wacht me / van een schoon stel ondergoed.' Dat hoorde allemaal zo, want de dichter zocht, blijktens een ander gedicht in dezelfde bundel, 'Niet de poëzie / maar de realiteit / van het boerend en hoestend, / ademend leven // ... Daarom: de werkelijkheid, / en als die wat poëzie oplevert / is dat altijd meegenomen.'

Sommige gedichten in *De goddelijke gekte* houden het bij de vertrouwde trant van toen, heffen plechtig aan en gaan dan komisch onderuit. Het zijn niet de beste verzen, al was het maar omdat het procédé begint te slijten. Nee, wat opvalt in deze nieuwe bundel is het grote aantal

gedichten dat het schrijven van gedichten als onderwerp heeft. Hans Vlek doet dat op een volgehouden manier die tegelijk ironisch en obsessief aandoet, spottend en gefascineerd. Hij rekent zich in een hoogdravende pose tot de zoekers naar ‘de hemelbestormende, bergverzettende, / alomvattende, onontkoombare / poëzie’ en hoewel hij het eigen doen steeds weer relativeert, kan hij zich toch niet van het thema losmaken. In de macht en de onmacht maar vooral in de verraderlijkheid van het woord, of die nu ten nadele van de dichter of van de lezer uitvalt, vindt Vlek hier zijn inspiratie. Aan deze bekommernis zit een dieperliggend aspect dat geen relativering verdraagt en dat slechts een enkele keer als openlijke bekentenis naar de oppervlakte komt: ‘Ik doe mijn ogen dicht en voel een pijn / die nooit zal helen, ondanks alle / nuchterheid, humor en koudwaterbaden.’ Zo bloot en zo kwetsbaar laat de dichter zich zelden zien. Toch zit daar kennelijk de drijfveer. Hoe weinig nut poëzie ook mag hebben (‘Van alle dingen is / het gedicht het meest / ontbeerlijk,’ heet het ergens), hoe onbetrouwbaar en glad de taal ook geworden is, het woord moet hem helpen om op pijn en weemoed vat te krijgen:

Niemand weet meer wat de taal betekent
of wie het woord uit de saffieren safe van
de goddelijke glimlach stal. Hoe bloemen
in Babel te bezingen wil hij voorgoed vergeten.

Weten wil hij hoe het woord in de weemoed
woekert die zijn schedel als een ruimt helm
beklemt en hem, tussen gesprek en
routineus compliment, tussen verdrag
en vrede, ikoon en plastic
grafroos, verleidt tot het nutteloze,
overbodige zingen.

Met verzen als deze is het nieuw-realisme van enige jaren her vrijwel geheel uit het gezicht verdwenen. Het zal boeiend zijn te zien in welke richting Hans Vlek straks verder gaat.

In Vlaanderen begon Patricia Lasoen haar poëtische loopbaan eveneens in nieuw-realistische stijl, iets later dan Hans Vlek. Van haar vroege werk gaf de bundel *Landschap met roze hoed* (1981) een representatief beeld, al had de poëziechroniek in *NEM* 38 (voorjaar 1982) er weinig goeds over te zeggen. Nu is er van Patricia Lasoen *De witte binnenkant* (Antwerpen, Manteau, 1985; 38 blz.), achttien gedichten uit de periode 1980-1982. Valt het oordeel, zoveel jaren later en rijper, positiever uit? Ach, nee. Patricia Lasoen vertegenwoordigde altijd al zo'n beetje de huis- tuin- en keukenvariant van de poëziestroming waar zij bij gerekend wordt. Ook in *De witte binnenkant* staan weer verzen van dat slag, zoals in het gedicht dat een mijmerende moeder uit haar overpeinzingen laat opschrikken want ‘De bel schalt door het huis, / de kinderstemmen in de kamer / de melk moet opgewarmd / en de gordijnen open.’ Over het algemeen is het gezinsleven van de autobiografisch getekende ikfiguur in deze bundel echter minder nadrukkelijk aanwezig dan vroeger het geval was. Er is meer beschouwing en symboliek voor in de plaats gekomen, voor mijn smaak te vaak bedorven

door sentimentaliteit en gemeenplaatsen. Het is evenwel niet onmogelijk dat Lasoen het langzamerhand ook in een andere richting gaat zoeken. De gedichten voor Patrick Conrad en Eddy van Vliet in *De witte binnenkant* sluiten wat stijl en taal betreft zo duidelijk bij het werk van deze beide - onderling zeer verschillende - dichters aan dat ik mij afvraag of zij gelezen moeten worden als vingeroefeningen in een ander idioom. In dat geval is er nog hoop voor Vlaanderens meest populaire dichteres. Het slotgedicht van de bundel, wellicht het beste dat Lasoen ooit geschreven heeft en van een merklijk andere toonaard dan de meeste voorgaande, wijst ook die kant op.

Eerder dit jaar verscheen bij De Bezige Bij de uitstekende essaybundel *Het literair klimaat 1970-1985* (red. Tom van Deel, Nicolaas Matsier en Cyrille Offermans), met zeventien bijdragen over uiteenlopende aspecten van de Nederlandse letterkunde van het laatste anderhalf decennium. Een boek om te hebben, maar daar gaat het niet over. In zijn bijdrage over de Vlaamse poëzie van het recente verleden geeft Hugo Brems een karakteristiek van Leonard Nolens, poëtikaal gesproken Lasoens absolute tegenvoeter. Hij heeft een hele mondvol nodig voor 'deze poëzie vol omkeringen, paradoxen, chiasmen, herhalingen, stapelconstructies, met de zware klemtonen, de soms hoogdravende preektoon.' Het werk van Leonard Nolens draagt een hoogst persoonlijke stempel, dat is duidelijk. Zijn voorlaatste bundel, *Vertigo* (1983), kwam in *NEM* 43 (najaar 1984) ter sprake. Inmiddels is Nolens naar een Nederlandse uitgeverij overgestapt, waardoor de kans dat zijn gedichten de aandacht zullen krijgen die zij verdienen, aardig vergroot wordt.

De nieuwe bundel heet *De gedroomde figuur* (Amsterdam, Querido, 1986; 63 blz.), wat ook de titel is van één afdeling ervan, geschreven naar aanleiding van 'sprekende koppen' van de Engelse beeldhouwer John Davies. De reeks, achttien zesregelige en merendeels rijmende gedichten, vormt een merkwaardige poging zich in deze hiëratische en archetypische sculpturen in te leven. Het gebeurt niet vaak dat poëzie en plastische kunst elkaar zo dicht naderen. De overige vier afdelingen zijn, zoals bij Nolens bijna altijd het geval is, zelfexpressie en aanspreking. Rhetorische uithalen, klankstapelingen en paradoxen horen onlosmakelijk bij dit gespannen idioom. Wanneer Nolens autobiografisch is, zoals in de openingsgedichten van de bundel, dan is hij dat nadrukkelijk en omstandig. Wanneer hij gestalte wil geven aan zijn besef dat wij het verleden in ons blijven meedragen, dan gebeurt dat aan de hand van herhaalde en gevarieerde beelden van geboorte, water, stromende tijd en moedersymboliek. 'Grondige vegen, vurige tekens,' noemt hij zijn eigen methode en die zelfgekozen termen zeggen iets over het bezwerend en ritueel karakter van Nolens' werk. *De gedroomde figuur* vertoont een grotere formele gebondenheid dan de vroegere bundels. De vernuftige en volstrekt eigenzinnige rijmpatronen leggen Nolens' gedrevenheid zekere grenzen op, maar zij versterken tegelijk de indruk dat hier een dichter met een vrijwel onbeperkt taalscheppend vermogen aan de slag is. Nolens vraagt veel van zijn lezers. Van zijn kant geeft hij zich ook helemaal, overrompelend, balsturig en onbenepen. De ontsparingen neemt hij op de koop toe, de winst zit in uitzonderlijke gedichten als de titelreeks,

‘Brief’, ‘Verklärte Nacht’, ‘Gezichtsbedrog’ en ‘Meinacht’. Dat is geen geringe oogst.

Of de Nederlandse kritiek voor Nolens' lyrische vuur warm zal lopen, staat nog te bezien. De poëtikale normen ten noorden en ten zuiden van de rijks grens zijn niet dezelfde. Geen beter middel om dat duidelijk te maken dan een snelle overstap naar een intussen al wat oudere bundel van Ad Zuiderent, heel toepasselijk *Natuurlijk evenwicht* geheten (Amsterdam, Arbeiderspers, 1984; 54 blz.). Na zijn onstuimig experimenteel debuut in 1968 evolueerde Zuiderent in de zeventiger jaren naar een meer traditionele poëzie. Aan het slot van zijn voorlaatste bundel, *Geheugen voor landschap* (1979), sprak hij zich direct uit als bewonderaar van Nescio, Bloem en Nijhoff. Het landschap in *Geheugen voor landschap* was concreet en benoembaar Hollands, vastgelegd in een aantal fietstochten waarvan de openings- en eindreeks van de bundel het relaas brachten. De spil van de bundel *Natuurlijk evenwicht* is Zuiderents achtertuintje, zes bij acht meter, inclusief cirkelvormig tuinpad. Het hele boek draait, bijna letterlijk, om die tuin en dat pad, want de verzameling, en ieder gedicht daarin, is strikt symmetrisch opgebouwd. De gedichten vertonen wisselende strofenindelingen, maar telkens is die indeling qua aantal regels, vaak ook qua gedachteninhoud, precies uitgebalanceerd. Een enkele keer, met name in ‘Bijna balans’, gaat de dichter zo ver dat de tweede strofe de welhaast woordelijke omkering is van de eerste, een moderne retrograde dus. De bundel als geheel laat een gelijkaardig spiegeleffect zien. Hij bestaat uit zeven afdelingen en het aantal gedichten per afdeling is: 1-7-8-3-8-7-1. De drie gedichten die de middelste reeks vormen handelen alle drie over tuinen, met als scharnier het gedicht ‘Tuinpad’, over dat ronde pad in die rechthoekige tuin - de kwadratuur van de cirkel, maar dan omgekeerd en bij benadering. Het is alleszins een knappe constructie, die tot een aangepaste, niet-lineaire manier van lezen nodigt, want van zodra je je van de symmetrie bewust wordt ga je ieder gedicht in twee helften verdelen, om er vervolgens zijn tegenhanger in de andere helft van de bundel op na te slaan.

Over het ontstaan van het centrale gedicht ‘Tuinpad’ schreef Zuiderent het stuk ‘Van de plattegrond af’ in *De Revisor* van februari 1984. Uit die dagboekfragmenten blijkt dat de oorspronkelijke aanleiding, een landschap in Frankrijk, al spoedig losgelaten werd voor iets wat zoveel dichters bij huis lag, bovendien een ‘zelfbedacht landschap’ dat als metafoor kon dienen voor iets anders - voor de poëzie, voor de visie van de dichter op zijn eigen poëzie. Het tuinpad maakt het mogelijk bij iedere plant in de tuin te komen en wordt daardoor een teken van controle en beheersing, de tuin is een plek die de dichter zich volkomen toegeëigend heeft. De metaforische toepassingsmogelijkheden zijn groot, van kunstmatig geschapen toevluchtsoord tot het bedwingen van natuur door cultuur. In de bundel lijkt ook ieder gedicht weer op een keurig aangeharkt perkje. De formele beslotenheid van het geheel, net als de beelden van kunstig aangelegde parken bij de Symbolistische dichters van omstreeks de eeuwwisseling, houdt de chaos daarbuiten op een afstand, of juist: creëert een tegenwicht voor de wanorde van buiten. Ook hier dient de vormvastheid als ‘een korst op ontredde’, zoals de dichter het noemt.

Uiteraard bezit iemand als Zuiderent te veel kritische zin om zich tevreden in zijn tuintje op te houden. Het rustpunt dat het middelste tuingedicht in *Natuurlijk evenwicht* biedt, wordt in de bundel slechts één keer bereikt. In de beide andere gedichten van de centrale reeks laat de dichter ons een levenloze ‘Tuin der wetenschap’ en een door de kat in moordzucht overhoop gehaalde tuin zien, twee ironische waarschuwingen voor wie het spel en de metafoor al te ernstig zou willen nemen. De bundel wordt afgesloten - want aan lineair lezen ontkom je toch niet - met een indrukwekkend gedicht dat een berglandschap in Frankrijk beschrijft en het licht dat daarop speelt: ‘Wij keken naar dit ritueel van onverplicht / bewegen en onze handen deden er vanzelf aan mee.’ Alsof de dichter zeggen wilde: het ritueel van poëzie als zelfgemaakte beschutte ruimte is slechts in beperkte mate mogelijk, en het is ook niet het begin en eind van alles.

De stem van de schrijver en die van zijn personages

Kroniek van het proza

R.P. Meijer

Grote schandalen zijn zeldzaam in de Nederlandse literaire wereld. Het wil wel eens gebeuren dat een minister een toegekende prijs weigert te bekrachtigen of iemand een reisbeurs weigert, maar de tijd dat schrijvers als Vestdijk, Blaman, Wolkers, Hermans en Reve om hun voorkeuren of afkeren door de pers gehoond werden, en soms door het gerecht vervolgd, lijkt voorgoed voorbij. Toch is het Frans Kellendonk gelukt om met zijn nieuwe roman een flinke wolk stof te doen opwaaien. Het boek heet *Mystiek lichaam* (Meulenhoff, f 24,50) maar wie zich bij deze titel een vergeestelijkt verhaal voorstelt, komt bedrogen uit. Het is een werelds boek over geld, gierigheid, familieruzies, onverwachte zwangerschap en homoseksualiteit. Bovendien is Kellendonk niet zuinig met zijn kritiek op de huidige samenleving. Dit alles klinkt misschien niet vrolijk en daarom moet ik er meteen bij zeggen dat het boek minstens even humoristisch is als ernstig.

In het centrum van het verhaal staat een onaangename man, A.W. Gijselhart, een rijke sjacheraar en profiteur. Zijn dochter Magda is arts en leidt het leven van een onafhankelijke vrouw al heeft ze de gewoonte om na ontspoorde liefdesgeschiedenissen steeds weer terug te keren naar het huis van haar vader. Gijselharts zoon woont in New York en is daar kunstcriticus en tegelijk een tamelijk louche speculant in moderne schilderijen. Hij is homoseksueel en zijn liefdesleven is al even weinig stabiel als dat van zijn zuster. Na de dood van zijn laatste vriend gaat ook hij terug naar het vaderhuis waar Magda net een kind heeft gekregen van een joodse arts, Pechman geheten, ook een onaangename man en financieel net zo'n knoeier als Gijselhart, alleen met minder succes.

De figuur van Pechman is een aantal critici in het verkeerde keelgat geschoten. De meestal zo redelijke en milde Aad Nuis schreef beschuldigend in de Volkskrant (16.5.86) dat er over bepaalde passages 'een dubbel en driedubbel geïroniseerd maar onmiskenbaar waas van antisemitisme' hing, en dat het boek 'opvallend rijk was aan weerzinwekkende onzin'. Carel Peeters die het boek eerst in Vrij Nederland niet onwelwillend besproken had, kwam daar later op terug en ging meehuilen met Wolf Nuis (17 en 31.5.86). In de tussentijd had Wim de Bie Kellendonk ook al beschuldigd van 'het ventileren van anti-joodse geluiden'. Behalve van antisemitisme werd Kellendonk ook beticht van onverdraagzaamheid, geborneerdheid en het belachelijk maken van homoseksualiteit. Kortom, het was een schandaal.

De wereld hangt van onzin aan elkaar en de aantijgingen van bovengenoemd trio bevatten geen enkele aanmoediging om deze overtuiging te herzien. Gelukkig waren er ook die het hoofd koel hielden, ook al hadden sommigen wel bezwaren tegen het boek. K.L. Poll vond dat Kellendonk een te grote dosis ironie gebruikt had en hij protesteerde tegen wat hij 'de aanbidding van de paradox' noemde (NRC Handelsblad, 13.6.86). De be-

schuldiging van antisemitisme wees hij af als veel te zwaar. Jaap Goedegebuure was in de Haagse Post (7.6.86) veel positiever al noemde hij de boutades van Kellendonk reactionair en muf en verwierp hij diens toenadering tot het katholicisme. Wel was hij het met Kellendonk eens dat ‘een samenleving die niet langer gemeenschap wil zijn, en uiteen is gevallen in elkaar verketterende groepen en groepjes die het heil zoeken in het isolement van eigenheid, ten dode is opgeschreven’. Kellendonk had dus wel het een en ander losgemaakt. Het meest positief was Rob Schouten in de Volkskrant van 22.5.86. Zijn conclusie was: *Mystiek lichaam* is een buitengewoon levendig boek, kunstig opgebouwd, vol ideeën, vol maatschappijkritiek, een boek dat men niet mag missen. En was het de stem van de schrijver zelf die we hoorden in de zogenaamde antisemitische passages? Kellendonk verweerde zich tegen die beschuldiging in een interview in Vrij Nederland (31.5.86), zeggend dat hij er geen zin in had gehad om bij elke antisemitische uitspraak van een van zijn personages een andere figuur te laten opdraven die luid foei riep.

Kellendonk was overigens niet de enige die in de afgelopen zes maanden voor beroering heeft gezorgd. Ook de nieuwe roman van Andreas Burnier heeft verscheidene critici aan het schrikken gemaakt. In *De trein naar Tarascon* (Querido, f 25, -) beschrijft zij de laatste levensperiode van William Baston, een man die in een Duits kamp gezeten heeft en na zijn terugkeer in Nederland verdacht wordt van moord op een prostituee. Hij verschuilt zich op zijn vliering en begint daar te hallucineren. Hij voert gesprekken met vrienden uit het verleden en slaat daarbij merkwaardige wartaal uit, hoofdzakelijk bestaand uit verwensingen aan het adres van de Duitsers, die hij beschuldigt van een gigantische samenzwering. Na hun nederlaag, zegt hij, zijn ze door blijven bouwen aan het Rijk van de Hond. Het resultaat zal een nieuwe moordcultus zijn: ‘de medici zullen macht, geld en eer vinden in eugenetica: abortus en euthanasie als offers aan de Hond’. Daarna volgen de industriëlen en militairen, die zinloze moordpartijen zullen ontketenen en een stroom van roesverwekkende en verdovende middelen over de aarde zullen uitstorten. Dat gaat nogal ver, vooral als even later abortus en euthanasie beschouwd worden als uitvloeisels van de experimenten in de concentratiekampen. Burnier draaft hier behoorlijk door.

Burnier? vraagt iemand verschrikt. Burnier zegt dat toch zelf niet maar legt het een van haar personages in de mond. Net als Kellendonk dat doet in zijn boek. Ja, maar het verschil is dat er van Kellendonk geen antisemitische of antihomoseksuele uitlatingen bekend zijn terwijl Andreas Burnier, of liever haar alter ego, de criminoloog C.I. Dessaur, nooit een geheim gemaakt heeft van haar afschuw van euthanasie en abortus en daar in verschillende essays tegen ten strijde getrokken is. Het is dan ook geen verbeelding als achter het geraas van William Baston de stem van prof. Dessaur zelf valt waar te nemen.

In de kritiek is *De trein naar Tarascon* enkele malen een ideeënroman genoemd in plaats van een roman met een overwegend verhalend karakter. Wam de Moor deed dat in De Tijd (21.3.86) en Aleid Truijens sprak in NRC Handelsblad zelfs van een stortvloed van ideeën (21.3.86). Dat lijkt me nogal overdreven want afgezien van de dolgedraaide theorie

over abortus en euthanasie, en een geblutste visie op de verhouding tussen mannen en vrouwen is de rijkdom aan ideeën niet groter dan die van de meeste romans. Wat dat betreft mag Kellendonks roman met meer recht een ideeënroman genoemd worden. Bovendien zal iemand die het werk van Burnier in de laatste jaren gevolgd heeft van haar theorieën niet opkijken. Het lijkt me reëler de nadruk te leggen op het verhalende aspect van haar roman. Het boek loopt als de trein waar het naar heet en geeft in het korte bestek van 134 bladzijden een scherp beeld van de totale ontreding van een uit Duitsland teruggekeerde. T. van Deel noemde het boek zeer terecht ‘eenvoudig een spannende roman, met veel discutabele essayistiek erin’ (Trouw, 20.3.86).

In de afgelopen maanden zijn er ook verschillende romans verschenen waarin - dat spreekt vanzelf in Nederland - teruggeblikt wordt op de kindertijd. Wessel te Gussinklo deed dat in *De verboden tuin* (Meulenhoff, f 29,50) op een manier die duidelijk laat zien hoe netelig het is om vanuit de volwassenheid de gevoelens van een puber terug te roepen en weer te geven. Te Gussinklo weet heel goed dat het onmogelijk is om terug te kruipen in de kinderhuid. Hij is er zich duidelijk van bewust dat er een interpretator staat tussen de gevoelens van het kind en de conclusies van de volwassene die ze opschrijft. De vraag duikt dan steeds op hoever de verteller kan gaan met zijn interpretatie van de ervaringen van het kind zonder de authenticiteit van de kinderlijke belevenis aan te tasten. Een voorbeeld: de jongen wordt sterk aangetrokken door de meisjes op school en tegelijk is hij erg bang voor ze. Dan staat er: ‘Alles wat ze deden of zeiden verwees op een geheimzinnige manier naar henzelf. Het had geen werkelijke bedoeling meer’. Een dergelijke passage staat ver af van de kinderlijke waarneming en de interpretatie lijkt bestuurd door een psychologenhand.

Het gebeurt ook wel in dit boek dat de verteller een taal gebruikt die zo ver verwijderd is van die van het kind dat het soms niet duidelijk is wat voor gevoelens er achter de woorden gezeten hebben. Als Te Gussinklo de jongen laat denken: ‘Een huis bestond al zonder stenen’, of ‘er was nooit één bedoeling in de dingen, maar duizenden, evenveel als er dingen waren’ dan is het zonneklaar dat een jongen van een jaar of elf dit niet gedacht kan hebben. Maar die jongen moet iets gevoeld hebben, er moet een sensatie zijn geweest waar deze interpretatie uit voortgekomen is, en wat was dat gevoel dan? Het boek roept bewondering op om de uitzonderlijke gedetailleerdheid die toch nooit langdradig wordt, en het lokt kritiek uit omdat een teveel aan interpretatie het soms onmogelijk maakt om mee te beleven wat er in de jongen omgaat.

Die klip waar Te Gussinklo wel eens tegenop vaart, is prachtig omzeild door Rudi van Dantzig, de balletdanser en choreograaf, die in zijn eerste roman *Voor een verloren soldaat* (Arbeiderspers, f 34,50) een ongemeen overtuigend beeld geeft van de ervaringen van een eveneens elfjarige jongen tijdens de hongerwinter en de bevrijding. In die winter van 1944-45 werden duizenden kinderen van elf tot zestien jaar uit het westen overgebracht naar de noordelijke en oostelijke provincies waar nog voedsel te krijgen was. L. de Jong schrijft in zijn geschiedenis van Nederland tijdens de oorlog dat het er ongeveer vijftigduizend geweest zijn. Van de ervaringen

van die kinderen is in de literatuur zo goed als niets te vinden terwijl die uitbesteding voor veel van hen toch een traumatische ervaring geweest moet zijn. Ze kwamen terecht bij mensen die ze vaak niet goed konden verstaan en die een leven leidden waar de kinderen uit de stad geen weet van hadden. Om die reden alleen al is Van Dantzig's boek het lezen waard. Maar er is meer.

Het is bijna niet te geloven dat *Voor een verloren soldaat* een eerste roman is. Als een ervaren schrijver bouwt Van Dantzig heel zorgvuldig de situatie op: de geheimzinnige rit van Amsterdam naar Friesland in een vrachtauto vol met andere kinderen, de aankomst bij het vissersgezin in het afgelegen dorpje Laaxum, de onzekerheid van de jongen - die Jeroen genoemd wordt - tegenover het ongewone eten en de onbekende gelovigheid, de hardvochtigheid en het onbegrip van de onderwijzer op school. Jeroens troost in die dagen is Jan, een jongen uit zijn straat in Amsterdam, die een eindje verderop bij een boer woont en die zich veel beter aan kan passen dan Jeroen. Ze stoeien en worstelen en Jan laat zijn erectie zien. Jeroen is dan nog niet zo ver maar al gauw haalt hij Jan in en wordt wild verliefd op hem zonder daar iets van te kunnen uiten.

De bevrijding zet het leven van Jeroen voor de tweede keer op zijn kop. Hij wordt onweerstaanbaar aangetrokken door de Amerikaanse soldaten en hij kan zijn ogen niet van hen afhouden als ze in het kanaal gaan zwemmen. Hij laat de andere kinderen naar huis gaan en blijft zelf kijkijken. Dan neemt een van de soldaten hem mee in zijn auto, geeft hem een pakje kauwgom en klemt hem tegen zich aan. Jeroen is 'duizelig van angst' maar gaat toch naar huis met het gevoel dat er iets glorieus gebeurd is. Kort daarop neemt de soldaat bezit van hem. Jeroen verzet zich tegen de pijn en het verbodene, tegen de geur van metaal en ziekenhuis die de soldaat achterlaat. Hij is bang voor hem maar heeft geen verweer tegen zijn aantrekkingskracht. Hij voelt zich 'doordrenkt van vuil en vingers' maar als hij thuis is schaamt hij zich alleen maar over zijn bangelijkheid en lijdzaamheid en wil hij dat het weer gebeurt. Hij raakt verslaafd aan de soldaat en rekent erop dat ze samen uit het dorp weg zullen gaan want nu horen ze bij elkaar.

Wat voor Jeroen een schokkende belevenis is die zijn leven voor een deel zal bepalen, is voor de soldaat niet meer dan een voorbijgaande gebeurtenis en hij verdwijnt al gauw, zonder zelfs maar een woord van waarschuwing en zonder een spoor na te laten. Jeroen is radeloos en zoekt hem overal, eerst in Friesland en later in Amsterdam. Hij vindt hem nergens. 'De eerste twee jaar heb ik de bevrijding als een waanzinnige herdacht, dagelijks', zegt hij aan het eind van het boek. Duidelijker kon zijn wanhoop niet uitgedrukt worden.

Door de zorgvuldige opbouw van het boek zijn de complexe reacties van Jeroen op zijn seksuele overweldiging volkomen geloofwaardig, aangrijpend en herkenbaar ook voor wie dit niet uit eigen ervaring kent. Het is een precair onderwerp, en een van de opvallende aspecten van het boek is dat het een bewonderenswaardig evenwicht bewaart: het gaat nooit te ver en houdt nooit teveel achter. Dat vind ik tenminste, en ik ben het dus oneens met Diny Schouten die in *Vrij Nederland* (7.6.86) de seksuele passages te lang vond en van de details moest kokhalzen. Ze stond daarmee tamelijk

alleen want de meeste critici hebben het boek de hemel in geprezen. De enige kritiek die Van Dantzig te horen kreeg betrof zijn beeldspraak, die inderdaad wel eens uit de rails loopt. Maar die kritische opmerkingen doen niet af aan de buitengewone prestatie die hij geleverd heeft.

De romans van Kellendonk en Van Dantzig vormen de hoogtepunten van het laatste halfjaar. Daarnaast heeft de pers ook veel aandacht besteed aan twee verhalenbundels van debutanten: *Het ontbrekende* van Christien Kok (Querido, f 22,50) en *Jacobi's tocht* van Wanda Reisel, waarbij de tweede er heel wat beter af kwam dan de eerste. 'Waarom makkelijk als het ook moeilijk kan?' vroeg Willem Kuipers niet ten onrecht naar aanleiding van de verhalen van Christien Kok (De Volkskrant, 11.4.86), en T. van Deel zette boven zijn recensie in Trouw (10.7.86) de titel 'Stijlgebreken' en liet in zijn betoog een paar keer het woord aanstellerij vallen. Dat laatste lijkt me een beetje te hard want de zwakke plekken in de verhalen van Kok zijn eerder te verklaren uit een broze overgevoeligheid dan uit aanstellerij. Alle vertelsters die Kok in haar verhalen laat optreden zijn eenzaam, zwijgzaam en uiterst kwetsbaar. Ze hebben behoefte aan veel aandacht, ze zoeken contact met verwante zielen maar slagen er nooit in hun isolement blijvend te verbreken. Dat alles is niet overrompelend nieuw en de overgevoeligheid waar alle figuren mee behept zijn wekt op den duur irritatie, evenals de raadseltjes waar de lezer mee blijft zitten.

De hoofdpersonen van de twee lange verhalen in Wanda Reisels boek hebben geen last van overgevoeligheid al zijn ze ook niet bepaald dikhuidig. De eerste is een jonge vrouw, Elena Jacobi, die kort na de dood van haar vader op zoek gaat naar zijn minnares. De vader was een charmante, vrouwenjagende arts die veel op reis was. Als hij terugkwam en zijn vakantiefilms vertoonde was er altijd wel een mooie vrouw op te zien. 'Iets moois kan ik niet laten lopen', zei hij dan. Zijn vrouw glimlachte schouderophalend en Elena hield haar mond. Tijdens de zwerftocht richt haar woede zich uitsluitend op de onbekende vrouw en het komt niet bij haar op haar vader zijn escapades te verwijten. De vrouw was duidelijk haar rivaal in de liefde van en voor de vader en daar moet ze voor gestraft worden in een grandioze wraakoefening. Van Elena's grootse plannen komt weinig terecht, en dat is een van de aantrekkelijke kanten van dit verhaal: een keurige opvoeding en het besef van de betrekkelijkheid van alles legt ook aan de felste wraakzucht beperkingen op. Daardoor blijft het verhaal, ondanks de razernij van de vertelster, licht van toon en in de grond van de zaak humoristisch. Het tweede verhaal, 'Hartstocht' geheten, blijft er ver bij achter. Er is daar ook sprake van een speurtocht, ditmaal naar de ondoorzichtige verhouding binnen het huwelijk van twee kennissen van de hoofdfiguur. Haar nieuwsgierigheid leidt zoals te verwachten tot ernstige complicaties. Aad Nuis vond dit verhaal gekunsteld (De Volkskrant, 11.4.86), T. van Deel schimmig (Trouw, 27.3.86) en Frans de Rover kwalificeerde het als 'suggestie zonder substantie' (Vrij Nederland, 15.3.86). Het voornaamste manco lijkt me het ontbreken van de geladenheid en de humor van het eerste verhaal. Op grond van dat eerste verhaal denk ik dat er in de toekomst van Wanda Reisel meer te verwachten is dan van Christien Kok, tenzij de laatste besluit alle vaagheid en geheimzinnigheid uit te bannen en haar overgevoeligheid te relativiseren.

De meeste neerlandici kennen Cornets de Groot als een originele en vaak onbesuisde essayist die zich vooral bezighoudt met Vestdijk en Achterberg. Het was dan ook een verrassing om van deze nu zeventenvijftigjarige een eerste roman te lezen. Het boek, *Tropische jaren* (De Prom, f 24,50), beschrijft de ervaringen van een jongen in Jakarta tijdens de Japanse bezetting. De gebeurtenissen worden gezien vanuit het perspectief van een Indo, en verteld en te boek gesteld tegen de achtergrond van Istanboel. Dat lijkt haast te origineel om aanvaardbaar te zijn maar er is een goede reden voor. Als de verteller, zelf Indo, met vakantie in die stad logeert, blijkt Istanboel voor zijn westerse vrouw een Aziatische stad terwijl het voor hemzelf, met zijn Aziatische achtergrond, een westerse stad is. Istanboel is een Indo onder de steden, zegt hij, en juist daardoor beginnen zijn herinneringen zich ineens uit te kristalliseren. Het is een levendig en boeiend boek geworden, een kunstig vlechtwerk van Indische en Europese ervaringen. Het is vooral interessant omdat de verteller door zijn half-Indonesische afkomst betrekkelijk vrij door Jakarta rond kon lopen in de tijd dat de Nederlanders in de kampen zaten en niets van het dagelijks leven in de stad konden meemaken.

Tot slot: wie het *Verzameld Werk* van Willem Elsschot nog niet in zijn bibliotheek heeft omdat de vorige uitgaven nogal prijzig waren, kan deze leemte nu opvullen. De uitgeverij Querido heeft een nieuwe druk in de handel gebracht voor f 35, - de prijs die men anders voor één roman betaalt.

Boekbesprekingen

***Papers from the First Interdisciplinary Conference on Netherlandic Studies*, edited by William H. Fletcher. Lanham, New York, London: University Press of America, 1985, Pp. XIV + 234. ISBN 0-8191-4708-7.**

't Simpele feit dat het mogelijk is gebleken een groot aantal van de lezingen, die in juni 1982 gehouden werden op de eerste Interdisciplinary Conference on Netherlandic Studies, in boekvorm te publiceren, getuigt van de gestadig groeiende belangstelling in de Verenigde Staten voor 'Netherlandic Studies' (in de ruimste zin van het woord). Uiteraard is het onmogelijk om in dit korte bestek aandacht te besteden aan elke lezing apart die deel uitmaakt van de bundel (in totaal bevat deze 25 lezingen). Toch kunnen enkele opmerkingen van meer algemene aard wellicht een indruk van deze publikatie geven.

Lezingen die een literair onderwerp behandelen zijn, in aantal althans (9), het sterkst vertegenwoordigd en zijn typerend voor de grote verscheidenheid die in het algemeen de conferentie karakteriseerde. Zo treft men verhandelingen aan die qua tijdperk variëren van de late middeleeuwen tot de hedendaagse tijd, en qua onderwerp van Rederijkers tot feminisme. De deelnemers kwamen trouwens niet alleen uit Noord Amerika: er waren sprekers afkomstig van universiteiten en andere instellingen in België en Nederland, en zelfs één uit Australië.

Buiten literatuur wordt ook aandacht besteed aan taalkunde, geschiedenis, civilisatie, en immigratie (in Amerika), terwijl de bundel wordt besloten met twee gedichten ('Halftalig' en 'Amerika') van Leo Vroman en een kort verhaal van Janwillem van de Wetering ('Dood van een bosmarmot'), beiden als gasten op de conference aanwezig.

Een van de belangrijkste doelstellingen van de ICNS was lezingen te presenteren die zowel voor vakgeleerden als een algemener publiek aantrekkelijk waren. Sommige sprekers slaagden daarin beter dan andere. Toch maakt het geheel geen rommelige of ongeordende indruk; men komt bij het lezen tot de positieve conclusie dat 'Netherlandic studies' een rijke verscheidenheid bieden.

Het formaat van dit boek is eenvoudig en aantrekkelijk. 't Is echter jammer, dat de uitgave een tamelijk groot aantal typografische fouten bevat. Inmiddels zijn in 1984 de tweede en zeer onlangs (juni 1986) de derde ICNS gehouden, met minstens evenveel succes als de eerste. Derhalve kunnen we met belangstelling uitkijken naar de *proceedings* van deze beide conferenties.

Margriet Bruijn Lacy, North Dakota State University

Stassar, Paul: *Beheers je Taal*, Martinus Nijhoff, Leiden/Antwerpen 1984.

Beheers je Taal wordt door zijn auteur Paul Stassar 'Een cursus Taalbeheersing voor HBO en WO' genoemd. Op de omslag is daar nog aan toegevoegd:

'Taal/Schrijven/Spreken/Solliciteren'. Die vier lemma's slaan kennelijk op de vier hoofdstukken, waarvan er echter in het boek zelf twee een andere naam hebben: het tweede heet daar 'Doelbewust schrijven' en het derde 'Formele voordracht'.

Beheers je Taal is een boek voor training in communicatieve vaardigheden, maar wil ook laten zien wat taal is en probeert zelfs enig licht te werpen op de geschiedenis van het Nederlands (hoofdstuk 1).

'Communicatieve vaardigheden' worden door Stassar hoofdzakelijk gelijkgesteld met het bereiken van je doel als je gaat schrijven/een voordracht houden/solliciteren. Daarmee gaat de auteur blijkbaar in op een moderne maatschappelijke trend. Zijn eigen populariserende stijl geeft daar overigens ook wel wat aan toe.

De werkmethode van Stassar stoelt op een voortdurend vergelijken en combineren van theorie en praktijk (waarom hij in zijn 'Woord vooraf' 'praktijkgerichte' met een 'k', 'praktijkgevallen' met een 'c' laat drukken, is me niet duidelijk geworden). Hij geeft veel voorbeelden van schrijfwerk in de vorm van krant artikelen en dergelijke. Hier en daar worden die ook schematisch als modellen toegelicht.

In het hoofdstuk 'Formele voordracht' geeft Stassar onder 3.10 'Hulp bij zinvolle discussie: kretologiemixer'. Dat zijn drie kolommen met woorden en termen, waaruit willekeurige combinaties als de door de schrijver zelf genoemde 'geobjectiverde relationele gedragalternatieven' samengesteld kunnen worden en die volgens hem 'waardevolle bijdragen voor een zinvolle discussie opleveren'. Op dezelfde manier functioneert de daaropvolgende 'Welzijnsroomklopper'. Mijn bewondering voor de hier gedemonstreerde vindingrijkheid slaat om in angst dat de gebruikers van het boek de mogelijke ironie van één en ander gewoon niet zien.

Beheer je Taal bevestigt de trend dat het vak taalbeheersing niet meer op de eerste plaats een zaak van neerlandici is. Of je aan de hand van wat Stassar presenteert, bijvoorbeeld ook kunt leren wat vroeger 'stellen' heette, of je er met andere woorden in kunt vinden hoe je een goede zin schrijft en hoe zo'n goede zin kan aansluiten bij een vorige, blijft voor mij een open vraag. Maar het is in ieder geval een interessant boek, ook voor docenten in het buitenland, die al bladerend een beeld krijgen van hoe Nederland en Nederlanders vandaag de dag met het Nederlands omgaan.

Jos Wilmots

Man's Desire and Fleeting Beauty: a Sixteenth Century Comedy. Vertaling van Een esbattement van sMenschen Sin en Verganckelijcke Schoonheit, door Robert Potter en Elsa Strietman. Verschenen in Dutch Crossing 26 (1985), pp. 29-84.

In juni 1984 werd in het Engelse Cambridge *Een esbattement van sMenschen Sin en Verganckelijcke Schoonheit* opgevoerd. Dit rederijkersspel, dat in het midden van de zestiende eeuw werd geschreven, mogelijk door de Leidse rederijker Reyer Gheurtz voor een wedstrijd in Gouda, werd voor die gelegenheid in het Engels vertaald door R. Potter en E. Strietman. Vanwege de enthousiaste reacties van het publiek besloten de beide vertalers het script van het spel in druk te laten verschijnen.

Het vertalen van een werk als *sMenschen Sin* is geen eenvoudige zaak door de ingewikkelde versvormen, dikwijls met binnenrijm, waarvan de rederijkers zich bedienden. In *sMenschen Sin* komen er naast liedjes ook rondelen en refereinen voor. De vertalers hebben die vormkenmerken van de tekst zoveel mogelijk willen weergeven, met behoud van eindrijm, maar het bleek technisch onmogelijk om in alle gevallen ook het binnenrijm te handhaven. Het resultaat is een soepel lopende tekst die echter niet zo beeldend is als het zestiende-eeuwse origineel. Hetzelfde bezwaar zou overigens ook voor een moderne Nederlandse vertaling gelden. Ter illustratie het volgende voorbeeld. Het sinneken Gewoonte roept zijn tegenspeelster Maniere:

Amorös dier, // waer scuijldij / waer steect ghij nu?
Steect voort u snuijfgat, // thoont mij u schoonte.

De Engelse vertaling luidt:

My pretty creature, where are you hiding?
Raise your little nose now, show me your face.

De leesbaarheid van de vertaling is vooral te danken aan de gezamenlijke inspanning van een Nederlandstalige en een Engelstalige vertaler. Een gelukkige combinatie omdat alleen op deze manier een (laat-)middeleeuwse tekst zowel accuraat als leesbaar vertaald kan worden.

Een vertaling van een middeleeuwse toneeltekst is op zijn best een goedgeschreven weergave van de inhoud daarvan, voor zover mogelijk met behoud van vormkenmerken. Zo'n tekst kan met succes op het toneel gebracht worden, zoals in Cambridge gebleken is. Als leestekst voor Engelstalige studenten die ingewijd moeten worden in de Nederlandse literatuur van de zestiende eeuw is deze publikatie minder geschikt omdat de inleiding zeer beknopt is, er nauwelijks sprake is van een bibliografie en in de tekst voetnoten en regelnummering zelfs geheel ontbreken. Met behulp van voetnoten had er bijvoorbeeld in de tekst aangegeven kunnen worden hoe de auteur de namen en deviezen van een aantal rederijkerskamers op kunstige wijze in de tekst vervlochten heeft. In de inleiding wordt voor nadere informatie verwezen naar de Nederlandse teksteditie van *sMenschen Sin*, verschenen in de serie *Zwolse Drukken en Herdrukken*, die inmiddels bijna twintig jaar oud is. Het onderzoek naar de produktie van de rederijkers en naar de

functie van het laatmiddeleeuws toneel heeft de laatste twintig jaar niet stil gestaan.

Man's Desire is in de eerste plaats een script. Voor onderwijsdoeleinden ontbreekt alle relevante informatie.

H. van Kampen, University of Minnesota

K. Bostoen *Kaars en bril: de oudste Nederlandse grammatica*. Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1985. 47 pp. + 8 afb.

Niet voor blinden, 'want alsulken en helpt keersse noch brill', maar voor belangstellenden die zich willen laten beleren over hun eigen Nederlandse taal, schreef Johan Radermacher, een geleerde koopman uit Londen, in 1568 een van de voorzetten tot de eerste Nederlandse grammatica, *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst* uit 1584. Jarenlang was het handschrift zoek. Bostoen heeft de eerste grammaticale proeve uit ons Nederlandse taalgebied zowel diplomatisch (met enige aantekeningen) als kritisch uitgegeven. Bovendien schreef hij een inleiding waarin het origineel en een afschrift, de auteurskwestie, de auteur en zijn publiek en de inhoud aan de orde komen. De proeve zelf behandelt de noodzaak van grammaticale informatie die gebaseerd is op de taal zoals die wordt gehanteerd (en niet op het Latijn), de spelling, de uitspraak, de woordafleiding en de zinsbouw. Bij elkaar 47 bladzijden druks die het lezen best waard zijn. Het boekje is zeer verzorgd uitgegeven.

(JdV)

M.J. Gertrude Reichenbach-Consten en Abraham Noordergraaf (eds.), *Two hundred years of Netherlands-American Interaction*. Bryn Mawr (Pens.), 1985. 128 blz.

Dit kostbaar uitgegeven boekje bevat de teksten van de lezingen die in 1982 aan de universiteit van Pennsylvania werden gehouden ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van Nederlands - Amerikaanse diplomatieke betrekkingen. De lezingen vonden in de avonduren plaats, waren vrij toegankelijk en maakten deel uit van een sinds 1976 aan deze universiteit bestaand avondprogramma (de 'Lecture Series'), dat een algemeen publiek op de hoogte wil houden van ontwikkelingen op het gebied van kunst, politiek, economie, geschiedbeoefening, religie enzovoort voorzover die betrekking hebben op de relaties tussen Nederland en de Verenigde Staten. Zo vindt men in dit boekje zowel toespraken van een voormalig Amerikaans ambassadeur in Den Haag (over 200 jaar Nederlands - Amerikaanse diplomatie) als van de Nederlandse diplomaten Quarles van Ufford ('Are the Dutch good friends?'), Rignalda (Nederlandse samenwerking met de Derde Wereld) en Meesman (Kernwapens en de vredesbeweging in West-Europa). Bij erudiete artikelen van J.W. Schulte Nordholt over Tweehonderd jaar Nederlands - Amerikaanse betrekkingen, M.B. Jansen over De Nederlandse

rol bij de openlegging van Japan en Th.M. Steenman over De kerken en kernbewapening, steekt A.A.M. van Agts bijdrage over Republiek en monarchie wat povertjes af. De publikatie werd gesponsord door het ministerie van WVC.

(HJB)

Vijf voorzetten van de Nederlandse Taalunie

De Taalunie in de rol van spelverdeler, maar zelf niet in de spits. Voorlopig beperkt de taalunie zich tot het geven van *Voorzetten*, notities die volgens de achterflap 'doorgaans geschreven zijn in opdracht van de Nederlandse Taalunie'. Dat betekent dan dat de keuze van de onderwerpen afkomstig is van die organisatie, en soms zelfs de vraagstelling. De notities verschijnen onder de naam van de auteur. De door de auteur(s) ingenomen standpunten geven immers niet noodzakelijkerwijze de opvatting weer van de Nederlandse Taalunie. De Voorzetten tellen zo'n 25 pagina's, en zijn uitgegeven door Wolters-Noordhoff tegen een pittige prijs van vijftien à twintig gulden. Men denkt er vermoedelijk niet veel van te verkopen.

Voorzetten 1 is geschreven door W. Haeseryn & J. de Rooij: *Grammatica* (1985). Beide auteurs zijn - zoals bekend - nauw betrokken geweest bij de totstandkoming van de Algemene Nederlandse Spraakkunst. In deze brochure gaan zij in op de uitgangspunten van een descriptieve en een normatieve grammatica, op wat ze noemen de theoretische grammatica en in verband hiermee de grammaticale terminologie, en op de relatie tussen grammatica, woordenboek en woordenlijst. Voorts geven de schrijvers aanwijzingen en voorstellen voor onderzoek dat verricht zou moeten worden: onderzoek naar grammaticale normen en houdingen tegenover deze normen, onderzoek naar leemtes in onze grammaticale kennis, onderzoek naar de onderlinge afstemming van grammatica, woordenboek en woordenlijst, en onderzoek naar de nodige verscheidenheid in gehanteerde grammaticale terminologieën. Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de auteurs het belang van de ANS voortdurend in het oog houden, en vooral willen duidelijk maken, dat de verschijning van de ANS geen eindpunt is, maar veeleer een basis van waaruit verder gewerkt dient te worden. Dit kan men de auteurs niet verwijten. Of de Taalunie daar verder gevolg aan kan geven, valt nog te bezien, want zoiets betekent financiële ondersteuning op lange termijn.

Voorzetten 2 (een merkwaardige woordgroep) is geschreven door W. Haeseryn: *Terminologie* (1985). De noodzaak wordt aangetoond om eenheid te brengen in de terminologieën. In het bijzonder wordt ingegaan op het ontbreken van eenheid tussen Noord en Zuid in de juridische terminologie, de bestuurstaal, het onderwijs en de techniek. Het probleem wordt bovendien in internationaal perspectief geplaatst: binnen de Europese Gemeenschappen en in verband met de International Organization for Standardization. Er worden aanzetten gegeven voor nieuwe initiatieven.

Voorzetten 3 is weer geschreven door J. de Rooij & W. Haeseryn (nu in een andere volgorde): *Spelling; wettelijke en bestuurlijke aspecten* (1985). In deze brochure worden de tekst van het Belgisch Spellingsbesluit

van 1946, van de Nederlandse Spellingwet van 1947 en van koninklijke besluiten en ministeriële circulaties die op de spelling betrekking hebben, samengevat en geëvalueerd. Achtereenvolgens wordt op de volgende vragen ingegaan: wat wordt er geregeld?; hoe wordt er geregeld (de fasering en de consistentie in de regelingen)?; voor wie wordt er geregeld? De problematiek kan aldus worden samengevat: wat is eigenlijk de juridische basis van de spellingsvoorschriften?

Voorzetten 4 is weer geschreven door een van de hofschrijvers, J. de Rooij: *Spelling; inhoudelijke aspecten* (1985). De auteur vat in het eerste deel van het boekje (de omvang is 70 pagina's) samen wat er sinds de verschijning van het 'groene boekje', de Woordenlijst van de Nederlandse taal uit 1954, op het terrein van de spelling is gebeurd: de motieven van de totstandkoming van de Woordenlijst met de veel gewraakte voorkeurspellingen en de reacties van de maatschappij: de overheid, het onderwijs, de schrijvers, de journalisten, de academies, de massamedia en individuele gebruikers. Amusante lectuur. De wijzigingsvoorstellen, met name die van de commissie Pée-Wesselings, worden doorgelicht, tezamen met de veelal heftige reacties erop. In het tweede deel worden mogelijke initiatieven tot spellingswijziging behandeld, waarbij nauwkeurig wordt nagegaan wat van de verschillende voorstellen de consequenties zijn voor het (gewijzigde) schriftbeeld. De 70 pagina's zijn in beknopte vorm ook te lezen in *Forum der Letteren* 26, 4, december 1985 onder de titel 'Mogelijke initiatieven tot spellingswijziging; een bijdrage tot de meningsvorming over spellingsregeling' (281-297).

Voorzetten 5 is geschreven door F. Montens & A.G. Sciarone: *Nederlands bij buitenlanders* (1985). Het valt te bezien, of deze auteurs tot de hofschrijvers gaan behoren: de brochure is - maar nog niet in de vorm van een publikatie - zeer fel aangevallen. De schrijvers hebben bekendheid verworven met hun 'Delftse methode', een leergang die buitenlanders in zeer korte tijd in staat stelt - en onder een straffe begeleiding - Nederlands te leren. In deze brochure tonen de auteurs zich uiterst kritisch over de bruikbaarheid van het Certificaat Nederlands als vreemde taal voor binnenlands gebruik, dus als middel ter toetsing en certificering van de kennis van het Nederlands van bijvoorbeeld buitenlandse studenten die aan Nederlandse of Belgische universiteiten colleges willen volgen, of van buitenlandse arbeiders in het algemeen. Kortom, het Certificaat zou niet deugen als certificaat voor het Nederlands als *tweede* taal. De schrijvers laten het niet bij kritiek. Ze tonen de noodzaak aan van faciliteiten voor de verwerving van Nederlands door buitenlanders in het algemeen, waar enorme bedragen mee gemoeid zullen zijn, en ze geven aanwijzingen voor de manier waarop het Nederlands als tweede taal getoetst en gecertificeerd zou moeten worden. Jammer dat de brochure ontsierd wordt door enkele onnauwkeurigheden en onnodig fel geformuleerde passages. Ik ben benieuwd naar de tegenaanval vanuit Leuven; hopelijk loopt die tegenaanval ook uit op een Voorzet(ten): wie vervolgens tot scoren komt, wachten we maar af.

J.W. de Vries

Van de IVN

Mededeling van het bestuur

Naar aanleiding van de ledenvergadering van 30 augustus 1985 heeft het bestuur zich beraden over de positie van de IVN ten opzichte van Zuid-Afrika. Die positie is als volgt.

In verband met het afwijzen van de apartheidsideologie, door de regering van Zuid-Afrika beleden en in praktijk gebracht, heeft Nederland het cultureel akkoord met Zuid-Afrika opgezegd. Een iets zwakkere sanctie hanteert België door het akkoord op te schorten. Beide maatregelen hebben tot gevolg gehad dat de IVN, die zich in dezen altijd heeft geconformeerd aan de officiële Nederlandse en Belgische standpunten, als culturele organisatie geen formele directe contacten meer onderhoudt met de Zuidafrikaanse overheden. De verzending van een uitnodiging voor de openingszitting van het laatste colloquium aan de ambassadeur van Zuid-Afrika was met die houding in strijd en het bestuur zou die, als het er zich over beraden had, niet hebben laten gebeuren.

Juist gezien de reden voor de opzegging van het cultureel akkoord wordt van elke Zuidafrikaanse staatsburger die Nederland wil bezoeken afzonderlijk door de Minister van Buitenlandse Zaken vastgesteld of de betrokkene voor een visum in aanmerking komt.

De Nederlandse regering huldigt de opvatting dat individuele informele contacten, zeker van culturele aard, niet belemmerd moeten worden, aangezien een totale blokkade van de communicatie met Zuidafrikaanse personen de strijd tegen apartheid geen goed doet. Het beleid van de IVN is met deze opvatting in overeenstemming. Dit betekent dat de IVN Zuidafrikaanse staatsburgers als leden toelaat en hun precies dezelfde faciliteiten, speciaal met betrekking tot colloquiumbezoek, verleent als haar andere leden. Overigens deelt het bestuur de huidige opvatting van de Nederlandse autoriteiten ten aanzien van de apartheidsideologie en van het onderhouden van individuele, informele contacten met personen in Zuid-Afrika.

Koninklijke onderscheiding

Aan de voorzitter van de IVN is een koninklijke onderscheiding toegekend. Prof. dr. A.J.M. van Seggelen werd bij de jongste lintjesregen benoemd tot Officier in de Orde van Oranje Nassau. De NEM-redactie feliciteert de laureaat!

(mk)

Van buiten de muren/*Europa*

Denemarken

'Afscheid' van Geerte de Vries. Het doet misschien wat vreemd aan om pas in het najaarsnummer van 1986 drs. Geerte de Vries, oud-lector aan de universiteit van Kopenhagen, uit te luiden, als we weten dat zij al per 1 september 1984 met vervroegd pensioen is gegaan. Daar kan dan aan toegevoegd worden dat ze vanaf die datum tot 1 januari van dit jaar 'gastdocent' voor enkele uren is geweest, en dan komen we dus wat dichterbij in de buurt. Maar daadwerkelijk afscheid genomen van haar werk heeft ze eigenlijk nog steeds niet, want op 12 februari jl. schreef ze nog aan de IVN dat ze haar handen vol had aan o.a. het begeleiden van scripties en het afnemen van examens aan de universiteit en aan de handelshogeschool (tolk-vertalers).

Als neerlandica in Kopenhagen behoort Geerte de Vries blijkbaar tot die 'old soldiers' waarvan een weemoedig lied zingt dat ze 'never die,... just fade away'. Het komt er dus niet zozeer op aan wannéer er een afscheidstukje verschijnt, áls het maar verschijnt.

Want er is alle reden om Geerte de Vries in de schijnwerper te zetten. Wat de georganiseerde neerlandistiek extra muros betreft - om daar nu maar mee te beginnen - behoort ze tot de werkers van het eerste uur. Samen met zeventien andere docenten woonde zij in 1961 in Den Haag het eerste colloquium bij, en dat is haar niet in haar kouwe kleren gaan zitten. Want van 1962 tot 1970 was zij buitenlands lid van de 'Werkcommissie van hoogleraren en lectoren in de ne(d)erlandistiek aan buitenlandse universiteiten', en daarna tot 1979 van het IVN-bestuur. Toen moest ze eruit, omdat dat zo in de statuten van de IVN stond. Maar ze kon toen ook terugzien op zeventien jaar activiteit van allerlei aard.

Docente Nederlands in Denemarken was ze al langer, en is ze dus ook langer gebleven. Na haar studie Nederlands aan de universiteit van Utrecht (1946-1954), waar ze als bijvakken Deens en Oudnoors deed, in verband waarmee ze ook een semester in Kopenhagen studeerde (1951), was ze drie jaar lerares aan het Gemeentelijk Lyceum in Emmen. Maar haar hoogleraar Nederlandse taalkunde, de Scandinavisch georiënteerde professor Van Haeringen, vergat haar niet en verzocht haar in 1957 om lector Nederlands aan de universiteit van Aarhus te worden. Dat bleef ze één jaar, waarna ze kon overstappen naar Kopenhagen. Daar heeft ze dus in 1983 haar zilveren jubileum kunnen vieren - iets wat wel niet zoveel buitengaats neerlandici beschoren zal zijn.

Helaas was er van echt 'vieren' niet zoveel sprake in 1983, want toen waren de donkere wolken boven het Nederlandse lectoraat al goed zichtbaar. Ook aan de universiteit van Kopenhagen moest bezuinigd worden, en ook daar hoorden de 'kleine talen' tot de voor de hand liggende slachtoffers. Het was voor Geerte de Vries wel zuur te moeten vaststellen dat er, toen ze met pensioen ging, drie medewerkers 'wegbezuinigd' waren en dat zij zelf niet door een Nederlandstalige vakgenoot opgevolgd werd.

Aan haar persoonlijke verdiensten doet dit natuurlijk niets af. Velen van haar oud-studenten hebben hun weg gevonden als vertaler of tolk naar de E.E.G. in Brussel of Luxemburg. Haar oud-medewerker R.J. Lilje-Jensen is momenteel tweede man op de Deense ambassade in Den Haag. En zo zijn er nog talloze anderen die de Nederlandse taal en cultuur niet zouden hebben leren kennen zonder lector De Vries.

En dan zijn er natuurlijk publikaties: de bloemlezing *Sluserne åbnes; nyere hollandsk prosa* (samen met Clara Hammerich; Kopenhagen 1968), bijdragen over Nederlandse en Zuidafrikaanse literatuur in *Gyldendals Litteraturlæxikon* (4 dln.; Kopenhagen 1974) en diverse andere artikelen, maar vooral: het Nederlands - Deens en Deens - Nederlands woordenboek, geschreven met medewerking van de zojuist genoemde R.J. Lilje-Jensen (Den Haag; resp. 1972 en 1976). Het moet voor Geerte de Vries, naast de teleurstelling die ze de laatste tijd heeft ondervonden, een grote voldoening zijn dat er van dit woordenboek binnenkort een tweede druk verschijnt (of misschien intussen al verschenen is). Voor een woordenboek van twee 'kleine talen' lijkt het niet gering dat dit na tien à vijftien jaar al nodig is.

Voor haar verdiensten in het algemeen is Geerte de Vries in 1977 terecht benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau. Voor haar verdiensten voor de IVN heb ik haar zelf als voorzitter in 1979 mogen bedanken. Dit stukje in 1986 sluit daarbij aan. Maar een echt afscheidstukje is het niet, want van haar afscheid van de neerlandistiek is - voorzover ik zie - voorlopig nog geen sprake.

J. de Rooij

Italië

Bij Nederlands koninklijk besluit van 25 juni 1986 is de benoeming van professor dr. J.H. Meter tot corresponderend lid van de K.N.A.W., afdeling Geschied- en Letterkundige Wetenschappen bekrachtigd. Hartelijke gelukwensen namens de IVN!
(mk)

Roemenië

Universiteit van Boekarest. In zijn verslag over het studiejaar 1985-1986 rapporteert de lector Nederlands te Boekarest drs. Th.M.M. Mattheij dat de belangstelling voor het vak Nederlands groot is. De reden hiervan is, aldus de heer Mattheij, dat de meeste studenten afkomstig zijn uit de landstreek Transsylvanië waar het Duits naast het Roemeens al vanaf de lagere school wordt onderwezen. Veel studenten kiezen derhalve Duits als hoofdvak; Nederlands wordt dan een logische bijvakkeuze.

In het verslag wordt een weekprogramma van de Roemeense student geschetst: alle studenten zijn verplicht wekelijks lessen te volgen in filosofie, sport en militaire oefeningen. De colleges beginnen 's morgens om acht uur en eindigen 's avonds om zes uur, óók op zaterdag. Dit jaar heeft de lector les gegeven aan twee groepen; zijnde één eerstejaars groep (14 stu-

denten) en één derdejaars groep (3 studenten). De lessen werden voor de eerstejaars gegeven in het Duits, voor de derdejaars in het Nederlands. Het kleine aantal studenten in de derdejaars groep en het ontbreken van een tweedejaars groep is een gevolg van het feit dat gedurende het studiejaar 1984-1985 door een niet vervulde vacature geen colleges Nederlands werden gegeven. Graag zag de lector zijn leermiddelenbestand uitgebreid met boeken gericht op taalverwerving. Voorgangers hebben hoofdzakelijk leermiddelen aangeschaft bestemd voor literatuuronderwijs.

De slechte economische situatie van Roemenië is niet alleen merkbaar op de universiteiten (kapotte installaties - zoals een talenpraktikum - die niet gerepareerd worden, het ontbreken van een fotokopieerapparaat, colleges die uitvallen door de lage temperaturen in de collegezalen) maar ook in de leef- en woonomstandigheden van de lector, zoals woonruimte met talloze gebreken die niet verholpen worden en de beperkte aanvoer van verse groenten.

Docenten Nederlands extra muros blijven dus pioniers, die alle steun nodig hebben!
(mk)

Diversen

Oproep

Basis Poëzie op ruimere basis? Op het jongste IVN-colloquium te Nijmegen was de werkbijeenkomst poëzie geheel gewijd aan één onderwerp, te weten de samenstelling en annotatie van een bloemlezing bestaande uit moderne gedichten die van een beperkte woordenschat gebruik maken. In *NEM* 44 (voorjaar 1985) schreef ik voor het eerst over de plannen voor zo'n bloemlezing. In het verslagboek van het Negende Colloquium staat een uitgebreidere voorstelling van de bundel die inmiddels *Basis Poëzie* is gaan heten en waarvan voorlopig een twintigtal exemplaren beschikbaar zijn. In zijn huidige staat is *Basis Poëzie* een verzameling van zowat 40 gedichten van 25 verschillende dichters uit de periode van 1920 tot vandaag. Per gedicht wordt ieder woord dat niet in het *Basiswoordenboek* te vinden is zoveel mogelijk verklaard aan de hand van woorden die wel in het *Basiswoordenboek* staan.

Het bundeltje geeft uitsluitend gedichtteksten en woordverklaring. Enige literair-historische toelichting of situering is er niet bij. Dat is natuurlijk een gemis en in eerste instantie wil ik nu een bondige literair-historische handleiding bij de bloemlezing schrijven, ook weer met gebruikmaking van een beperkte woordenschat. Of dat zal lukken binnen de nauwe lexicale perken van het *Basiswoordenboek* moet de praktijk uitwijzen.

De eerste reacties op *Basis Poëzie* zijn alleszins gunstig geweest. Dat heeft mij ertoe aangezet aan een uitbreiding van het experiment in andere richtingen te denken: andere periodes, andere literaire vormen. Het moet mogelijk zijn verscheidene bloemlezingen in de trant van *Basis Poëzie* samen te stellen. Niet alleen oudere poëzie komt daarvoor in aanmerking, er is ook plaats voor (scheppend, kritisch en/of beschouwend) proza en voor toneel. Voor ieder geval afzonderlijk is te bezien of dergelijke bloemlezingen en de bijbehorende handleidingen het *Basiswoordenboek* als lexicale maatstaf kunnen aanhouden of niet, in welke mate oudere teksten gemoderniseerd kunnen of mogen of moeten worden, en zo meer. Deze methodologische kant van de zaak is wellicht minder eenvoudig dan hij lijkt. Zeker is echter dat, hoe de modaliteiten ook uitvallen, een reeks bloemlezingen van deze aard voor het literatuuronderwijs aan anderstaligen een wezenlijke aanwinst kan betekenen.

Als er onder de lezers van *NEM* iemand bereid is zich in te zetten voor de samenstelling en annotatie van één zo'n bloemlezing (moderne eenakters, naturalistische verhalen, Romantische poëzie, oudere literatuur, noem maar op), dan wil ik dat graag vernemen. De Nederlandse Taalunie heeft zich reeds bereid verklaard straks mee naar publikatiemogelijkheden te zoeken. Mijn adres is: Department of Dutch, University College London, Gower Street, London WC1E 6BT, Groot-Brittannië.

Theo Hermans

Zomercursussen Nederlandse taal en cultuur

De data voor de zomercursussen Nederlandse taal en cultuur in 1987 zijn bekend:

Breukelen: 20 juli-8 augustus 1987

opgeven bij:

Bureau Congressen van de Centrale Directie Internationale Betrekkingen van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Postbus 25000, 2700 LZ Zoetermeer;

Gent: 1-22 augustus 1987 (onder voorbehoud)

opgeven bij: prof. dr. F. van Passel,

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie voor Onderwijs en Permanente vorming, Internationale Samenwerking, Kunstlaan 43, 1040 Brussel;

Hasselt - Diepenbeek: 2-16 augustus 1987

opgeven bij: prof. dr. J.G. Wilmots, Wetenschappelijk Onderwijs Limburg, Universitaire Campus, B-3610 Diepenbeek.

(mk)

Tijdens het laatste Colloquium Neerlandicum waren in Nijmegen op een tentoonstelling van leermiddelen ook brochures van het *Informatie- en Documentatiecentrum voor de Geografie van Nederland (IDG)* te zien. Omdat docenten in het buitenland steeds weer op de behoefte aan bruikbaar materiaal voor het onderwijs in de kennis van land en volk wijzen, leek het de redactie nuttig aan deze publikaties aandacht te besteden.

Het IDG, een inmiddels eenentwintig jaar oude instelling, verstrekt voorlichting over de geografie van Nederland aan buitenlandse belangstellenden. In het kader van deze algemene doelstelling worden o.a.

- verzoeken om informatie beantwoord,
- voorlichtingsbrochures gepubliceerd en
- conferenties georganiseerd of bezocht.

Voor docenten Nederlands zijn vooral de brochures van belang. Het IDC heeft een tweetal reeksen ontwikkeld, die in nauwe samenwerking met het Ministerie van Buitenlandse Zaken worden uitgegeven. Het eerst verschenen drie publikaties die een algemeen overzicht verschaffen: de *Kleine Geografie van Nederland* een *Wandkaart van Nederland* en de *Kleine Foto-atlas van Nederland*.

Van de *Kleine Geografie* verscheen in 1985 een geheel herziene editie. Op elke dubbele bladzijde van het ruim 40 pagina's tellende boekje wordt (tekst links, kaarten e.d. rechts) één onderwerp behandeld. Aan bod komen daarbij niet alleen bekende thema's zoals landaanwinning, Zuiderzee- en Deltawerken, maar ook de economie, ruimtelijke ordening, milieuproblemen enz.

De *Kleine Foto-atlas* vult dit aan. Foto's, kaartfragmenten en analyserende toelichtingen verduidelijken de reeds aan de orde gestelde onderwerpen of gebieden. Door het veelvuldig en overwogen gebruik van vogelvlucht-opnamen komen oude en nieuwe kaarten vaak op een verrassende manier tot leven.

Deze twee brochures en de vrij eenvoudige *Wandkaart* (schaal

ca. 1:300.000) waarvan in 1982 een derde, vernieuwde versie uitkwam, zijn er in twaalf talen (Arabisch, Deens, Duits, Engels, Frans, Indonesisch, Italiaans, Japans, Nederlands, Pools, Portugees en Spaans). Zoals bij zijn andere voorlichtingspublicaties ook, is het IDG voor de inhoud verantwoordelijk, terwijl het ministerie de vertaal- en drukkosten draagt. De drie publicaties worden gemiddeld elke drie à vijf jaar herzien en geactualiseerd.

Om de buitenlandse belangstelling ook van recente ontwikkelingen en de laatste statistische gegevens op de hoogte te kunnen houden, brengt het IDG sinds 1976 tevens een jaarlijks verschijnend *Bulletin* uit. Ongeveer de helft ervan bestaat uit een hoofdartikel over een thematisch of regionaal onderwerp. In de tweede helft vindt de lezer ieder jaar de hoofdstukken 'Statistiek', 'Korte Notities' (over ondermeer verkeer, waterstaatkundige werken en ruimtelijke ordening) en 'Bibliografie'.

In het mij ter bespreking verstrekte achtste nummer handelt het hoofdartikel over 'Het Noorden' van Nederland, dat wil zeggen de provincies Groningen, Friesland en Drent(h)e. Aan een drietal thema's wordt speciaal aandacht besteed: eerst het Waddengebied en de daar optredende conflicten tussen de belangen van economische ontwikkeling en natuurbehoud, dan de rijke variatie van landschap en nederzettingvormen in deze provincies en tot slot de stagnerende economische ontwikkeling aldaar. De tweede helft bevat naast de reeds genoemde punten o.a. een lijst van musea, voorlichtingsdiensten en andere nuttige instellingen. Deze gegevens zijn bedoeld voor hen die excursies naar Nederland voorbereiden of rechtstreeks bij bepaalde instanties informatie willen aanvragen.

De *Bulletins* verschijnen behalve in het Nederlands in het Duits, Engels en Frans. Van sommige jaargangen is er ook een Spaanse uitgave.

Omdat enkele regio's in een bijzondere belangstelling bleken te staan, werd naast de al beschreven publicaties een drietal geografische gidsen samengesteld. Ze bestaan uit een algemene introductie en een beschrijving van één of meer excursieroute(s). De drie onderwerpen zijn:

- *Zuiderzee/IJsselmeer* (3e editie 1981),
- *Zuidwest-Nederland* (Rotterdam, Europoort, Delta; 3e editie 1984) en
- *Randstad Holland* (1980).

Van deze gidsen is eveneens een Duitse, Engelse en Franse versie verkrijgbaar.

De oplagecijfers van de IDG-publicaties rechtvaardigen de schatting dat al vele tienduizenden er kennis van hebben genomen. In de aanloopfase was een dergelijk succes beslist niet te voorzien. Slechts een beperkt aantal buitenlandse geografen was er toen van op de hoogte dat deze instelling hun informatieproblemen kon oplossen, en alleen personen of instellingen met zeer specifieke vragen werden bijvoorbeeld door Nederlandse ambassades doorverwezen naar het IDG. In de eerste zeven jaren was dan ook 28 percent van de aanvragen afkomstig van auteurs en uitgevers van leermiddelen, terwijl hun percentage thans onder de vijf ligt. De veruit grootste groep bestaat nu uit leraren, gevolgd door stafleden en studenten uit de verschillende vormen van tertiair onderwijs.

De laatste zin brengt ons weer terug naar het begin van deze bespreking, naar de docenten Nederlands extra muros. Kunnen zij deze publikaties voor hun onderwijs in de kennis van land en volk gebruiken? Ik zou deze vraag zonder meer willen beamen. De boekjes zijn weliswaar o.a. voor leraren aardrijkskunde en studenten in de geografie bestemd, maar de teksten zijn zo geschreven dat een belangstellende leek ze probleemloos kan begrijpen.

Hetzelfde geldt voor de financiële kant. Alle publikaties van het IDG worden namelijk *gratis* verspreid en zijn zowel bij de Nederlandse ambassades en consulaten als rechtstreeks via het Bureau van het IDG verkrijgbaar (adres: Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit, Heidelberglaan 2, Postbus 80115, 3508 TC Utrecht). Het IDG is bovendien te allen tijde bereid vragen te beantwoorden en nadere informatie, documentatiemateriaal of literatuuropgaven te verstrekken.

E. Püschel, Ruprecht-Karl-Universität, Heidelberg

'Colloquium on Dutch Linguistics' in Berkeley

Het 'Dutch Studies Program' van de University of California, Berkeley (UCB) organiseerde op zaterdag 9 november 1985, in samenwerking met 'The Berkeley Linguistics Society' een druk bijgewoond 'Colloquium on Dutch Linguistics'.

Na het welkomstwoord van de directeur van het 'Program', prof. Johan Snapper, werd het Colloquium officieel geopend door Joop Jeurissen, Consul-Generaal van Nederland in San Francisco, die zich o.m. 'in de geest van de Taalunie' verheugde over de grote belangstelling voor de Neerlandistiek in één van Amerika's meest prestigieuze universiteiten. Voor de Nederlandse taalkunde in de Verenigde Staten was dit colloquium inderdaad een hoogtepunt, waarbij zowel Amerikaanse als Europese linguïsten een gevarieerd en bijzonder goed gestoffeerd overzicht gaven van wat de linguïstiek van het Nederlands op dit moment zowel in het nieuwe als in het oude continent bezig houdt en te bieden heeft.

Jeanne van Oosten (UCB), die voor de organisatie van het colloquium verantwoordelijk was, opende zelf de lange rij van sprekers met een uiteenzetting over *Sitting, Standing and Lying in Dutch: A Prototype Analysis*. Vervolgens werd het woord genomen door de verantwoordelijke voor het onderwijs in het Nederlands aan de University of California, Los Angeles (UCLA), Robert Kirsner *On Being Empirical with Indirect Objects: The Subtleties of 'aan'*. Na hem sprak de eerste Europeaan, Jan Renkema (Kath. Hogeschool Tilburg) over *The Stylistics of Dutch 'Officiales'*. Daniel Brink van de Arizona State University behandelde *Lambert ten Kate's Views on the Linguistic Relationships among European Languages*. Thomas F. Shannon, van de plaatselijke UCB, besloot tenslotte de ochtendzitting met een lezing over *Preference Laws and Dutch Syllable Structure*.

Na de lunch was het woord allereerst aan Marisa Garrett, een graduate student van de UCB, die handelde over *The Flemish Movement*

and the Restauration of Dutch in Belgium. Vincent J. van Heuven (Universiteit Leiden) berichtte over *Some Acoustic Characteristics and Perceptual Consequences of Foreign Accent in Dutch Spoken by Turkish Immigrant Workers.* Volgde een lezing van Pieter Tiersma (UCB) over *Language Change in a Bilingual Community: Some Frisian Data* en de rij werd afgesloten door Roland Willemyns van de Vrije Universiteit Brussel, die het had over *Communicative Competence in Native Speakers.* (De tekst van alle lezingen zal in de Acta van het Colloquium worden gepubliceerd.)

Het colloquium werd besloten met een receptie aangeboden door de 'Netherlands-America University League of California', een recent opgerichte vereniging, die ten doel heeft de belangstelling voor de cultuur van de Lage Landen te stimuleren.

Het *Dutch Studies Program* van de UCB heeft met deze bijzonder geslaagde conferentie niet alleen de Neerlandistiek in Amerika een grote dienst bewezen maar bovendien aangetoond, dat in de Bay Area de nodige deskundigheid voorhanden is om binnenkort te starten met een *Research Centre on Dutch Linguistics*, een project dat Berkeley, in samenwerking met de University of Stanford op poten aan het zetten is. Gehoopt wordt om, met additionele mankracht uit België en Nederland en met financiële steun van de Nederlandse Taalunie, in januari 1987 van start te gaan en aldus een initiatief te nemen dat uniek is voor de Verenigde Staten.

Wijzen we er tenslotte nog op dat in juni 1986 de *American Association for the Advancement of Netherlandic Studies (AANS)*, waar Johan Snapper voorzitter van is, in An Arbor, Michigan een driedaagse conferentie organiseert, die helemaal aan *Language, Literature and Culture of the Low Countries* is gewijd. Het zal dus voor iedereen duidelijk zijn dat het de Neerlandistiek in de V.S. voor de wind gaat en dat het bovengenoemde Berkeley-Stanford project op zijn tijd komt en ten volle verdient te worden gesteund door iedereen die de Neerlandistiek Extra Muros een goed hart toedraagt.

R. Willemijns, Vrije Universiteit Brussel

Het vijfde Seminarium voor Nederlandse Taal en Cultuur te Amsterdam

Van 16 t/m 27 september 1985 werd in Amsterdam voor de vijfde maal het Seminarium voor Nederlandse Taal en Cultuur gehouden.

Het Seminarium kan misschien het best worden omschreven als een zomercursus voor ver gevorderde buitenlandse nederlandisten. Als: nascholing voor hen die Breukelen voorbij zijn. De deelname staat namelijk open voor hen die al een uitstekende kennis van het Nederlands hebben. Meestal zijn dat niet-Nederlanders die buiten Nederland op secundair of tertiair niveau Nederlands onderwijzen.

Over het ontstaan van het Seminarium kan in het kort het volgende worden gezegd: het is een spruit van de Zomercursus voor Nederlandse Taal en Cultuur, vroeger in Nijmegen, nu in Breukelen. Die is traditioneel bestemd voor studenten die al een redelijke kennis van het Nederlands hebben, zodat ze bijvoorbeeld zonder al te veel moeite de lezingen in het Ne-

derlands kunnen volgen. Er meldden zich echter dikwijls enthousiastelingen aan die dat peil nog niet hadden bereikt. Om ze niet te hoeven weigeren, is er in de loop der tijd aan de Zomercursus een beginnersprogramma toegevoegd. Binnen het grote geheel van de Breukelense cursus wordt ook taalonderwijs geboden aan hen die bij strengere normen onmogelijk van het gebodene zouden kunnen profiteren. Eenvoudig gezegd: in Breukelen worden eigenlijk twee programma's aangeboden, een voor niet-beginners en een voor beginners.

Toen deze situatie, al in Nijmegen, was ontstaan, is het plan opgevat om ook tot een uitbreiding te komen in de richting van nederlandisten die het tegenovergestelde van beginners zijn. Dat plan heeft wat moeten wachten op verwerkelijking, maar kon worden gerealiseerd toen het sterke ondersteuning kreeg van de zijde van de culturele afdeling van de Nederlandse ambassade in Bonn. Daar had men geconstateerd dat speciaal in de Bondsrepubliek de belangstelling voor zo'n gevorderden-cursus groot zou zijn. Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen heeft het toen mogelijk gemaakt om een cursus van een dergelijk type te organiseren.

De organisatorische voorbereiding en leiding van de cursus werd toevertrouwd aan het Bureau Congressen, met name aan de heer R.O. van Ravenswaay. De inhoudelijke voorbereiding en algemene leiding werd in handen gelegd van ondergetekende.

In oktober 1981 ging het Seminarium voor Nederlandse Taal en Cultuur van start. Als standplaats werd Amsterdam gekozen. De deelnemers werden gehuisvest in het Internationaal Centrum van het Koninklijk Instituut voor de Tropen, om budgettaire redenen met zijn tweeën op één kamer. Er was plaats voor twintig cursisten, die in het eerste jaar, gezien het Bonnse initiatief, nog allemaal uit de Bondsrepubliek kwamen. Ook in de volgende jaren waren de West-Duitsers veruit in de meerderheid: 13 in 1982, 9 in 1983, 10 in 1984, 10 in 1985. Daarnaast kwamen er regelmatig deelnemers uit Frankrijk (2 in 1982, 3 in 1983, 4 in 1984, 1 in 1985), Engeland (2 in 1982, 1 in 1983, 1 in 1984, 1 in 1985), Polen (2 in 1983, 2 in 1984, 2 in 1985) en was er verspreide deelname uit België, DDR, Denemarken, Hongarije en Luxemburg.

Het Seminarium duurt twee weken en wordt sinds 1983 gehouden in september. Voor 1986 is de aanvang bepaald op 8 september. De deelname is voor de cursisten gratis. Alleen de reis naar Amsterdam en terug naar huis komt voor eigen rekening.

Het programma omvat lezingen, taallessen, discussies, excursies en bezoeken aan theater, concertzaal of bioscoop. Die laatste programma-onderdelen kunnen praktisch nooit tevoren in het programma-boekje worden vermeld, omdat pas op het moment zelf uit het culturele aanbod een keus kan worden gemaakt. Toch nemen ze uiteraard een belangrijke plaats in. Tijdens het Seminarium van 1985 werden voorstellingen bijgewoond van 'De beproeving die ik haar oplegde', een voor toneelgroep Centrum gemaakte toneelbewerking van een novelle van Vestdijk, en van de rock-opera 'Ik Jan Cremer'. Er werd een concert beluisterd van het Nederlands Philharmonisch Orkest, o.l.v. Edo de Waart, in de grote zaal van het Concertgebouw.

De excursies gingen naar Den Haag (o.a. Binnenhof en Eerste

Kamer, maar ook het panorama van Mesdag) en Haarlem (o.a. Teylers Museum). In Amsterdam zelf was een rondleiding georganiseerd in het Amsterdams Historisch Museum. En ook een wandeling langs een aantal historische plekken in de binnenstad. Tijdens die wandeling konden de cursisten ook even binnenwippen in het Koninklijk Paleis op de Dam.

De lezingen betroffen onderwerpen als moderne poëzie, toneel, politiek, geestelijke stromingen in Nederland. Er was ook aandacht voor 'onderwijs aan anderstaligen in een taalgrenssituatie' en voor het Certificaat Nederlands als vreemde taal. In verband met de lezing over minderheden in Nederland werd ook een bezoek gebracht aan een instelling waar immigranten onderwijs in het Nederlands krijgen op een minder academisch niveau.

Wie inlichtingen zou wensen over het Seminarium voor Nederlandse Taal en Cultuur kan zich wenden tot het Bureau Congressen van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, postbus 25000, 2700 LZ Zoetermeer, tel. 079-532870.

Eventueel ook tot

A. van Zoest, Rijksuniversiteit Utrecht

Frequentie-woordenboeken

Onder auspiciën van de Werkgroep Frequentie-onderzoek van het Nederlands zijn twee frequentie-woordenboeken verschenen, nl.:

- *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands* (red. P.C. Uit den Boogaart). Oosthoek, Scheltema & Holkema, Utrecht, 1975, en:
- *Spreektaal. Woordfrequenties in gesproken Nederlands* (red. Eveline D. de Jong). Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht, 1979.

Deze boeken bevatten allebei frequentielijsten van woordvormen (alfabetisch geordend en naar dalende frequentie), van lemmata (alfabetisch geordend) en van woordklassen (tokens en types). *Woordfrequenties* bevat bovendien een lijst van frequentieclassen. *Spreektaal* een lijst van dekkingspercentages. Het materiaal van *Spreektaal* is ingedeeld volgens de variabelen gesprekssituatie, geslacht, leeftijd en opleidingsniveau.

Enige tijd geleden nam de uitgever contact op met de Werkgroep over het probleem van het groot aantal onverkochte exemplaren van deze frequentie-woordenboeken. Er werd toen in gezamenlijk overleg besloten de boeken in enkele tijdschriften tegen sterk verminderde prijs aan te bieden. Toen deze actie beëindigd was, wilde de uitgever de nog steeds aanzienlijke restvoorwaarden vernietigen. Na overleg met de Werkgroep werd overeengekomen dat de onverkochte exemplaren zouden worden opgeslagen in een gebouw van de Universiteit van Amsterdam en gebruikt zouden worden om ten geschenke te geven aan belangstellende studenten, bijvoorbeeld ter gelegenheid van een doctoraal- of licentiaatsexamen.

Gezien de aanwezige restvoorraad hoeft dit laatste niet beperkt te blijven tot de Universiteit van Amsterdam. Aan de instituten of afdelingen voor Nederlands en Algemene Taalwetenschap van de universiteiten in België en Nederland is

meegedeeld, dat ze een aantal exemplaren voor bovengenoemd doel kunnen aanvragen. Maar dit aanbod geldt ook voor de buitenlandse neerlandistiek.

De boeken worden gratis ter beschikking gesteld, maar de verzendkosten moeten de geadresseerde in rekening worden gebracht. Bij verzending naar verre landen kunnen die kosten natuurlijk erg oplopen. Maar als deze of gene docent extra muros eens in Amsterdam moet zijn, kan hij of zij ook een aantal boeken afhalen.

U kunt uw aanvragen richten tot de voorzitter van de Werkgroep, prof. dr. B. Tervoort, Instituut voor Algemene Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 210, 1012 VT Amsterdam, tel. 020-5253853, b.g.g. 5253864. Op dit adres kunnen de aangevraagde boeken ook worden afgehaald.

J. de Rooij

Parijs-IV: Promotie Jan Groot

Op zaterdag 24 november 1984 verdedigde de in Frankrijk wonende Nederlandse oratoriaan Jan Groot aan de universiteit Parijs-IV zijn proefschrift *L'inspiration romanesque de Herman de Man: proto-histoire du régionalisme matri-centrique*. Het merkwaardige van dit proefschrift is ten eerste dat de kandidaat daar zegge en schrijve 17 jaar over gedaan heeft (zij het niet onafgebroken en ook niet uitsluitend) en ten tweede dat het oorspronkelijk zuiver literaire opzet zich geleidelijk in psychoanalytische richting heeft ontwikkeld, zoals uit de (later toegevoegde) ondertitel blijkt. Vandaar het voor een soutenance de 3ème cycle ongewoon grote aantal juryleden. Onder voorzitterschap van dr. A. van Zoest, professeur associé, bestond de jury niet alleen uit prof. em. P. Brachin als promotor en de heer L. Fessard, docteur-ès lettres, maar ook uit een tweetal specialisten in de psychologie, resp. de psychoanalyse: prof. J. Claes uit Antwerpen en (met adviserende stem) dr. med. P. Solié uit Parijs.

Eenstemmig heeft de jury besloten om op het diploma van pater Jan Groot, als blijk van waardering voor het grondig en volhardend werk, dat werd verricht, het predikaat *Très Bien* te vermelden.

P. Brachin

Cassettes van radioprogramma's

U kunt door het storten van f 10, - per cassette op postbankrekening 444600 t.n.v. VPRO, Hilversum, Nederland de opnamen bestellen van de radioprogramma's uit de serie *Meesters der voordrachtskunst*, compilaties van verhalen die in 1979-1982 voor de radio zijn voorgelezen door:

- Maarten Biesheuvel 'Radioverhalen 1' en 'Radioverhalen 2'
- Remco Campert 'Een mooi moment'
- Remco Campert 'De Harm en Miepje Kruk Story'
- Johnny van Doorn 'Oorlog en Pap'
- A.J. Heerema van Vos 'Personages'

- Henk J.A. Hofland 'Het gesprek van de dag'
- Ischa Meijer 'Mijn eigen wereldgeschiedenis'

- Levi Weemoedt 'Radioverhalen'

Het IVN-secretariaat is bereid te bemiddelen bij de aanschaf en verzending.
(mk)

Wandkaart op stok van Nederland

Bij de firma Commee, Kerkhoekstraat 24, 4401 Yerseke (tel. 01131-1235) zijn wandkaarten van Nederland op stok verkrijgbaar, waar ook het grensgebied met de Bondsrepubliek en een gedeelte van Nederlandstalig België op voorkomt. Aan de oostzijde wordt de kaart begrensd door de plaatsen Emden, Nordholm, Gronau, Borken, Duisburg, Dusseldorf en Kerpen, aan de zuidzijde door de plaatsen Meulebeke, Brussel, Tienen, Sint Truiden, Tongeren en Aachen. De kaart kost ± f 55,-.

(mk)

Export van boeken en tijdschriften

Van Frank Pluijmers, voormalig docent aan de University of Sheffield en thans verbonden aan het Atlantic College in Wales, ontvingen wij een loftuiting aan het adres van de firma IVEC, Flevolaan 60 G, Postbus 154, 1380 AD Weesp, Nederland (tel. 02940-15415). Deze firma specialiseert zich in de export van boeken en tijdschriften over de hele wereld. Zowel over de snelheid van aflevering als over de prijs - zelfs inclusief de portokosten liggen de prijzen ± 10 procent onder de winkelprijzen in Nederland - is dhr. Pluijmers zeer tevreden. Wellicht kunt u er ook uw voordeel mee doen!

(mk)